

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav pro dějiny umění
Obecná teorie a dějiny umění a kultury

Bakalářská práce

Lucía Moyano

Svatojiřský poklad ve středověku

St. George's Basilica Treasure in the Middle Ages

Poděkování

Ráda bych poděkovala svému vedoucímu práce PhDr. Janu Klípovi PhD. za laskavé vedení, poskytnuté materiály, podporu a trpělivost při psaní této práce. Panu doktorovi vděčím i za počáteční inspiraci k výběru tohoto tématu. Dále bych chtěla poděkovat panu Mgr. Liboru Šturcovi, kurátorovi a vedoucímu oddělení uměleckých sbírek Královské kanonie premonstrátů na Strahově za laskavé poskytnutí archivních materiálů k průzkumu obou svatojiřských plenářů. Na konec bych chtěla poděkovat rodině a přátelům za veškerou podporu během studia.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 22.7.2024

Lucía Moyano

ABSTRAKT (CZ)

Bakalářská práce se zabývá chrámovým pokladem baziliky sv. Jiří na Pražském hradě, jehož zlomky se dnes z části nachází v pokladu svatovítském a strahovském. Chrámové pokladnice sloužily k uchování vzácných liturgických předmětů často velmi nákladného uměleckořemeslného zpracování, jakými byly relikviáře, liturgické náčiní, liturgické knihy, liturgické textilie či biskupské insignie. Předkládaná bakalářská práce má za cíl charakterizovat fenomén chrámového pokladu, specifikovat obsah pokladu baziliky sv. Jiří, ukázat jak mohly být jednotlivé předměty používány při konventní liturgii, případně během paraliturgických her, v bazilice sv. Jiří doložených. Katalogová část bude věnována podrobnému popisu dochovaných uměleckořemeslných děl, jež do svatojiřského pokladu ve středověku náležela.

Klíčová slova: svatojiřský poklad, bazilika sv. Jiří na Pražském hradě, relikviář, zlatnictví, středověk

ABSTRACT (EN)

The bachelor's thesis will focus on the church treasury of St. George's Basilica at Prague Castle, the fragments of which are now partially located in St. Vitus Cathedral treasure and the Strahov Monastery treasure. Temple treasures were used to safeguard precious liturgical objects, often characterized by intricate and costly craftsmanship, such as reliquaries, liturgical books, liturgical vessels, liturgical textiles, and episcopal insignia. The presented bachelor's thesis aims to characterize the phenomenon of the church treasure, specify the contents of St. George's Basilica treasury, illustrate how individual items were used in conventual liturgy, and potentially during para-liturgical performances documented in St. George's basilica. The catalogue section will provide a detailed description of preserved works that belonged to the St. George's treasury during the medieval period.

Key words: St. George's basilica treasure, St. George's Basilica at Prague Castle, reliquary, goldsmithing, Middle Ages

Obsah

1. Úvod.....	6
2. Fenomén chrámového pokladu v kontextu benediktinských klášterů.....	7
2.1 Obsah chrámového pokladu.....	12
2.1.1 Kalich a patena.....	12
2.1.2 Pyxida.....	13
2.1.3 Akvamanile.....	14
2.1.4 Kadidelnice.....	15
2.1.5 Nádoba na svčenu vodu.....	16
2.1.6 Kříž.....	17
2.1.7 Svícen.....	18
2.1.8 Svaté relikvie, relikviáře.....	19
2.1.9 Přenosný oltář a antependium.....	21
2.1.10 Liturgické knihy.....	22
2.1.11 Liturgické oděvy a textile.....	24
2.1.12 Opatské a biskupské insignie.....	27
3. Chrámový poklad u sv. Jiří v Praze.....	30
3.1 Úcta ke svaté Ludmile.....	33
3.2 Obsah svatojiřského pokladu po zrušení kláštera 1782.....	36
4. Svatojiřský poklad a paraliturgické hry v bazilice sv. Jiří.....	38
5. Katalog.....	43
5.1 Relikviář ve tvaru paže sv. Jiří.....	43
5.2 Svatojiřský plenář I.....	46
5.3 Svatojiřský plenář II.....	50
5.4 Relikviář ve tvaru paže sv. Ludmily.....	52
5.5 Herma sv. Ludmily.....	52
5.6 Berla abatyše Kunhuty.....	54
5.7 Koruna svatojiřských abatyší.....	56
5.8 Relikviář betlémských dětí.....	57
5.9 Relikviář ve formě kříšťálové koule na noze s ostatkem sv. Viktorina.....	58
5.10 Relikviář na noze z ciboria s rytinou mystického zasnoubení sv. Kateřiny.....	58
5.11 Relikviář paže sv. Pavlína.....	59
6. Závěr.....	60
7. Seznam použité literatury.....	63
8. Seznam vyobrazení.....	71

1. Úvod

Bakalářská práce se zabývá chrámovým pokladem baziliky sv. Jiří na Pražském hradě, jehož zlomky se dnes z části nacházejí v katedrálním pokladu Metropolitní kapituly u sv. Víta a premonstrátském klášteře na Strahově. Chrámové pokladnice sloužily jako neocenitelné schránky k uchovávání vzácných liturgických předmětů. Mezi nejvýznamnější předměty, které chrámové pokladnice obsahovaly, patřily relikviáře, liturgické náčiní, liturgické knihy, liturgické textilie a biskupské insignie.

Cílem práce je nejen jasně a srozumitelně představit fenomén chrámového pokladu jako takového, ale také specifikovat obsah pokladu svatojiřských benediktinek za pomoci poznatků získaných z dobových zpráv. V prvních kapitolách bude osvětlena historie chrámového pokladu a za pomoci příkladů bude uvedeno rozdělení předmětů do přehledných kategorií, které se jako součást pokladů objevovaly. Dále bude fokus zaměřen na to, jak mohly být jednotlivé předměty používány při velikonočních paraliturgických hrách v klášteře provozovaných. Tento pohled umožní lépe porozumět problematice jak po náboženské, tak i kulturní stránce.

V poslední katalogové kapitole se budu formou katalogu samostatně věnovat jednotlivým exemplářům svatojiřského pokladu, které se dodnes dochovaly. Tam kde to je možné, bude pro uchopení problematiky z komplexnějšího pohledu využito i restaurátorských zpráv k jednotlivým uměleckým dílům. Studium těchto předmětů umožní lépe nahlédnout do duchovního a kulturního života středověkého kláštera sv. Jiří a porozumět roli, kterou fenomén církevního pokladu hrál v řeholních komunitách i v tehdejší společnosti obecně.

2. Fenomén chrámového pokladu v kontextu benediktinských klášterů

Vznik chrámových pokladnic je přirozeně třeba klást do souvislosti s praktickými potřebami liturgie, tudíž primární funkcí středověkého chrámového pokladu je jeho použití v liturgii. Bohoslužby, které se odehrávaly často a jejichž sloužení bylo nákladné, se nemohly obejít bez řádného materiálního a uměleckého vybavení.¹ Mše se odehrává v posvěceném prostoru, na posvěceném oltáři, tudíž musí být předměty při ní používané také posvěcené. Poklad je dědictví souboru posvátných předmětů, které posouvají věřící k víře a touze dosáhnout věčné spásy v nebi, takže užití těchto předmětů z pokladnice v liturgii je zásadní. Z tohoto důvodu se poklady uchovávaly v blízkosti hlavního oltáře.² Středověká bohoslužba zahrnovala liturgickou materiální kulturu, která byla silně ovlivněna memoriálním aspektem. Koncentruje se zde paměť místa či komunity, kdy se udržuje památka na zakladatele a předměty jsou asociovány s událostmi ze starých dob. Do klášterních pokladnic se vedle liturgické funkce promítala touha po zajištění posmrtné spásy, kterou si člověk mohl zajistit prostřednictvím pozemské a nebeské modlitební pomoci. Darování předmětu do pokladu znamenalo evokování věčné památky na dárce, a tudíž aktivní podíl na vykoupení lidských hříchů. Například donátor mešního kalicha se směl účastnit každé mše sloužené s tímto kalichem. Kněz, který tento kalich při mši používal, měl zase za úkol pokaždé vzpomínat na památku jeho dárce.³ V tomto smyslu měl dar jakýsi reciproční koncept, stával se jakousi protislužbou, kterou si věřící aktivně zajišťoval specifickou přízeň a podíl na své posmrtné spáse. Tento způsob využívání liturgických předmětů tedy vysvětluje, proč se zejména ve významných chrámech nacházely rozsáhlé poklady se zlatnickými a textilními předměty.⁴

Co činilo pro věřící předměty z pokladů ještě zajímavějšími, byl zážitek z jejich recepcce, který sám o sobě nebyl samozřejmostí. Docházelo tu k určitému napětí mezi skrytostí a dočasnou viditelností objektů, jelikož se tyto předměty po většinu času nacházely pečlivě skryté v prostoru pokladnice či v truhlách a skříních sakristie. K vystavování předmětů z pokladu docházelo jen po limitovaný čas, a ještě k tomu se ne vždy nacházely na pevném místě, jelikož mohly být přemísťovány v rámci procesních účelů. Toto dynamické zacházení s poklady tedy také přispívá k momentu údivu během recepcce věřícími.⁵

¹ KLÍPA 2014, 257.

² HORNÍČKOVÁ 2009, 7.

³ BÄRSCH 2010, 35.

⁴ Tamtéž.

⁵ GANZ 2017, 248.

Podstatně do pokladů přispívala jejich reprezentativní a ekonomická role. Významný kostelní poklad sloužil k reprezentaci církevní komunity či panovníka a během důležitých návštěv byly pokladnice vystavovány na odiv k prohloubení tohoto statusu.⁶ Bohaté a vlivné kláštery spolu s výjimečnými osobnostmi v jejich čele, jakými byly například opat Hugo z Cluny, opat Suger ze St. Denis či břevnovský opat Bavor z Nečtin, vyžadovaly pro svou reprezentaci umělecká díla prvotřídní kvality a hodnoty.⁷ Nicméně v náboženském kontextu nepatřila pokladnice církevní instituci, ale hlavně svatým a chudým v jejím společenství. Ekonomická stránka pokladu za normálních okolností byla vnímaná, ale nebylo možné s ní pracovat. To se měnilo během stavu válečného či jiných historických dob nouze, kdy klášter neměl ekonomické prostředky. Předměty z pokladu mohly být snadno zpeněženy – uvedením do zástavy, roztavením či rozprodáním. To je také jedním z důvodů, proč se nám dodneška dochoval jen zlomek původního bohatství klášterních pokladnic. Často docházelo také ke krádežím těchto předmětů, a ačkoliv patřila svatokrádež mezi ty nejzávažnější hříchy, jednalo se o jevy poměrně běžné. V českých zemích byly krádeže často páčány i ze stran duchovních, později na poklady útočili také husité. Jednalo se jednak o krádeže kvůli drahocennému materiálu, ale spíše o krádeže samotných relikvií,⁸ jelikož počet ostatků a jejich význam byl tím pravým pokladem a bohatstvím kláštera.⁹ K nezodpovědnému zacházení s pokladem však docházelo i ze strany církve samotné. Například brémský arcibiskup Adalbert (1043–1072) nechal kvůli financování novostavby své katedrály klidně roztavit část katedrálního pokladu a tvrdil, že vše prodané desetkrát nahradí. Magdeburský opat Bernard II. (1076–1097) zase velkou část klášterního pokladu rozdal, zastavil či zpronevěřil. Zodpovědněji postupovali mniši z kláštera v Corvey, kteří roku 1147 prohlásili, že poklad jejich kláštera má sloužit jak k ozdobě Božího domu, tak pro ulehčení potřeb kostela v dobách nouze. Postarali se také o to, aby za prodané klenoty byly v budoucnosti pořízeny nové. Na tomto příkladu je možné demonstrovat fakt, že klášterní poklad mohl figurovat také zároveň jako jakási kapitálová rezerva pro časy, kdy je to nejvíce zapotřebí.¹⁰ Tak tomu bylo i u pokladnice baziliky Saint-Denis, která měla být jakousi finanční rezervou pro péči o chudé a pro případy finanční tísně.¹¹ Etymologicky tuto funkci potvrzuje také řecké slovo thesaurus, tedy pokladnice či zásoba. Isidor ze Sevilly (601–636) toto slovo považoval dokonce za sloučeninu řečtiny s latinským výrazem pro zlato, tedy

⁶ HORNÍČKOVÁ 2009, 8–9.

⁷ KLÍPA 2014, 257.

⁸ HORNÍČKOVÁ 2009, 9.

⁹ HÜLSEN-ESCH 2013, 37.

¹⁰ GROTEN 1985, 149.

¹¹ BAGNOLI 2010, 138.

aurum, a vykládal tak jeho význam jako „*obsahující zlato*“. Stejně jako thesaurus byl k označení církevních pokladů ve středověku také používán termín *ornamentum, ministeria, apparatus, res ecclesiae* či *res sacrae*.¹²

Jak bylo popsáno výše, často byly poklady uchovávány v blízkosti hlavního oltáře. Dočteme se také ale o uzamčených truhlách či skříních (*armarium*) v sakristii jako místu uložení. Existují i zmínky o kryptách či přímo kaplích, ve kterých mohl být skrz mříž chráněný poklad věřícím o velkých svátcích vystavován. Mimo tyto dny však ve většině případů pokladnice veřejnosti přístupné nebyly.¹³ Většina raných katedrálních staveb původně neměla speciální místnost vyhrazenou pouze pro pokladnici, jelikož se fenomén církevních pokladů rozmohl až později od 12. století, kdy se výrazně rozšířil kult svatých ostatků a v souvislosti s křížovými výpravami proudilo do Evropy stále více relikvií ze Svaté země. V této době dochází k rozrůstání církevních pokladů skrze pořizování vzácných relikviářů či dále skrze donátorské dary. Proto jako pokladnice často sloužily druhotně vybudované přístavby kostela, umístěné například v transeptu či v blízkosti chóru. Obecně byly jako úložní místo voleny zlodějům těžko přístupné, uzamykatelné místnosti ve věžích kostela, nad sakristií, v chórových kaplích a na galeriích. Pokud se jednalo o již plánovanou přístavbu určenou pro chrámovou pokladnici, byla obvykle plánována jako dvoupatrová, aby tak liturgické oděvy mohly být uchovávány v přízemí a cennější relikviáře v horním patře, čímž byly lépe chráněny před krádeží, požárem či vlhkem.¹⁴ A právě vliv okolních podmínek byl klíčový pro uchovávání cenných předmětů vyrobených ze snadno degradujících materiálů, jakými byly hlavně textilie a rukopisy. Ideální místností byla sakristie na jižní straně kostela, která zaručovala hojnost nepřímého světla a zároveň cennosti mohly být chráněny před přímým slunečním zářením. Podezdívka sakristie se měla nacházet nad úrovní okolního terénu kostela a k ochraně před vlhkostí sloužily malé odvětrávací šachty umístěné přímo v základech budovy. Podlaha měla být tvořena spíše menšími kamennými deskami, pod kterými se na rozdíl od velkých kamenných desek neudržovalo tolik vlhkosti.¹⁵

Osoba odpovědná za střežení pokladu byl tzv. *thesaurarius*, ale tato funkce se objevovala pouze ve významných kostelech a většinou se o poklad staral sakristián čili kostelník (*custos*), který se zároveň staral o chod celé budovy kostela.¹⁶ Jeho hlavním úkolem

¹² CORDEZ 2020, 19.

¹³ HÜLSEN-ESCH 2013, 41.

¹⁴ HÜLSEN-ESCH 2013, 41.

¹⁵ MARTINEK 2014, 156 se opírá především o *Instrukce o uměleckém zařízení a vybavení kostela* od sv. Karla Boromejského (1577).

¹⁶ GROTEN 1985, 149.

bylo udržovat v kostele čistotu, starat se o chod bohoslužby a dohlížet na cenné předměty – roucha, knihy a liturgické náčiní. Pokud došlo k poškození nějaké věci, měl na starost její opravu a díky tomu byl v kontaktu s různými řemeslníky a umělci, čímž dohlížel na jejich práci.¹⁷ Dobové vyobrazení kostelníka najdeme kupříkladu v tzv. Hausbuch der Mendelschen Zwölfbrüderstiftung (1425) [1].¹⁸

Středověký chrám poklady uchovával a hromadil, což by se z teologického hlediska mohlo zdát poněkud pochybnou praxí, jelikož jak Starý a Nový zákon, tak církevní otcové považovali pozemské materiální předměty v podobě zlata, stříbra či luxusních látek spíše za produkty lidské marnivosti. Současně ale hromadění pozemského materiálního bohatství symbolicky odkazovalo na poklad nebeský ve formě zářivého světla, který v sobě ztělesňoval božskou přítomnost ve světě. Tímto byla církev v souladu se Starým zákonem, který asocioval božskou přítomnost s drahocennými materiály. Zlato a drahé kameny svou zářivostí a způsobem, jakým odráží světlo, byly považovány za materiál božský.¹⁹ Měly odkazovat na vznešenost sakrálního prostoru, do kterého byly tyto předměty umísťovány. Použití těchto materiálů ospravedlňuje také opat Rupert z Deutzů tím, že „*lidé darují Bohu to nejlepší, co mají*“.²⁰ Jak poukázal David Ganz, už jen pouhý pohled na dlouhé seznamy ve středověkých pokladních inventářích číselně napoví, že zde docházelo k velké akumulaci objektů a že teprve idea přebytku nad liturgickou potřebu činila ze souboru těchto vzácných předmětů opravdový poklad. Právě tento materialismus byl později novověkou perspektivou kritizován, což bohužel vedlo ke zničení nespočtu pokladnic nebo k jejich roztroušení do vzdálených koutů muzeí a galerií.²¹

Účinek třpytivé krásy na laiky byl však nepochybný – zářivost zlatých relikviářů byla jakýmsi potvrzujícím důkazem o autenticitě relikvie. Drahé kovy byly užívány nejen proto, že byly vzácné a drahé, ale také proto, že byly považovány za čisté. S drahými kameny byla spjata bohatá symbolika ovlivněná antickými autory (Plinius, Theofrastos), astrologií i svatým Písmem. Například ve 21. kapitole knihy Zjevení popisuje autor Nebeský Jeruzalém, jehož zdi byly poseté drahokamy.²² Od 12. století začíná být čím dál více důležitý i uměleckořemeslný um, se kterým středověcí zlatníci svá díla vytvářeli. Povaha řemeslné práce nyní vyvolávala stejný obdiv, jako samotný drahocenný materiál a umělecká hodnota díla se častěji dostávala

¹⁷ MARTINEK 2014, 155–156.

¹⁸ <https://www.museum-vilsbiburg.de/mesner-kuester-oder-sakristan/>, vyhledáno 15.7.2024.

¹⁹ HELMS 2014, 110.

²⁰ HÜLSEN-ESCH 2013, 39.

²¹ GANZ 2017, 248.

²² BAGNOLI 2010, 138.

na stejnou úroveň jako hodnota materiálu – ne-li na vyšší, jak to zmiňuje ve středověkých popisech uměleckých děl často citovaný Ovidiův výrok „*materiam superabat opus*“.²³

Hlavním zdrojem pramenů pro pátrání po chrámových pokladech jsou především dochované chrámové inventáře. Tyto dokumenty, které zaznamenávají obsah chrámových pokladnic a vybavení oltářů začaly vznikat již v 11. a 12. století, nejstarší české inventáře jsou datovány do doby kolem roku 1130.²⁴ Z této doby se těchto dokumentů dochovalo jen málo. Většina těch, které se dochovaly, pochází až z druhé poloviny 14. století a je třeba zdůraznit, že uvedené údaje o starších předmětech nemusí být vždy korektní, či nemusí uvádět kompletní seznam předmětů.²⁵ Klíčová sbírka českých inventářů se zachovala při pražské katedrále sv. Víta a je předmětem studia ve společném díle Antonína Podlahy, pražského světícího biskupa, a Eduarda Šittlera, kanovníka vyšehradské kapituly.²⁶ Jedná se o svatovítské inventáře z let 1354, 1355, 1365, 1368 a další.²⁷ Toto dílo je bohatým zdrojem informací pro studium předmětů dochovaných ve svatovítském pokladu. Další důležité chrámové inventáře z 14. a 15. století pocházejí také z olomoucké katedrály sv. Václava²⁸ či z pražského farního kostela sv. Havla.²⁹ Důležitým pramenem jsou také dochované kroniky, které nejen popisují výskyt konkrétních ostatků, ale také uvádějí informace o formách úcty a obřadech spojených s jejich kultem. Značnou hodnotu pro výzkum mají i listiny, které dokládají přesuny ostatků, jejich pravost a umístění v oltářích chrámů. Tyto materiály společně tvoří nezastupitelný základ pro studium kultu svatých ostatků ve středověkých Čechách.³⁰ Soupisy předmětů se zpravidla zapisovaly do liturgických knih (většina dochovaných inventářů se dochovala v evangeliářích), méně časté jsou inventáře, které byly vedeny na volných listech. Tyto, jakmile již neodpovídaly aktuálnímu stavu klenotnice, tak ztratily svou hodnotu a byly jednoduše vyhozeny.³¹

Velkou skupinu předmětů uchovávaných v pokladnicích tvořilo liturgické náčiní tradičně rozdělované na tzv. *vasa sacra*, tedy svaté nádoby, které sloužily přímo k přijímání konsekrovaných hostií a vína, a tzv. *vasa non sacra*, tedy předměty nepřicházející do kontaktu se svátostmi. Mezi svaté nádoby se řadí liturgický kalich s patenou či pyxida, a byly pro tento účel svěceny. Druhou skupinu předmětů nebylo nutno světit, ale během bohoslužby měly svou

²³ BAGNOLI 2010, 144. Výrok z Ovidiových *Metamorfóz* např. v Jan BRANT 1921: P. Ovidius Naso, *Výbor z jeho básní*, str. 35.

²⁴ HORNÍČKOVÁ 2009, 23–24.

²⁵ ZAJÍC 2017, 5.

²⁶ PODLAHA/ŠITTLER 1903.

²⁷ HOMOLKA 1982, 129.

²⁸ ZAJÍC 2017, 5. Přepis inventáře přináší BRANDL Vincenc (ed.) 1890.

²⁹ ZAJÍC 2017, 5. Přepis inventáře přináší BOROVIČKA Klement (ed.) 1883.

³⁰ ZAJÍC 2017, 5.

³¹ GROTEN 1985, 150.

vlastní významnou roli. Do této kategorie spadaly nejen nádoby, ale i další liturgické předměty a pomůcky, jako bylo akvamanile, kadidelnice, přenosné kříže a svícny, a samozřejmě relikvie a relikviáře.³² Velkou část chrámového pokladu tvořily textilie – nákladně vyšíváná liturgická roucha, korporál a velum na zakrytí kalicha s patenou, odznaky biskupských a opatských úřadů jako mitra a rukavice, ale i hedvábné tkaniny určené na zabalení relikvií.³³

2.1 Obsah chrámového pokladu

2.1.1 Kalich a patena

Mezi nejdůležitější svaté nádoby patří samozřejmě liturgický kalich – nádoba na eucharistické víno a patena (ze starořeckého *πατήνα*, středověkou latinou *patena* – miska) na hostie. Od středověku tvořily společnou soupravu, kdy se patena položila na otvor kupy a později celou soupravu zakrylo velum. Tím že se jedná o svěcené nádoby, tak se již v raném středověku vyvinul zvyk, že se těchto nádob směl dotýkat pouze klerik.³⁴ Dle Honoriovy legendy již papež Urban (222–230) v první polovině 3. století nařídil užívání mešního kalicha a pateny vyrobených ze zlata či stříbra. Tvar a struktura kalichu sloužící pro rituální účely zůstala od 6. do 13. století téměř stejná, až do 12. a 13. století se objevují kalichy s uchem i bez ucha. Jeho podoba je složena ze čtyř hlavních částí: noha (*pes*) slouží jako základna, dřík (*stipes*) propojuje nohu s tělem kalichu, ořech (*nodus*) je zdobný prvek v místě spojení dříku s tělem, a kupa (*cuppa*) tvoří samotnou nádobu na pití. Tradičně během náboženských obřadů přijímali krev páně přímo z kalichu běžných rozměrů pouze hlavní kněz a případně jáhen, tyto kalichy nesly název *calix sanctus*. Existovaly však i větší kalichy, používané k proměňování většího množství vína během bohoslužeb řeholníků či během bohoslužeb, kde se svátost podávala i laikům pod obojí způsobou. Tyto kalichy často mívaly po stranách kupy ucha pro snadnější držení a byly označovány jako *calix ministerialis*. Je pozoruhodné, že z některých z těchto větších komuniálních kalichů se víno přijímalo pomocí speciálního brčka s malým držátkem z drahocenných materiálů, známého jako *fistula* nebo *calamus*, aby nedocházelo k dotyku kalichu ústy.³⁵ V některých případech tento způsob umožňoval dokonce současné přijímání více věřících najednou, například v klášteře Wilten v Tyrolsku se dochovaly dva

³² KLÍPA 2014, 257.

³³ HÜLSEN-ESCH 2013, 39.

³⁴ BÄRSCH 2010, 40.

³⁵ VON EUW 1985, 405.

takovéto náustky, což dokládá praxi společného přijímání [2].³⁶ Většinou se však přijímání účastnil pouze kněz a od 12. století docházelo k poklesu přijímání kalicha laiky. V důsledku toho se kupa začala výrazně zmenšovat, aby byla vhodnější na menší množství vína. Současně se začal objevovat pouze malý talířek na hostie, stále nazývaný patenou, na kterém ležela jediná velká hostie určená pro elevaci.³⁷ V průběhu středověkého období docházelo k postupnému vývoji vzhledu a výzdoby kalichů. Jako příklad raného typu kalichu lze uvést kalich darovaný bavorským vévodou Tassilem III. klášteru v Kremsmünsteru kolem roku 777, který je vzhledem k době svého vzniku velmi bohatě zdoben [3]. Má strmou nohou přecházející přímo v zdobený nodus a polooválnou kupu. S přechodem od románského na raně gotického období se podoba kalichů naopak vyvíjela směrem k více půlkulovitým kupám (tento tvar byl při elevaci lépe vidět z dálky a snižoval riziko rozlití konsekrovaného vína) a dřívky byly více oddělené od nohy. Výzdoba se stává náročnější a sofistikovanější, což odráží rostoucí důraz na ikonografii a virtuozitu ve výzdobě, zejména na ploše nohy, nodu a vnější ploše kupy. Vrcholné a hlavně pozdně gotické kalichy se následně odchýlily od zdobení kupy, která začala více nabírat podobu obráceného kuželu. U těchto kalichů byl hlavní důraz kladen na výzdobu nodu, kde se soustředila výzdoba inspirovaná motivy současné architektury a nohy, kde se rozvíjel zejména ikonografický program. Patena, jednoduchá mělká nádoba na hostie, byla obvykle navržena tak, aby spolu s příslušným kalichem tvořila esteticky a funkčně sjednocený celek a byla zpravidla zdobená rytinami nebo gravírováním.³⁸ Obě tyto nádoby jsou pokládány na tzv. korporál – bílou lněnou textilií, na které během mše spočívá tělo Páně v podobě konsekrované hostie.³⁹

Pro přinášení vína a vody na oltář před konsekrací se používaly ampule (lidově konvičky), které byly ve středověku vyráběny z drahých kovů, ale také z křišťálu, nebo polodrahokamů.⁴⁰

2.1.2 Pyxida

Konsekrované hostie se uchovávají ve vlastních nádobách, které rovněž patří mezi *vasa sacra*. Rané formy těchto pyxid (*pyxis*) mají podobu jednoduché válcové krabičky ze slonoviny nebo kovu s emailovou výzdobou, jak tomu je například u pyxidy z Limoges z přelomu 12. a

³⁶ KLÍPA 2014, 258.

³⁷ BÄRSCH 2010, 40.

³⁸ KLÍPA 2014, 259.

³⁹ BÄRSCH 2010, 40.

⁴⁰ KLÍPA 2014, 259.

13. století uložené ve Svatovítském pokladu (inv. č. K 2) [4]. Tato měděná pozlacená skříňka ve tvaru domečkovité tumbky je zdobena modrým emailem a nízkoreliéfními postavami zobrazujícími scénu Ukřižování na přední straně a postavami andělů na stříšce.⁴¹ Eucharistie mohla být uchovávána v kupě kalichu uzavřeném stejně tvarovaným víkem, což byla nádoba, kterou dnes nazýváme ciborium. Slovo ciborium však v kontextu rané křesťanské liturgie neslo odlišný význam, a sice baldachýn podepřený sloupy nad oltářem. Ve 12. a především 13. století byly rozšířené tzv. eucharistické holubice, do kterých se skrz otevírací otvor na hřbetě holubice vkládala drobnější pyxida s hostiemi. Příklad takovéto holubice se sklápěcím víčkem na zádech se dochoval například v salcburském katedrálním pokladu (inv. č. S1) a pochází z první čtvrtiny 13. století. [5]⁴² V době gotiky, kdy byla eucharistie ukazována nejen při pozdvihování po proměnění, ale také vystavována mimo mši k adoraci, se vedle ciboria vyvinula monstrance, v jejíž schránce byla hostie upevněna svisle do držátka ve tvaru měsíčního srpku (*lunula*).⁴³

2.1.3 Akvamanile

Akvamanile či aquamanile (z latinského *aqua a manus*) je obecné označení pro nádobu na vodu sloužící k umývání rukou. Ve středověku byla kovolitec a hrnčíři vyráběna zejména v severní, východní a střední Evropě, ale i v Orientu.⁴⁴ Dle liturgických předpisů si musel kněz před bohoslužbou a podruhé ještě před svěcením hostie rituálně umýt ruce. K tomuto účelu sloužila akvamanile – konvičky zoomorfních či vzácněji antropomorfních tvarů, ze kterých se voda do mísy na omývání nalévala. Byla zpravidla odlévána z bronzu a někdy byla pozlacená, či postříbřená.⁴⁵ Akvamanile nebyla pouze zoomorfně ztvárněná, objevují se i antropomorfní či jinak fantaskní podoby jako například nákladně zdobené akvamanile z pokladu dómu v Cáchách ve tvaru císařské busty z doby kolem roku 1215.⁴⁶ Akvamanile sloužila nejen k fyzickému, ale i k duševnímu očištění kněze před vstupem do svatého konání, a zobrazují tak svět opačný sakrálnímu, který je třeba nejprve umýt od nečistoty a hříchu. V těchto bronzových či mosazných nádobách se obzvláště projevuje lidská fantazie, která nabývá podoby symbolizující většinou zlé síly nebo svět chaosu lvů, koní, jelenů, beranů, psů, draků, gryfů,

⁴¹ OTAVSKÝ 2012, 48.

⁴² VON EUW 1985, 406.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ HRADÍLOVÁ 2021, 110.

⁴⁵ VON EUW 1985, 406.

⁴⁶ KLÍPA 2014, 259.

jednorozců, kentaurů, sirén, jezdců, Samsona se lvem či Aristotela a Phyllis, jak je tomu na akvamanile z Metropolitního muzea v New Yorku z konce 14. století [6].⁴⁷ V tomto figurální dílu můžeme spatřit Phyllis, jak sedí na klečícím Aristotelovi, přidržujíc ho za vlasy. Aristoteles, který šel příkladem svému žákovi Alexandra Velikého, se nechal ponížít svůdnou Phyllis tím, že podlehl jejím nástrahám a zanedbával záležitosti státu.⁴⁸ V českých sbírkách se nám z řad antropomorfních akvamanile dochoval bronzový exemplář ve tvaru ženské busty na třech nožkách z první poloviny 14. století, původem z Hildesheimu (Slezské zemské muzeum, inv. č. U 155 B). V zoomorfní podobě bychom ve stejné instituci našli německé bronzové akvamanile ve tvaru (neosedlaného) koně, z druhé poloviny 13. století (inv. č. U 148 B) [7].⁴⁹ Samotná umývací nádoba, do které byla subdiakonem na ruce kněze voda z akvamanile nalévána, měla podobu široké mělké mísy z obecného kovu jako bronz či mosaz a bývala bohatě zdobená rytím či emailem. Časté byly motivy symbolizující boj dobra se zlem, bronzová mísa z Porýní z 12. století ze Schnütgenova muzea v Kolíně nad Rýnem (inv. č. G 584) ukazuje na vnitřním okraji scény ze života Samsona jako obrazy ctnosti [8]. Avšak kromě obrazů ze Starého zákona se objevují i mytologické náměty, jako Sedm svobodných umění.⁵⁰ K liturgickým účelům se tyto kovové předměty užívaly od 12. do první poloviny 13. století, od této doby se pak dostávají i v hliněných, keramických formách do domácností vyšší šlechty i měšťanstva k mytí rukou během stolování či slavnostních hostin.⁵¹

2.1.4 Kadidelnice

Kadidelnice je další velmi důležitý liturgický předmět patřící do kategorie *vasa non sacra*. Má podobu dvoudílné nádoby složené z misky a víka spojených a zavěšených na řetězech, které umožňují manipulaci s kadidelnicí naplněnou žhavými uhlíky bez nutného přímého dotyku s nádobou. Tento způsob použití kadidla, tedy vonné pryskyřice získávané z kadidlovníku, je znám již od starověku a ve 4. století se stal běžnou součástí křesťanské liturgie, kdy převzal některé prvky z římského státního kultu. Přestože základní podoba kadidelnice zůstala po staletí neměnná, existuje mnoho různých provedení. V románském období byly kadidelnice obvykle vyráběny z obecných kovů a zdobeny prostým prolamováním, které

⁴⁷ KLÍPA 2014, 261.

⁴⁸ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/459202>, vyhledáno 3.7.2024.

⁴⁹ HRADÍLOVÁ 2021, 111, 116.

⁵⁰ VON EUW 1985, 406.

⁵¹ HRADÍLOVÁ 2021, 110.

umožňovalo vkládání zrněk kadidla dovnitř kadidelnice, aniž by se muselo otevřít víko [9]. Existují ale i drahé a složitě zdobené příklady, jako je kadidelnice z diecézního muzea v Paderbornu.⁵² Slavná Gotzbertova kadidelnice z trevírského dómského pokladu vytvořená v první polovině 12. století benediktinským mnichem Gozbertem, který byl nepochybně velmi zručným kovolijcem své doby, má tvar stavby symbolizující Nebeský Jeruzalém, na jejímž vrcholu je ztvárněn trůnící král jako křesťanský panovník, po stranách je kadidelnice doplněná o polopostavy a busty proroků a apoštolů [10].⁵³ Nádoby, ve kterých bylo kadidlo uchovááno, měly do 13. století různá jména. Když se pak prosadila forma lodičky, nazývaly se „*naviculae*“. Zrnka kadidla byla z lodičky do kadidelnice vsypávána pomocí širokých lžiček (*cochlear*), jak dokládá nález z kostela v Libici nad Cidlinou [11].⁵⁴

2.1.5 Nádoba na svěcenou vodu

Kromě těla a krve Páně má v křesťanské liturgii velký význam voda. Skrze vodu a Ducha svatého člověk během křtu získává křesťanské znovuzrození. Voda je životodárným prvkem a představuje také rituální očištění od hříchů a sjednocení věřícího s Kristem. Proto se během řady křesťanských rituálů objevuje kropení svěcenou vodou. Jako nádoba pro uchovávání svěcené vody se používala tzv. *situla*. Ty byly v raně křesťanském období zhotovovány ze slonoviny, v románské době však byly nejčastěji odlévány z bronzu, jako je tomu například u bronzové situly z první čtvrtiny 12. století z Mohuči [12]. Tato reliéfně bohatě pojednaná situla je zdobená symboly evangelistů, motivy čtyř rajsých řek, kterými se čtyři evangelia šíří do čtyř koutů světa.⁵⁵ Vzácněji se z románského období dochovaly k situle patřící kropenky (*aspergillum*), které mohly být stříbrné či pozlacené a zdobené drahými kameny, například aspergil z kláštera sv. Justy v portugalské Coimbře.⁵⁶ Kropenky tvořily slavnostní prvek velikonočního procesí, kdy kněz kropil svěcenou vodou oltáře kostela a účastníky a hroby zemřelých, symbolizujíc tak vzkříšení prostřednictvím křtu.⁵⁷

⁵² KLÍPA 2014, 261.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ VON EUW 1985, 409.

⁵⁶ KLÍPA 2014, 263.

⁵⁷ BÄRSCH 2010, 42.

2.1.6 Kříž

Z několika pramenů víme, že až do 11. století neexistovaly oltářní kříže, které by měly své pevné místo na oltáři. Kříže měly naopak podobu pohyblivých procesních křížů, které se nosily v čele průvodu na dlouhé žerdi a bylo je možné během mše umístit na oltář nebo do jeho blízkosti a po skončení ho znovu umístit na tyč. Procesní kříže bývaly oboustranně zdobené, přední strana bývala bohatě poseta drahokamy a prostší zadní strana znázorňovala Kristovo utrpení.⁵⁸ Tyto kříže bývaly klášterům často darovány jejich zakladateli či významnými donátory z vyšších společenských vrstev, jako tomu bylo u drahocenného kříže královny Gisely (inv. č. ResMüSch.8), která jej roku 1006 darovala řezenskému klášteru Niedermünster [13].⁵⁹ Procesní relikviářový kříž z Roudnice nad Labem je na přední straně zdoben křišťálem a filigránem, na zadní straně najdeme komplexní ikonografický program složený z jednoduchých rytin [14].⁶⁰ Podobně je křišťálem pojednán i procesní kříž z bavorského kláštera Zwiefalten z roku 1135 [15]. Z inventářů tamějšího klášterního pokladu víme, že i přední strana tohoto kříže byla původně bohatě zdobená drahokamy, ale ztratila se během sekularizace na počátku 19. století.⁶¹ Přibližně od 11. století se v liturgickém prostředí a v chrámovém prostoru začínají používat nové typy křížů, a to kříže oltářní. Tyto kříže jsou menší než ty procesní a jsou umístěné na oltáři na podstavci pyramidového nebo soklového tvaru. Bývaly také jednodušeji zdobené a i jejich rozměry byly menší.⁶² Někdy nabývaly podoby takzvaného diskového kříže (*Scheibenkreuz*), kdy byl tvar kříže spojen s kruhem a připomíná tak specifický liturgický předmět *flabellum*, tedy zvláštní vějíře vyráběné zejména z kovu. Původně sloužila tato *flabella* k odhánění hmyzu od eucharistie na oltáři.⁶³ Jeden diskový kříž, připisovaný mistru Johannesovi, se dochoval v klášterní pokladnici augustiniánského kláštera ve Freiburgu (inv. č. MF K 011/M) [16]. Zhotoven je ze zlaceného stříbra, zdobený horským křišťálem a almandiny a pochází z doby kolem roku 1260. Dodnes je nošen v čele procesí na svátek Božího Těla.⁶⁴ V pokladnici benediktinského kláštera v Kremsmünsteru bychom našli další diskový kříž, který je zdoben prořezávanými reliéfy s tématem Kristova zmrtvýchvstání.⁶⁵

⁵⁸ VON EUW 1985, 407.

⁵⁹ KLÍPA 2014, 265.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ KLÍPA 2014, 265.

⁶² Tamtéž.

⁶³ VON EUW 1985, 408.

⁶⁴ ZINKE <https://onlinesammlung.freiburg.de/de/object/515AC98F441BAF32133B8A917584B917>, vyhledáno 14.4.2024.

⁶⁵ APPUHN 1984, 149.

2.1.7 Svícen

Již z římských pramenů víme, že během papežské mše byly přítomny svícny a kadidlo. Před papežem kráčeli ministranti s nanejvýše třemi kadidelnicemi a vkládali do nich kadidlo. Následovalo je sedm akolytů se sedmi svícny, na kterých se svíce zapalovaly již před kostelem, a takto kráčeli před papežem až do chóru. Čtyři z těchto světloňošů kráčeli po pravé, tři po levé straně oltáře. Těchto sedm svícnu mělo symbolizovat sedm darů Ducha svatého. Akolyté udržovaly svíce zapálené až do Kyrie, jelikož církevní otcové mají jakožto osvětitelé církve věřícím zprostředkovávat světlo společně se světlem.⁶⁶ Kromě těchto sedmi svícnu byly k oltáři nesený ještě dva svícny, které byly ještě v 9. století umístovány na zem, později byly stavěny na oltář, aby stály po boku oltářního kříže. Oba oltářní svícny byly pak součástí každé mše, a jejich symbolickými nositeli byli starozákonní proroci Mojžíš a Eliáš, mezi nimiž po proměnění na hoře zářil Bůh jako slunce a oni stáli po jeho boku. Během čtení evangelia se svícny postavily na zem jako odkaz na to, že stín zákona a výklady proroků mohou být pochopeny skrze světlo evangelia. Po jeho dočtení se svíce zhasly, protože věřící mají nyní symbolické světlo evangelia ve svém duchu.⁶⁷ Nohy oltářních svícnu zdobí často draci, lvi a další fantaskní nestvůry, či propletené či zápasící lidské postavy. Ty můžeme ikonograficky vykládat jako symbolické ztělesnění temných sil, které jsou pokořovány Kristem a s ním přicházejícím světlem.⁶⁸ Tzv. Tassilovy svícny z benediktinského kláštera v Kremsmünsteru (nejdříve 10. století), které bývají v literatuře stejně jako Tassilův kalich tradičně spojovány s vévodou Tassilem, mají stříbrem a zlatem zdobené odlité podstavce, které též obklopují fantaskní čtyřnohé bytosti [17].⁶⁹ Z románské doby se ze svícnu dochovala často jen nákladně zdobená noha, dřík svícnu je buď ztracen či nahrazen novotvarem. Nejběžnějším typem románských svícnu byly tzv. stupňovité svícny (*Staffelleuchter*), které byly zdobeny splétanými rostlinnými motivy, antropomorfními, zoomorfními či jinými fantaskními postavami, které v několika stupních zdobily celý svícen. V našem prostředí bychom našli hned jeden z nejznámějších příkladů tohoto svícnu, tzv. svícen Milánský, který údajně získal král Vladislav II. ze svých milánských výprav (1158) jako válečnou kořist a následně daroval katedrále sv. Víta [18].⁷⁰ Milánský či také Jeruzalémský svícen je nepřenosného typu, stával tedy poblíž oltáře a při mši na jeho ramenech hořelo sedm svící. Jedná se o velmi kvalitní uměleckořemeslnou práci zvláště po

⁶⁶ VON EUW 1985, 408.

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ VON EUW 1985, 408.

⁶⁹ <https://www.stift-kremsmuenster.at/kultur-tourismus/tassilokelch-und-schaetze>, vyhledáno 17.4.2024.

⁷⁰ KLÍPA 2014, 266.

stránce umělecké výzdoby, kdy nohu svícnu zdobí mistrovsky ztvárněné lidské postavy velmi organického vzezření, do kterých se zezadu zakusují postavy lvů. Mladíci se tak otáčejí směrem dozadu a tato pozice je anatomicky velmi dobře rotačně provedena. Toto dílo je v našem prostředí svým kvalitním zpracováním celkové kompozice a zvláště provedením lidské postavy ojedinělé.⁷¹

2.1.8 Svaté relikvie, relikviáře

Princip svatosti relikvií je podporován myšlenkou běžnou v mnoha světových náboženstvích – že v těle mrtvého zůstává životní síla a jeho neporušení je podmínkou pro posmrtný život, jako tomu bylo při mumifikování těl ve starověkém Egyptě. V křesťanském světě se objevuje několik legend, podle kterých těla některých mučedníků zázračně nepodléhala rozkladu a zůstávala kompletní a neporušená (například těla sv. Gervasia a Protasia, † 2. století).⁷² Opat Thiofrid z benediktinského opatství v Echternachu († 1110) dokonce píše o příjemné vůni vycházející z relikvií a neporušených těl podobající se sladké vůni ráje, spíše než zápachu mrtvol. Také tělo sv. Huberta († 727) bylo nalezeno celkově neporušené i s oděvem a vydávající „*nádhernou vůni*“.⁷³ Zpočátku se tedy věřilo, že aby si těla svatých zachovala svou posvátnou povahu, musela zůstat nedotčena. Dokonce platilo, že kdo by se pokusil odebrat část těla svatého, by byl svatým potrestán. To se změnilo později v 9. a 10. století, kdy bylo povoleno odebírat pouze některé části těla, jakými byly vlasy, zuby, nehty či krev. U mučedníků byly uchovávány ty části těla, u kterých při smrti došlo k oddělení od těla. Při stětí byl tedy pro hlavu mučedníka vyroben speciální relikviář, jako je tomu např. u hlav sv. Petra a Pavla v bazilice sv. Jana Lateránského v Římě [19].⁷⁴ Začalo být tedy teologicky přípustné, že se přítomnost světce mohla projevat i skrze pouhou část světceva těla, v jeho relikvii. Za sekundární relikvii byl považován i oděv světce, který byl v kontaktu s jeho svatým tělem. Nejvýznamnějšími ostatky byly samozřejmě relikvie Ježíše Krista a Panny Marie, jejichž těla byla vzata do nebe, a z jejichž pozemského života zůstaly pouze ostatky vlasů, zubů, Ježíšovy pupeční šňůry a předkožky odstraněné při obřízce a krve prolité na kříži, z něj také dřevo sv. Kříže a dále relikvie Mariina mléka či šatu.⁷⁵

⁷¹ Tamtéž.

⁷² ANGENENDT 2011, 22.

⁷³ ANGENENDT 2011, 22.

⁷⁴ ANGENENDT 2011, 23.

⁷⁵ Tamtéž.

K nejčteněji dochovaných relikviářům patří staurotéky, tedy relikviáře obsahující dřevo sv. Kříže. Nejstarší staurotékou v našich sbírkách je relikviářová deska z bývalého kláštera sv. Martina v Trevíru (inv. č. K 355) z roku 1266 uložená od 19. století ve svatovítském pokladu.⁷⁶ Relikvie sv. Kříže se nachází i ve mnou zkoumaném svatojiřském plenáři. Deskové relikviáře bývají složené i z více desek ve formě diptychu či triptychu. Častým relikviářovým typem je monstrance či ostensorium – prosklená schránka stojící na noze z drahého kovu, sloužící k vystavení eucharistie. Typická gotická věžová monstrance se začíná objevovat po zavedení slavnosti eucharistie roku 1264⁷⁷ a jednou z nejstarších gotických monstrancí architektonického typu je slavná zlatá Sedlecká monstrance tvarově vycházející z parléřovské architektury. Objevují se i relikviáře v podobě různých nádob – ampule na svatý olej, pyxidy, truhličky či konvice – zejména na ukládání textilních relikvií – například křišťálová konvice s relikvií ubrusu od Poslední večeře (inv. č. K 33) uložená ve svatovítském pokladu [20].⁷⁸ Existují také architektonické relikviáře ve tvaru chrámu, kaple či sarkofágu, jakým je tumbový (domečkový) relikviář sv. Maura ze zámku v Bečově nad Teplou [21]. Dále se objevují retáblivé relikviáře skříňkové či deskové na noze stojící na oltářní menze. Pro část relikvií začaly být v 9. století vyráběny tzv. mluvící relikviáře – kopírující tvar části těla světce, ze které byl ostatek vyjmut. Objevovaly se busty, paže, ruky, prsty, nohy či střevíce. V neposlední řadě se mezi relikviáře řadí také osobní předměty světců či jimi dotýkané věci, například oděv či obuv světců – berla, mitra, roucho či rukavice.⁷⁹ Během 14. století byly relikviáře stále častěji vyjímány z chrámových pokladnic a vystavovány veřejnosti.⁸⁰ Aby byly ostatky dobře viditelně přístupné, začaly se zasazovat do prosklených nádob nebo relikviář svým tvarem prozrazoval svůj obsah.⁸¹

Relikvie byly používány nejen při ceremoniích, byly také adresátem modliteb věřících během dob moru či války, nebo nošeny v procesích. Světci hráli důležitou roli jakožto přímlovci a zprostředkovatelé kontaktu s Bohem a zároveň měli podpořit věřící v jejich modlitbách. Věřilo se v duchovní a zázračnou ochrannou moc ostatků, proto se při prosebných procesích nosilo co nejvíce svatých relikvií. V ženském klášteře v Essenu byla dokonce před svátkem Nanebevstoupením Páně nesena slavná zlatá socha Madony dlouhou cestou od kláštera až do Bredeney. Zázračnou sochu doprovázela po celou cestu abatyše kláštera s její komunitou [22].⁸²

⁷⁶ STEHLÍKOVÁ 2003, 472.

⁷⁷ STEHLÍKOVÁ 2003, 315.

⁷⁸ OTAVSKÝ 2012, 52.

⁷⁹ STEHLÍKOVÁ 2003, 409.

⁸⁰ HORNÍČKOVÁ 2009, 55.

⁸¹ POCHE 1970, 322.

⁸² BÄRSCH 2010, 44.

V Čechách byly relikvie vystavovány veřejnosti po roce 1350, kdy byla přivezena císařská pokladnice a pořádala se tak každoroční přehlídka těch nejvýznamnějších císařských, královských a metropolitních relikvií na Novém Městě pražském a v katedrále sv. Víta.⁸³

2.1.9 Přenosný oltář a antependium

Vedle relikvií a relikviářů, které tvořily nejdůležitější část klášterních pokladů, sem patřily také přenosné oltáře malých rozměrů. Ty byly od raného středověku známé pod názvem *tabula*, *altare portatile*, *altare viaticum* či *altare itinerarium* a byly využívány misionáři, či dalšími putujícími řeholníky, opaty či biskupy. Z karolinské doby se dochoval přenosný oltář z kláštera Adelhausen, který se dnes nachází v Augustiniánském muzeu ve Freiburgu (inv. č. 12133) a jehož základ tvoří deska z dubového dřeva, do jejíhož středu je vsazen červený porfyr obklopený stříbrnými pásky v barevném skleněném smaltu [23].⁸⁴ I tyto oltáře, stejně jako fixní oltáře, musely obsahovat relikvii, která mohla být uložena v malých *loculi*, což je případ přenosného oltáře, který daroval Karel Holý (843–877) pokladnici dómu v Saint-Denis.⁸⁵ Součástí vložených relikvií byly často konsekrační či identifikační nápisy, obsahující informace o jejich majiteli. Většina románských *portatile* měla podobu malé otevírací truhly nebo malé přenosné menzy stojících na čtyřech nožkách a mívají ve středu oltářní kámen, pod kterým spočívá relikvie.⁸⁶ Co se týče formy a podoby výzdoby tak se mohou také značně odlišovat, mohly být zdobeny rytinami, gravírováním, emailem či slonovinou a z ikonografického hlediska je opět hlavním tématem zjevení Krista, proroci a typologické obrazy ze Starého zákona, jako je oběť Abela či Melchisedechova.⁸⁷

Vraťme se k typu pevného kamenného oltáře. Na přední stranu menzy byla od 4. století zavěšována antependia, původně textilie obdélníkového tvaru, jež sloužila k zakrytí nohy (*stipes*) oltáře. Postupně se vedle těchto bohatě vyšívaných látkových antependií začala častěji objevovat i pevná desková dřevěná či kamenná antependia, nebo nákladně zdobená drahými kovy a materiály. Vynikajícím příkladem je antependium z Großcomburgu, darované kolem roku 1140 opatem Hertwigem, které je z pozlacené tepané mědi a zdobené přihrádkovým a jamkovým emailem, filigránem a drahokamy, zobrazující Krista v mandorle jako soudce

⁸³ HORNÍČKOVÁ 2009, 12.

⁸⁴ VON EUW 1985, 405.

⁸⁵ Tamtéž.

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ KLÍPA 2014, 269.

Posledního soudu obklopeného postavami apoštolů [24].⁸⁸ Nákladnost výzdoby tohoto díla poukazuje na významnou roli, která byla antependiím v rámci vnitřního vybavení chrámů přikládána. Vedle pevných antependií se vyskytovala i textilní antependia, která byla v ženských kláštorech rovněž velmi nákladně zdobena vyšíváním za použití drahocenných nití. Vyšívání bylo jednou z tradičních činností ženských klášterů v románském a gotickém období. V českých zemích se dochovalo například antependium z kláštera klarisek v Chebu z konce 13. století, ovlivněné saským uměním,⁸⁹ či mladší tzv. rožmberské antependium (Národní muzeum, inv. č. H2-60756). Je druhotně sestavné z osmi pretext – nášivek užívaných k výzdobě liturgických rouch, zde dalmatik, které darovali Jošt z Rožmberka a Anežka z Wallsee třeboňskému augustiniánskému klášteru v 80. letech 14. století [25].⁹⁰

2.1.10 Liturgické knihy

Přestože jsou z moderního pohledu středověké chrámové pokladnice utvářeny hlavně drahocennými zlatnickými díly, bez liturgických knih by středověká bohoslužba nebyla možná. Avšak i některé tyto knihy byly často pokrývány zářivým zlatem, a tak mohly patřit do chrámového pokladu. Navíc i samotné pokladní inventáře byly často zapisovány do drahocenných kodexů, zejména do evangeliářů.⁹¹ A právě v těchto středověkých pokladních inventářích se vedle liturgických nádob, relikviářů a textilií objevují i knihy používané při bohoslužbách. Nejčastěji se v seznamech objevují sakramentáře, misály, evangeliáře, lekcionáře a kodexy pro mešní zpěvy.⁹² Uložení liturgických knih spolu s dalšími předměty chrámového pokladu má své odůvodnění, například v inventárních seznamech sakristie katedrály v Padově (1339–1502) byly spolu s ostatními stříbrnými předměty uloženy tzv. Starý evangeliář a Starý epistolář, jelikož vazby obou rukopisů byly potažené zlaceným stříbrným plechem.⁹³ Naopak v pokladu benediktinského kláštera v Prüfeningu byly liturgické knihy uloženy ne v sakristii, nýbrž byly umístěny ve vlastní knihovně, tzv. *armariu*.⁹⁴ Často se i liturgické knihy stávaly samotnými relikviáři, jak tomu je u slavného Bernwardova evangeliáře uloženého v Hildesheimském diecézním muzeu, kdy Bernward byl uctíván jako světec a tak

⁸⁸ KLÍPA 2014, 263.

⁸⁹ KLÍPA 2014, 263.

⁹⁰ POCHE 1984, 485.

⁹¹ BRAUN-NIEHR 2010, 122.

⁹² BRAUN-NIEHR 2010, 123.

⁹³ BRAUN-NIEHR 2010, 124.

⁹⁴ Tamtéž.

jím pořízená díla byla rovněž uchovávána jako relikvie,⁹⁵ či tzv. *Codex Ragyndrudis*, kterým si podle legendy při svém mučednictví chránil hlavu sv. Bonifác, což z knihy činí tzv. dotykovou relikvii.⁹⁶ Tyto knihy bylo nutno z důvodu častého používání během mše chránit pevnou vazbou, které byly dle významu často bohatě umělecky pojednané. Bylo na ně upevňováno drahocenné kování s rytou výzdobou, případně na ně byly osazovány reliéfy ze slonoviny,⁹⁷ jako je tomu na slavném Dagulfově žaltáři (795), jehož bohatě vyřezávaná slonovinová vazba je nyní vystavena v Louvru (inv. č. MR 370) [26]. Honosnou vazbu ze zlacené mědi zdobenou drahokamovými muglemi mají desky Svatovítského evangelistáře s rytým reliéfem Nejsvětější Trojice typu Trůnu milosti (Archiv Pražského hradu, sign. Cim 3) [27].⁹⁸ Produkci rukopisů přirozeně zajišťovala klášterní skriptoria, ovšem nejnákladnější díla vznikala v prostředí dvorských dílen. Od 10. do 12. století zejména benediktinské klášterní dílny určují umělecký vývoj, avšak tento zlatý věk upadá k počátku 13. století a benediktinská skriptoria ztrácejí na svém významu.⁹⁹ Ovšem písařská dílna námi sledovaného kláštera sv. Jiří na Pražském hradě vznikla pravděpodobně až někdy na konci 13. století za panování abatyše Žofie. Vzhledem k urozenému původu abatyší, disponoval tento klášter velkým majetkem, což se projevilo i vlastnictvím reprezentativních rukopisů, které byly často součástí jejich věna. Opravdového rozmachu skriptorium zažilo ale až za panování abatyše Kunhuty (1302–1321), v jejíž prospěch Žofie roku 1302 abdikovala, a v této době vzniklo také nejvíce rukopisů.¹⁰⁰ I když by se jednalo o vcelku běžný jev, dosud se však nepodařilo dokázat, že by autorkami rukopisů ve středověku byly samotné benediktinky.¹⁰¹ Kunhuta věnovala svatojiřskému konventu řadu rukopisů, mezi nimiž dominuje tzv. Pasionál abatyše Kunhuty (NK XIV A 17) [28]. Činnost svatojiřského skriptoria se v druhé polovině 14. století vytrácí a v tomto období již byly pravděpodobně rukopisy a listiny zhotovovány v jiných skriptoriích mimo svatojiřský klášter.¹⁰²

⁹⁵ BAGNOLI 2010, 144.

⁹⁶ BRAUN-NIEHR 2010, 122.

⁹⁷ KLÍPA 2014, 271.

⁹⁸ POCHE 1984, 488.

⁹⁹ KUBÍK 2014, 187.

¹⁰⁰ MRÁČKOVÁ 2010, 132.

¹⁰¹ PACOVSKÝ 2022, 180.

¹⁰² MODRÁKOVÁ 2008, 67.

2.1.11 Liturgické oděvy a textile

Hlavní skupinou náboženských textilií byla kněžská roucha a oltářní plátna,¹⁰³ z nichž mnoho bylo s velkou úctou uchováváno v chrámových pokladnicích (zejména jde o roucha světců kněží a biskupů).¹⁰⁴ Co se týče oděvu kněžského, humerál či amikt původně sloužil jako pokrývka hlavy, a teprve později byl oblékán přes ramena. Základním spodním oděvem bílé barvy sahajícím až k patám je alba.¹⁰⁵ Může být přepásaná cingulem, který bývá interpretován v asketickém smyslu čistoty těla i duše a zdrženlivosti.¹⁰⁶ Manipul v podobě ozdobného pruhu představoval původně roušku, kterou se utíral pot a slzy a býval upevňován od 12. století na levou paži. Kolem krku položená štola má připomínat tíhu Kristova břemene položeného na jeho šiji či pás, kterým byl připoután ke sloupu. Poslední svrchní částí oděvu je ornát či kasule, která zpočátku měla tvar zvonové kasule a zahalovala celé tělo. Zdobena byla hlavně její zadní strana, jelikož během modlitby stál kněz většinou zády k věřícím.¹⁰⁷

Dále se v inventářích pokladnic objevují různé druhy specifických textilií, které se používaly při procesích či pohřbech, jako byly prapory, baldachýny, tapiserie, koberce, polštáře, závěsy či různé kryty pro ciboria a stuhy pro monstrance. Tyto látky pokrývaly oltáře, kazatelny, stěny či pilíře kostela.¹⁰⁸

Pro zohlednění situace svatojiřského kláštera je třeba zohlednit také roucha ženská, specificky benediktinek. Jejich oděv sestává ze stejného černého řeholního roucha jako u benediktinů, řeholnice též musely nosit hábit ušitý dle řádových předpisů. Ty se pořizovaly pro všechny členy konventu v předem určený den, kdy řeholníci obdrželi již hotový šat.¹⁰⁹ Oděv benediktinek sestával po staletí beze změny z černé tuniky vyrobené na základě daného ročního období buď z teplejší či lehčí látky, která je přepásaná koženým páskem. Dále k šatu patří černý škapulíř, černé boty a punčochy. Hlava je těsně zavinuta bílou rouškou s límcem (něm. *Brustschleier*), na který přiléhá bílý spodní závoj a pak černý závoj,¹¹⁰ který sahá hluboko pod pás [28].¹¹¹ Oděv i obuv měly být zrcadlem nitra člověka a zejména u členů řeholních řádů měly odpovídat ideálům skromnosti a pokory. Opatrování oděvů, jejich zhotovení a vedení seznamů a účtů spojených s nimi měl na starosti tzv. *vestiarius*, který benediktinům půjčoval lepší šat na

¹⁰³ HORNÍČKOVÁ 2009, 13.

¹⁰⁴ MARTINEK 2008, 280.

¹⁰⁵ BÄRSCH 2010, 38.

¹⁰⁶ FRENCL 1857, 25.

¹⁰⁷ BÄRSCH 2010, 38.

¹⁰⁸ HORNÍČKOVÁ 2009, 13.

¹⁰⁹ JIRÁSKO 1991, 17, 107.

¹¹⁰ ČIŽINSKÁ 1999, 83.

¹¹¹ KYBALOVÁ 2001, 113.

cesty mimo klášter. Po návratu do konventu jej museli opět *vestiarovi* vrátit a obléci si obnošené kutny.¹¹² Místnost určená pro uchovávání oděvů nese název *vestiarium*.

Liturgická roucha se zpravidla uchovávána ve velkých skříních umístěných v sakristii, které měly být vyrobeny z kvalitního dřeva [29]. Existovaly také menší skřínky určené k zavěšení na zeď, ve kterých měly být vyjímatelné zásuvky určené na uložení kalichů, knih a tzv. kostelního prádla (*linteamina*) vyrobeného ze lnu, jako např. škrobené korporály v uzavřených krabičkách.¹¹³

Ke zhotovování textilií se ve středověku používaly různé materiály. Tradičně se pro výrobu parament používalo hedvábí,¹¹⁴ které bylo spolu s drahými kovy a kameny součástí „*ornamenta ecclesiae*“ – ozdob chrámu, sloužících k podtržení slavnostnosti a nádhery liturgie.¹¹⁵ Za paramenta považujeme svrchní obřadní roucha kněze (tedy kasule, pluviál, dalmatika, štola, manipul) a menší textilní příslušenství používané během bohoslužby, přičemž tyto látky bývají vyrobeny z dražších materiálů.¹¹⁶ Lněné či konopné plátno bývalo používáno k výrobě tzv. kostelního prádla – spodního oděvu kněze (humerál, alba), oltářních pláten a látek pro kalich (korporál, lavabo a purifikatorium).¹¹⁷ Dochovala se i některá roucha z bavlny, přičemž tento materiál byl mnohem cennější, než jak by se mohlo z dnešního pohledu zdát.¹¹⁸

V předkarolinském období nesly výzdobu především závěsy ciboria nad hlavním oltářem a oltářní plátna. Naopak lněné látky, které byly v kontaktu s eucharistií (korporál) nebyly nijak zdobený. Do konce 10. století byla kněžská roucha zdobena jen střídově, a po tomto období byla zdobena více nákladně, přičemž vrchol nastal zhruba od poloviny 13. do poloviny 15. století. Korporály a oltářní plátna se začaly zdobit ve 13. století.¹¹⁹ Tkaniny byly zdobený nákladnými výšivkami, krajkami či různým ozdobným lemováním za použití nejrůznějších druhů nití (zlatých, stříbrných, hedvábných, lněných či bavlněných), korálek¹²⁰ či kovových dílů jako builon (zlacený stáčený drátek) či dracoun (nit kovového lesku ovíjená drátkem).¹²¹ Vyšívání liturgických parament je nejstarší zdobnou technikou, jejíž kořeny sahají až do doby

¹¹² NEUMANN 1936, 150–152.

¹¹³ MARTINEK 2014, 156 se věnuje liturgickým textiliím především v době Tridentského koncilu a vychází převážně z *Instructionum fabricae et supellectilis ecclesiasticae. Libri II* (1577) od sv. Karla Boromejského. Škrobení korporálu bylo nicméně zvykem již od středověku, čímž se zvýraznily krajky po jeho stranách. Viz MARTINEK/JONOVÁ 2020b, 110

¹¹⁴ BRAUN 1912, 7.

¹¹⁵ MARTINEK/JONOVÁ 2020b, 124.

¹¹⁶ MARTINEK 2008, 285.

¹¹⁷ MARTINEK 2008, 285–285.

¹¹⁸ BRAUN 1912, 19.

¹¹⁹ BRAUN 1912, 21.

¹²⁰ BRAUN 1912, 23.

¹²¹ MARTINEK 2008, 290.

předkarolinské. Z velké části se jedná o výšivky s figurálními motivy, zatímco čistě ornamentálních výšivek se ze středověku dochovalo jen málo.¹²² Nepochybným dokladem řemeslné zručnosti středověkých vyšivačů je kasule z broumovského kláštera, na jejímž dorzálním kříži se nachází vyšíty krucifix se třemi Mariemi a sv. Janem Evangelistou po stranách. V horní části jsou vyobrazeni evangelisté sv. Marek, Matouš a Lukáš se svými atributy (Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze) [30].¹²³ Ornamentální výzdoba se uplatnila především u lněných pláten, kde byla v podobě geometrických vzorů zpravidla umístována na lem tkaniny. K největšímu rozkvětu vyšivačské techniky došlo na přelomu 13. a 14. století a vrcholu dosáhlo kolem poloviny 15. století.¹²⁴ Nejvzácnější roucha byla zdobena hedvábnou výšivkou,¹²⁵ která začala být používána od 13. století. Mohla být také kombinována se zlatou nití, jejíž samotné použití převažovalo v 11. a 12. století.¹²⁶ Evropského věhlasu dosáhla na počátku 15. století tzv. česká výšivka (*opus bohemicum*), která vznikala náročným rozštípeným stehem mnohdy menším než 1 mm, díky čemuž mělo dílo velmi jemné přechody barev. Byla tak drobnopisná, že připomínala malbu jehlou (*acupictura*). Výšivky z jižních Čech zase hojně využívaly drobné říční perly z Otavy, kterými se prošívaly humerály, alby a nízké infule.¹²⁷ Prvotřídní malbu jehlou můžeme spatřit na dorzálním kříži rokycanské kasule z třetí čtvrtiny 14. století (Národní galerie v Praze). V dolní části se nachází Zvěstování Panně Marii sedící pod baldachýnem, v horní části je obraz korunované Madony sedící na andělu v mandorle, po stranách s jeden ze dvou andělů přidržuje malého Ježíška [31].¹²⁸

Výroba církevních textilií patřila k tradiční pracovní náplni (mimo liturgii) v ženských kláštřích, a bylo tomu tak i u řeholnic kláštera sv. Jiří na Pražském hradě. Jeptišky zdobily uměleckým vyšíváním především liturgická paramenta.¹²⁹ Textilie zde objednával i olomoucký biskup Jindřich Zdík, dobrodinec kláštera, který „*zkušeností a uměleckou znalostí svou řídil práce sester*“.¹³⁰ Několik svých vzácných rouch, které od benediktinek získal, Zdík odkázal papeži Evženu III.,¹³¹ se kterým přišel do styku během Druhého lateránského koncilu (1139).¹³² Zdík benediktinkám také zařídil vydání papežské protekční listiny.¹³³ Pravděpodobně při této

¹²² BRAUN 1912, 23.

¹²³ POCHE 1984, 486.

¹²⁴ BRAUN 1912, 23.

¹²⁵ MARTINEK/JONOVÁ 2020a, 78.

¹²⁶ BRAUN 1912, 24.

¹²⁷ MARTINEK/JONOVÁ 2020a, 78–79.

¹²⁸ POCHE 1984, 485.

¹²⁹ MARTINEK/JONOVÁ 2020a, 74.

¹³⁰ LEHNER 1896, 50.

¹³¹ PACOVSKÝ 2022, 195–196.

¹³² MARTINEK/JONOVÁ 2020a, 75.

¹³³ PACOVSKÝ 2022, 195.

příležitosti na oplátku od papeže obdržel černý ornát s dvěma dalmatikami vyšívanými zlatými hvězdami a měsícem a kněžskou albu s bílou dalmatikou, vyšívanou zlatými gryfy.¹³⁴ Zprávu o darování rouch papeži máme z roku 1151, ve které papež vyjadřuje abatyši a sestřám soustrast nad úmrtím olomouckého biskupa a zároveň jim v ní děkuje za zaslání oltářních rouch, které pro Zdíka svými rukama pilně vytvořily.¹³⁵

2.1.12 Opatské a biskupské insignie

Biskupské či opatské insignie se též objevovaly jako součást středověkých klášterních pokladů. K odznakům úřadu patří biskupská mitra, pontifikální rukavice, opatská či biskupská berla, prsten, hřeben a střevíce. Mitra či infule jakožto nejviditelnější odznak se v chrámových inventářích příliš neobjevuje, jelikož patřila do biskupova soukromého majetku a nacházela se tak v jeho paláci. Zmínka o uložení dvou biskupských infulí se objevuje v olomouckém inventáři z roku 1413, první pošívána říčními perlami, zlatým nápisem Kristova jména a dvěma safíry, druhá potažena hedvábím s reliéfními ozdobami ze zlaceného stříbra.¹³⁶ O další infuli z červeného aksamitu a vyšívané perlami a stříbrnými hvězdami víme, že ji darovala Eliška Přemyslovna svatovítskému pokladu.¹³⁷ Známostou mitru svatého biskupa Eligia, patrona zlatníků, získal Karel IV. roku 1378 při svých cestách po Francii od krále Karla V. a daroval ji cechu staroměstských zlatníků, kteří pro ni zhotovili mluvící relikviář kopírující tvar mitry (Národní muzeum, inv. č. H2-60701) [32].¹³⁸

Biskupové a opati měli často také svůj osobní liturgický kalich a patenu, se kterými byli obvykle pohřbíváni. Opatská berla, známá také jako *baculus* nebo *pastorale*, symbolizuje autoritu a úřad učitele i pastýře. Její součásti zahrnují dřík, knoflík (*sphaerula*) a zavnutí (*recurvus*).¹³⁹ Běžně se vyráběla ze dřeva nebo kosti, často v kombinaci se slonovinou, drahými kovy, emailem, drahokamy a občas křišťálem, který se používal pro výrobu knoflíku na nejvíce okázalých berlách. Spodní část berly, bodec, který se dotýkal země, býval tradičně vyroben z železa. Berly se používaly především během biskupských nebo opatských svěcení, ale od

¹³⁴ MARTINEK/JONOVÁ 2020a, 75.

¹³⁵ CDB I, č. 167, 171–172: „*Eugenius III. papa abbatissam et moniales ad sanctam Georgiani Pragae de Henrici, episcopi Olomacensis, morte consolatur, eisqae de altarium ornamentis ab eo donatis gratias agit (...) illa idonea ornamenta, que per instructas et peritas manus vestras ad altaris ministerium studiosius operari fecit, pia nobis cum devotione obtulit, et ad nos deferri precepit (...) et de labore et exercicio vestro vobis multimodis gratiarum actiones referimus*“.

¹³⁶ MARTINEK/JONOVÁ 2020a, 80, více BRANDL (ed.) 1889, 9.

¹³⁷ PODLAHA/ŠITTLER 1903, XVII, č. 182 (svatovítský inventář z roku 1355).

¹³⁸ POCHE 1984, 475.

¹³⁹ KLÍPA 2014, 277.

vrcholného středověku se již běžně využívaly při bohoslužbách.¹⁴⁰ Hlavice byly většinou zhotovené ze slonoviny. Zřídka se objevuje kombinace s kovem či nápisy na volutě, které jsou typické spíše pro italské prostředí. Oba tyto aspekty má honosná berla z Rajhradu (Moravská galerie v Brně), v jejíž hlavici je zasazen oboustranný figurální reliéf ukřižovaného Krista mezi Pannou Marií a sv. Janem Evangelistou a Panny Marie mezi dvěma světlonoši, který stylově odpovídá pařížskému prostřední druhé čtvrtiny 14. století [33].¹⁴¹ Od 13. století se na knoflík berly zavěšoval *pannisellus* (*sudarium*), což je ozdobný pruh látky, který umožňoval držet berlu bez přímého dotyku rukou. Nejstarší dochovaná *pannisella* jsou až z přelomu 13. a 14. století a jsou obvykle mladší než berly, k nimž patří. Kromě berel s klasickým spirálovitým zavínutím existují i berly s hlavici ve tvaru antonínského kříže neboli písmene tau.¹⁴²

Hřebeny sloužily k upravování vlasů kněze před mší. Tento symbolický úkon odkazoval na uspořádání myšlenek a vnitřní soustředění před mší.¹⁴³ Postupem času se však hřebeny používaly už jen při liturgii svěcení biskupa, během níž je nově svěcený biskup po pomazání olejem jáhnem učesán. Tento akt se v podobné, zjednodušené podobě objevoval také v každé pontifikální liturgii, kdy byl biskup po každém sejmutí mitry upraven hřebenem. Jeden takový hřeben se dochoval v Kolíně nad Rýnem a patřil zdejšímu arcibiskupovi sv. Heribertovi (Schnütgenovo muzeum, inv. č. B 100). Tato detailní jemná prolamovaná řezba ze slonoviny je ukázkou řezbářských prací dílen v Métách, na přední straně se nachází scéna s Ukřižováním, zadní strana je zdobena vegetabilním ornamentem [34].¹⁴⁴ Na našem území se v pokladu pražské katedrály dochoval hřeben sv. Vojtěcha (inv. č. K 4), který je oproti předchozímu exempláři spíše skromnějšího vzezření, na líci lze spatřit motiv Beránka Božího s poklekajícími anděly po obou stranách.¹⁴⁵

Biskupský prsten byl biskupy nošen neustále jako symbol oddanosti církvi.¹⁴⁶ Pro udělování prstenu jako insignie arcibiskupského úřadu papežem a jeho použití v rámci pontifikální liturgie máme doklady od 10. století. První písemná zmínka o pontifikálním prstenu opata v Čechách pochází z konfirmační listiny břevnovského kláštera z roku 993. Za tzv. svatovojtěšský je považován velký prsten s kabošonem záhnědy z pozdního 12. až raného 13. století (Svatovítský poklad, inv. č. K 5) [35]. Pozdější době by odpovídal tvar písma vyrytého na obroučce (PAX VOBIS). Zajímavé je, že prsten není zlatý nýbrž stříbrný (pozlacený) a

¹⁴⁰ KLÍPA 2014, 277.

¹⁴¹ MUDRA 2014, 345.

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ HÜLSEN-ESCH 2013, 40.

¹⁴⁴ KLÍPA 2014, 277.

¹⁴⁵ KLÍPA 2014, 279.

¹⁴⁶ KODIŠOVÁ 2011, 57.

záhněda také nepatřila mezi drahocenné či biblické drahokamy a její naleziště se nacházela i v Čechách.¹⁴⁷ V klenotnici svatovítské katedrály se nacházelo mnoho pontifikálních i světských prstenů, které tradičně patřily mezi votivní dary.¹⁴⁸ Inventář z roku 1355 zmiňuje prsteny osazené drahokamy, ale i prsteny na prstech relikviářových rukou, jako je například paže sv. Jiří (inv. č. K 019) či paže svatého Vojtěcha.¹⁴⁹ Výzdoba a druh kamene zlatých pontifikálních prstenů v našich zemích nebyla do 15. století jednotná, svatovítské inventáře například zmiňují prsten „*se safírem mezi gemmami*“ patřící pražskému biskupovi Ondřejovi (1214–1224), nebo prsten „*s mnoha kamejemi*“ po biskupovi Tobiášovi z Bechyně (1278–1296).¹⁵⁰ Oba tyto prsteny nesou označení „*magnus*“ a je tak možné, že byly nasazovány přes pontifikální rukavice, takže jejich velikost musela být větší než pravá velikost prstu jejich nositele.¹⁵¹

¹⁴⁷ STEHLÍKOVÁ 2012, 45.

¹⁴⁸ STEHLÍKOVÁ 2014, 50.

¹⁴⁹ PODLAHA/ŠITTLER 1903, XXXI, VI. Inventář z roku 1387, č. 33 „*Manus s. Adalberti, in qua deficiunt quatuor lapides, unus cum lectulo, alii tres lectulis remanentibus, et habet anulum cum palasio.*“

¹⁵⁰ STEHLÍKOVÁ 2014, 50.

¹⁵¹ KODIŠOVÁ 2011, 57.

3. Chrámový poklad u sv. Jiří v Praze

Klášteř benediktinek na Pražském hradě, založený kolem roku 976 jako první a nejstarší řeholní instituce v Čechách, představoval důležité centrum náboženského života a fungoval tak jako přirozené centrum kultury a umění. Založen členkou vládnoucího přemyslovského rodu Mladou si po celý středověk uchovával silné vztahy s panovnickým dvorem a až do poloviny 14. století si udržoval velmi silné postavení v rámci církevních institucí. Jeptišky často pocházely z významných šlechtických rodů, abatyše mnohdy i z rodu panovnického. Byl také exkluzivním vzdělávacím centrem pro dívky a ženy z vlivných aristokratických rodin, včetně Přemysloven. Řehole sv. Benedikta zakazovala mnichům a mniškám tohoto řádu vlastnit soukromý majetek. Dívky a jejich původní rodiny tak předávaly konventu tzv. „věnné dary“, tedy majetek po složení věčných slibů – při jejich přijetí do klášterního společenství. Tento klášter byl tak bohatou a vlivnou institucí ve středověkých českých zemích.¹⁵²

Ze 14. století máme o klášterním pokladu zajímavou zprávu spojenou s osobou Oldřicha z Paběnic. Oldřich z Paběnic, pozdější opat cisterciáckého kláštera v Sedlci, byl vlivnou náboženskou osobností a vlastnil zajímavou sbírkou relikvií, kterou shromažďoval v letech 1326–1328 (do kláštera vstoupil 1327, opatem zvolen 1330) a díky svému postavení jako administrátor diecéze měl přístup k relikviím pražských klášterních a farních pokladnic.¹⁵³ V této době mu část svých relikvií poskytly jak katedrála sv. Víta, augustiniánský klášter sv. Tomáše, premonstrátský klášter na Strahově, klášter Křižovníků s červenou hvězdou na Zderaze, františkánský klášter sv. Jakuba, tak i klášter sv. Jiří na Pražském hradě. Složení těchto relikvií bylo velmi rozmanité, zjevně se snažil vyhnout opakování jmen svatých. V jeho sbírce se nacházely i relikvie takového významu jako částčky dřeva sv. Kříže, šat Panny Marie, Kristovy pleny, relikvie různých apoštolů, sv. Jana Křtitele a všech českých zemských patronů. Inventář (RBM III, no. 1722, rok 1330, 672–673) uvádí více než 89 relikvií 63 světců klasifikovaných dle jména světců, jejich původu a s doloženými autentikami.¹⁵⁴ Zde se dovídáme, že nejprve obdržel od svatojiřské abatyše Žofie za přítomnosti klášterního probošta Hostislava následující relikvie: „část dřeva svatého kříže, relikvie svatého Jakuba Menšího, Tomáše apoštola, panny Olivie, panny Beatrice, panny Juliány, svaté Kláry, svatého Innocence, svatého Jiljí, svatého Kolomana, svaté Marina, svatého Gotharda, svaté Gertrudy, svatého Erharda, svatého Sixta, svatého Alexia, svaté Antonie, svatého Magnuse mučedníka, svatého

¹⁵² MODRÁKOVÁ 2015, 6–8.

¹⁵³ HLEDÍKOVÁ 2007, 132.

¹⁵⁴ HORNÍČKOVÁ 2009, 57.

Fabiana, svatých Nevinných, svaté Walburgy, svaté Kristiny, svaté Cecílie, svatého Josefa a svatého Hippolyta, a mnoho dalších párů relikvií s jejich konkrétními tituly.“¹⁵⁵ To je poměrně velká suma relikvií, kterou klášter sv. Jiří daroval. Můžeme si tak udělat představu, jaké množství se asi v té době v klášteře relikvií nacházelo, přičemž tato darovaná část byla jistě jen zlomkem v poměru k celkovému počtu klášterních ostatků.

Další zprávu o svatojiřském pokladu máme z poloviny 16. století, kdy Ferdinand Tyrolský nechal krátce po smrti abatyše Barbory z Šelmberka († 1550) provést inventarizaci kláštera sv. Jiří, aby nedošlo k odcizení klášterního majetku, mezi něž patřily i klášterní klenoty a další součásti svatostánku. Tuto skutečnost sděloval Ferdinand Tyrolský 4. února roku 1550 v dopise svému otci, ve kterém mu posílá výsledek inventarizace. Z dochovaného inventáře ze zmíněného roku víme, že se v malé klenuté místnosti napravo od chóru v truhlici nacházely následující klenoty: poprsí sv. Ludmily ze stříbra, zlacená monstrance, relikviář s rukou sv. Jiří, ze které mnoho drahokamů zmizelo, „protože byly vyňaty nebo odpadly“, nebo ruka sv. Prokopa, „mnohem menší než ruka sv. Jiří“. Do vlastnictví benediktinek spadalo k tomuto roku kromě dalších relikviářů také šest kalichů (tři pozlacené a tři z bílého stříbra, nákladné i prosté svícny, několik patén, zdobených drahokamy i jednodušších, užívaných každodenně, dva plenáře zdobené drahokamy s mnoha ostatky, množství liturgických rouch a pokrývek na relikviáře).¹⁵⁶ V této místnosti nejasného umístění se dle inventáře tedy nacházela tato truhla s relikviáři, a pak další dvě truhly spolu s almarou, ve kterých byly staré latinské mešní a modlitební knihy.¹⁵⁷

Pacovský tuto klenutou místnost napravo od chóru vykládá jako sakristii a situuje ji do jižního podvěžního prostoru kostela (který nazývá kaplí), na základě plánu Pražského hradu od Bonifáce Wohlmutha z roku 1567 [36].¹⁵⁸ Podle této lákavé hypotézy by se tedy svatojiřský poklad v této době nacházel v sakristii, což by určitě odpovídalo dobovým konvencím. Je ale zřejmé, že situace nebyla tak jednoznačná. Jednak Wohlmuthův plán nelze brát jako stoprocentně přesný, kupříkladu v něm zcela chybí severní boční loď kostela. Za druhé je v něm tato sakristie zakreslena ne v prostoru jižní věže, ale západně od podvěží, takže interpretace že sakristie se nachází přímo v podvěží nemůže být správná. Navíc podvěží jižní věže ani prostora k němu ze západu přiléhající, která je v plánu označena jako zvonice, nejsou od jižní boční lodi

¹⁵⁵ RBM III, no. 1722, rok 1330, 672–673

¹⁵⁶ ZDICHYNEC 2015, 105 cituje inventář NA, ČDKM IV, kart. 187, č. 7: *Inventari des Closters sand G[e]orgen im Prager Schloß nach thodlichem Abgang der Abtessin* (nedatováno, ale vloženo ke zprávě Ferdinanda Tyrolského otci, 4. února 1550). Inventář zhotovili „Hanns Spiegl. Ro. Kn. Mt. Renntmaister. Caspar Granawer Secretary[us] vnd Samuel Lekesch puechallter bey der Behemischen Camer“.

¹⁵⁷ PACOVSKÝ 2022, 167–168 tamtéž.

¹⁵⁸ PACOVSKÝ 2022, 104–105; Wohlmuthův plán srov. v MAŠTEROVÁ 2015, obrazová příloha str. 3, obr. 4–5.

nijak stavebně odděleny. A tato vlastnost, vzhledem ke všem drahocenným předmětům, které se v sakristii zpravidla uchovávají, typicky bývá důležitým požadavkem pro tuto místnost. Dále autor uvažuje, že by sakristií hypoteticky mohlo být přízemí kaple sv. Ludmily.¹⁵⁹ Tento prostor však není nijak propojen s interiérem baziliky a je přístupný pouze skrze východní dveře vedoucí na tehdejší hřbitov,¹⁶⁰ což zcela vylučuje tuto místnost jako pokladnici. Poklad by se měl určitě nacházet v místnosti zamykatelné, vykládat však toto místo jako „sakristii“ dle mého názoru není pravděpodobné. Záhadou zůstává, kde sakristie byla, a zdali vůbec existovala. Jelikož liturgickou službu v bazilice vykonávali kanovníci, tak by sakristie měla být přístupná pouze kanovníkům a situace, ve které by jeptišky měly přístup do této místnosti, se mi nezdá jako pravděpodobná.¹⁶¹ Pokud se znovu zaměříme na zprávu z inventáře, po pravé straně chóru se nachází kaple sv. Ludmily. V úvahu by tak mohla připadat představa, že by se hypoteticky v horním patře této kaple (kde se dnes nachází gotický náhrobek sv. Ludmily ze 14. století), od chóru odděleném mříží, mohl poklad uchovávat.¹⁶² Tato prostora byla významným místem posledního odpočinku klášterní patronky, kde by teoreticky mohly být uchovávané ony truhly s relikviáři s ostatky sv. Ludmily a sv. Jiří, almara s knihami, vše bezpečně oddělené zamčenou mříží od už tak nepřístupného chóru.

V inventáři jsou navíc popisovány místnosti dvě, tato na pravé straně chóru a pak ještě sklípek, od kterého měl klíče klášterní hejtman, který roku 1550 se dvěma jeptiškami ohledně klášterních klenotů komunikoval s královskými komisaři.¹⁶³ Jako tuto druhou zamykatelnou místnost si dokážu představit spodek kaple sv. Ludmily. Ačkoli není možné přesvědčivě určit, co bylo touto místností napravo od chóru, stejně jako není možné s přehledem zjistit, co bylo za onu místnost, od které měl klíče klášterní hejtman, jako místo uchování klášterních klenotů by dle mého názoru mohlo lépe představovat právě horní patro kaple sv. Ludmily.

Dále je v inventáři citované svědectví řeholnice Ludmily Blíživské, která se po smrti abatyše Barbory († 1550) následně stala novou abatyší. Uvádí, že se z pokladu ztratila zatočená hlavice berly abatyší se sv. Jiřím na koni „*používané při velkých slavnostech*“,¹⁶⁴ a „*tři stříbrné*

¹⁵⁹ PACOVSKÝ 2022, 105.

¹⁶⁰ PACOVSKÝ 2022, 104.

¹⁶¹ Také není nutné, aby se poklad nacházel přímo v sakristii. Cennosti mohly být uchovávány v místnosti nad sakristií či jiné místnosti, která sloužila jako tesorium. Viz. str. 9.

¹⁶² Kaple sv. Ludmily byla na počátku 18. století oddělena mramorovým zábradlím s barokní mříží, viz. MERHAUTOVÁ 1966, 60, dokážu si zde představit mříž i renesanční.

¹⁶³ PACOVSKÝ 2022, 81, 105 cituje z NA, ČDKM IV, kart. 187, č. 7: „...in ainem klainen Gwelbl auf der rechten Handt beim Chor gelegen; in ainem clain Gewölbl, davon der vorigen Abtessin Amtman den Schlüssl gehabt.“

¹⁶⁴ PACOVSKÝ 2022, 62 cituje z téhož inventáře: „...das man zu grossen festen gebraucht.“

*pozlacené koruny s pěknými drahokamy a perlami pro infulaci abatyše a jiných panen“.*¹⁶⁵ Tyto koruny obřadně přijímaly řeholnice při vstupu do kláštera a symbolizovaly mystický sňatek s Ježíšem Kristem. Při tomto obřadu zasvěcení panen jim biskup předal také černý závoj s prstenem, přičemž tento zvyk máme doložen již z doby okolo 1376 v pontifikálu Albrechta ze Šternberka (DG I 19, fol. 60r). Od doby, co se ony koruny ztratily, přijímaly při obřadech pouze prsten a černý závoj. Berla ale obnovena byla, a to abatyší Ludmilou roku 1553, kdy nechala vyrobit novou hlavici spolu s novou korunou, o kterých pojednám více v podkapitolách Berla abatyše Kunhuty a Koruna svatojiřských abatyší.¹⁶⁶

Co se týče vzácných textilií, tento inventář zmiňuje „*dvě pokrývky ze zlatého kusu na hrob sv. Ludmily. Jedna pokrývka na hrob Boleslava. Dvě špatné, roztrhané pokrývky na další dva hroby.*“¹⁶⁷ Jeden z těchto dvou hrobů patřil zřejmě knížeti Vratislavovi a druhý pravděpodobně abatyši Mladě, která měla svou vyvýšenou kamennou tumbu v kapli sv. Anny. Předpokládá se, že se tkanina u všech hrobů přehazovala přes domečkový nástavec – stejný, jaký můžeme dnes spatřit na Vratislavově hrobě. Takový nástavec měly až do 19. století i hroby sv. Ludmily a knížete Boleslava, na nichž spočívaly tkaniny z bílého damašku zdobené květinami (Boleslav) a aksamitová tkanina červené barvy na znamení mučednictví (Ludmila).¹⁶⁸

Při svém uvedení do úřadu a při korunovačním obřadu používaly abatyše tři insignie – prsten, berlu a knížecí korunu.¹⁶⁹

3.1 Úcta ke svaté Ludmile

Mezi hlavní patrony svatojiřského kláštera patřili sv. Jiří a sv. Ludmila. Svatá Ludmila byla v noci z 15. na 16. září roku 921 zavražděna na hradě Tetíně na příkaz svojí snachy Drahomíry. Ihned po smrti byla pohřbena do země na tetínském hradišti, kde pak také vznikla dřevěná hrobní kaple. Roku 925, kdy se vlády ujal kníže Václav, nechal přenést a znovu pohřbít Ludmiliny ostatky do baziliky sv. Jiří na Pražském hradě a tento akt přenesení v 10. století de facto znamenal kanonizační proces. Od výzkumu I. Borkovského (1959–1960) je situace hrobů

¹⁶⁵ Tamtéž, „*Drey silbren ubergolde Cronen, damit die Abtessin und anndre Jungkhfrauen infuliert werden, mit schonen Edlensteinen und Perlen geziert.*“

¹⁶⁶ Tamtéž.

¹⁶⁷ ULÍČNÝ 2012, 15 cituje z téhož inventáře: „*Zwo deckhen von gulden stugkh, uber sanndt Ludmila Grab. Ain Sametene dekken uber sanndt Bolesslaus Grab. Zwo schlechtere Zerrissne Degkhen, auf die annder Zway Graben.*“

¹⁶⁸ ULÍČNÝ 2012, 15.

¹⁶⁹ JITSCHINSKY 1855, 11.

v bazilice dodnes tématem diskuze badatelů.¹⁷⁰ Dle Bravermannové byl jako místo odpočinku vybrán hrob Ludmilina syna Vratislava, který byl v bazilice pohřben o čtyři roky dříve. Jeho hrob byl pro tento účel vykopán a upraven.¹⁷¹ Původní místo tohoto hrobu není známo. Při založení kláštera sv. Jiří v sedmdesátých letech 10. století mohly být z neznámého místa uloženy ostatky vyjmuty a uloženy do křížového zahloubeného útvaru. Pravděpodobně roku 999 byly ostatky vyjmuty, protože křížový útvar byl poškozen právě budovaným hrobem Boleslava II.¹⁷² Asi již v této době byly Ludmiliny ostatky vyjmuty z křížového útvaru a přeneseny na nové místo, což by také odpovídalo dobové konvenci umisťování svatých relikvií nad zemský povrch, aby mohly být vystaveny adoraci věřících. Ostatky byly uchovávány ve schránce (není jasné zda rakvi či tumbě) poblíž oltáře sv. Kříže, který stál u Boleslavova hrobu. Není známo, jak tento nadzemní hrob vypadal.¹⁷³ Roku 1142 při přepadení Prahy Konrádem Znojemským benediktinky z kláštera uprchly ke kostelu sv. Jana pod Petřínem, aby pak našly vlastní kostel pohlcený požárem. Kamenný sarkofág sv. Ludmily byl však neporušeném stavu nalezen kameníkem Vernerem, mezi troskami vyhořelé stavby. Následně jeptišky shledaly, že je rakev s Ludmilinými ostatky neporušená a radostně ji uložily zpět k oltáři.¹⁷⁴ Tomu, že se jednalo o oltář sv. Kříže nasvědčuje skutečnost, že při tomto náhrobku byl uchováván zázračný krucifix, z něhož několikrát zázračně tekla krev. Letopisy české z let 1196–1278 zmiňují tento zázrak dne 13. června 1252.¹⁷⁵ Další událost, kdy z krucifixu zázračně kapala krev, se údajně stala 15. ledna 1283, jak popisuje Vypravování o zlých létech po smrti Přemysla Otakara II. V tomto písemném pramenu je přímo poznamenáno, že Ukřižovaný byl postavený na hrobě sv. Ludmily v kostele sv. Jiří.¹⁷⁶ Laické oltáře byly v klášterních kostelech zasvěcované sv. Kříži a bývaly většinou umisťovány ve východní části trojlodí před chórem. V námi zkoumané bazilice sv. Jiří je oltář sv. Kříže byl později doložen právě u hrobu Boleslava II., který byl zahlouben přímo u křížového útvaru. Zde tedy mohl v polovině 13. století stát onen zázračný krucifix a po určité době zde mohla být umístěna i schránka s ostatky sv. Ludmily. Ostatky světice se tedy od

¹⁷⁰ Srov. články v tematickém čísle periodika *Castrum Pragense. Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích*. I.1 Praha 2005.

¹⁷¹ BRAVERMANNOVÁ 2001, 159.

¹⁷² Označovaný jako hrob č. 98, považovaný za pravděpodobný hrob Boleslava II.

¹⁷³ BRAVERMANNOVÁ 2001, 159.

¹⁷⁴ HLOBIL 1985, 393 cituje „...*sarcophagum relevant, aperiunt et praevisum iuxta altare laetanter recondunt*“. Jmenovaného kameníka Vnerera později jeptišky vinily z toho, že část ostatků tajně ukradl. Více FRB II., edd. Josef EMLER/Václav Vladivoj TOMEK 1874, s. 236–237.

¹⁷⁵ „*Dne 13 Června tekla jest krew z nohy ukřižovaného w kostele sw. Jiří w Praze, an Poměn sudí krále českého klanil se jemu a rukau seřel krew z nohy ukřižovaného.*“ Letopisy 1196–1278, 290.

¹⁷⁶ „*Téhož léta dne 15 Ledna kapaly jsau krůpěje krwe z nohy ukřižovaného, postaweného na hrobě swate Ludmily w kostele sw. Jiří, a o tom, co se stávalo také jindy, mužowé hodnowěrní wydávají swědectwí, prawíce, že jsau to widěli.*“ Vypravování o zlých létech po smrti Přemysla Otakara II, 367.

momentu jejich přenesení do baziliky sv. Jiří mohly nacházet zhruba ve stejném prostoru, nejprve v křížovém útvaru a později ve schráně u oltáře sv. Kříže. V pozdějších letech následovaly další přesuny ostatků světice. Ve svatoludmilské legendě *Factum est* v letním pasionálu olomoucké kapitulní knihovny (nr. 230, fol. L7a–L9b) z přelomu 13. a 14. století je psáno, že měly být Ludmiliny ostatky uchovávány v nádherné schráně („*cysta pulchra*“) umístěné za hlavním oltářem sv. Jiří. Ten však v této době již stál ve vyvýšeném románském kněžišti, zřízeném po přestavbě baziliky po požáru v roce 1142.¹⁷⁷ To je jiné umístění než výše zmíněné z roku 1283, kdy se měla schrána s ostatky nacházet u zázračného krucifixu u oltáře sv. Kříže.¹⁷⁸ Podle Šturcova mínění po příchodu abatyše Kunhuty Přemyslovny po roce 1302 zřejmě musel být upraven hlavní oltář, pro který byla pořízena i nová schrána s Ludmilinými ostatky. Ty byly zřejmě dočasně uchovávány před novým kněžištěm u původního hlavního oltáře (který měl zřejmě autor textu na mysli), později proměněného na oltář sv. Kříže, a až později přemístěny do kamenné hrobky v boční kapli sv. Ludmily. Nelze vyloučit, že součástí této *cysta pulchra* mohly být některé ze zlatnických částí a drahokamů deskového relikviáře nacházejícího se původně ve svatojiřském pokladu (inv. č. 1310, 1311; dnes v premonstrátském klášteře na Strahově), jelikož tato deska byla nejpravděpodobněji sestavena z různých komponentů v různých dobách a v různých dílnách. Není tak vyloučené, že byla původně součástí jiného zlatnického díla, možná oné *cysta pulchra*. O této krásné schráně z pozdějších dob chybí jakékoli informace.¹⁷⁹ Každoročně se ve svatojiřské bazilice zřizoval Boží hrob, zřejmě u hlavního oltáře, za kterým byla Ludmilina tumba. Na přelomu let 1344 a 1345 byla ovšem tumba umístěna do společné otevřené konstrukce Božího hrobu, přičemž její tumba byla osazena na horní desku hrobu.¹⁸⁰

Ostatky světice byly ale po roce 1371 kvůli svěcení nového hlavního oltáře trvale přesunuty do této nově vybudované kamenné hrobky, dokončené někdy po roce 1350, pravděpodobně se zájmem oddělení místa uctívání sv. Jiří a sv. Ludmily.¹⁸¹ Hrob sv. Ludmily byl v následné době ještě několikrát upravován. Některé části ostatků byly z hrobu odebrány a přesunuty do speciálních relikviářů, jakým byla především lebka a paže světice, která měla být vyjmuta a uložena do pozlacené relikviářové busty sv. Ludmily, nacházející se dnes ve

¹⁷⁷ BRAVERMANNOVÁ 2005, 92.

¹⁷⁸ Zázračný krucifix se údajně v bazilice nacházel ještě v 19. století, nejprve ho jako starý zázračný uctívány kříž umístěný na chóru jeptišek zmiňuje abatyše Františka Helena Pieroni roku 1694, následně se měl roku 1836 prastarý dřevěný kříž nacházet kdesi před hlavním oltářem v zasklené skřínce s nápisem zaznamenávající zázrak z roku 1283, viz PACOVSKÝ 2022, 96.

¹⁷⁹ ŠTURC 2014, 328, 336.

¹⁸⁰ ULIČNÝ 2012, 25.

¹⁸¹ BRAVERMANNOVÁ 2005, 93.

svatovítském pokladu, kam byla zakoupena po zrušení svatojiřského kláštera.¹⁸² O samotné bustě více v podkapitole Busta sv. Ludmily.

Co se týče závoje, kterým byla Ludmila údajně uškrcena, byl prý uchovávan v klášteře sv. Jiří jako vzácná památka.¹⁸³ V latinském pramenu je ona část oděvu zmíněna jako *peplum*, ale neuvádí se z jaké látky byla, není tudíž jasné, zda šlo skutečně o závoj.¹⁸⁴

3.2 Obsah svatojiřského pokladu po zrušení kláštera 1782

Přestože doba 18. století nespadá do vytyčeného časového rámce této práce, dovidáme se spoustu zajímavých informací o tom, jaké středověké předměty, které se nám dodnes nedochovaly, patřily do obsahu pokladu svatojiřského kláštera až do dne jeho zrušení roku 1782. Za císaře Josefa II. byl tohoto roku vydán dekret, při kterém byl klášter sv. Jiří zrušen a poklad benediktinek byl rozprodán. 8. srpna téhož roku podala kapitula žádost, aby směla ze zrušeného kláštera získat některé relikviáře pro chrám sv. Víta výměnou za zlato a stříbro stejné váhy. Tehdy bylo do svatovítského pokladu zakoupeno 13 předmětů vysoké historicko-umělecké hodnoty za celkem 1339 zl. 24 kr. Mezi těmito odkoupenými díly byl i relikviář paže sv. Jiří za 110 zlatých, relikviář paže sv. Ludmily za 88 zlatých, busta sv. Ludmily za 100 zlatých spolu s hedvábnou korunou s perlami za 440 zlatých, relikviář sv. Viktorina za 8 zlatých, relikviář betlémských dítek za 18 zlatých, paži sv. Pauliny za 92 zlatých (K 083). Oba svatojiřské plenáře odkoupil klášter Strahovský. O těchto památkách bude pojednávat poslední katalogová kapitola této práce.

Dále byl zakoupen pažový relikviář sv. Kryštofa za 52 zlatých, paže sv. Eustacha za tutéž částku, pacifikál s relikvií sv. Kříže za 48 zlatých (K092 nebo K094?), dvě stříbrné relikviářové desky za 200 zlatých, relikviář ostatků družek sv. Voršily za 20 zlatých¹⁸⁵, malá stříbrná monstrance s relikviemi sv. Františky za 36 zlatých a stříbrná socha sv. Apolonie za 174 zlatých.¹⁸⁶ Berla abatyše Kunhuty a koruna svatojiřských abatyší od roku 1791 náležely abatyším Tereziánského ústavu šlechtičen na Pražském hradě, byly ale nezvěstné až do roku 1803, jelikož je po zrušení kláštera u sebe uchovávala poslední abatyše kláštera, Marie Terezie

¹⁸² ZAJÍC 2017, 15.

¹⁸³ ROYT 2021, 375.

¹⁸⁴ STEJSKAL 1918, 84.

¹⁸⁵ Dnes uloženo v zavřeném ostatkově skříni na oltáři v Ostatkové kapli v katedrále sv. Víta. Viz.

<https://kpmk.eu/kpmkeu/index.php/katedrala/relikviare/183-relikviare-ulozene-v-ostatkove-kapli#rpoznl3>, vyhledáno 15.7.2024.

¹⁸⁶ PODLAHA/ŠITLER 1903, 153.

z Harnachu (1781–1782) až do své smrti roku 1803, kdy obě tyto insignie předala hraběti Adamovi Dohalskému z Dohalic, který je předal pražské kapitule sv. Víta.¹⁸⁷

¹⁸⁷ JITSCHINSKY 1855, 11.

4. Svatojiřský poklad a paraliturgické hry v bazilice sv. Jiř

Konání křesťanské bohoslužby v latinském jazyce, kterému prostý lid nerozuměl, mělo zásadní dopad na vývoj vizuálních forem liturgie ve středověku. Tato jazyková bariéra a rostoucí klerikalizace způsobily, že se laici mohli účastnit bohoslužebného dění téměř výhradně prostřednictvím vizuálních vjemů, což vedlo k posílení a rozvoji liturgických forem zaměřených na optické vnímání. Kolem roku 1200 umožnilo zavedení elevace konsekrované hostie během eucharistické modlitby vidět věřícím proměněný chléb a víno. Prosklené nádoby (ostensoria či monstrance) pomohly viditelně vystavit svátost oltární. Začaly se rozvíjet dramaturgické formy liturgie jako mytí nohou na Zelený čtvrtek, uctívání kříže a kladení do hrobu na Velký pátek nebo oslava vzkříšení s návštěvou tří Marií u prázdného hrobu během velikonoční vigilie.¹⁸⁸

Tyto zdivadelně události představovaly důležité komunikační médium a musely být z důvodu negramotnosti převážné části obyvatel středověké Evropy sdělovány srozumitelným způsobem, což se nejlépe uskutečňovalo formou neobsahující text. Tento způsob performativní komunikace lépe vyvolával v negramotných věřících výraznou smyslovou a emoční reakci na prožívaný církevní děj, čímž strategicky docházelo k jeho pochopení, přijetí a zapamatování.¹⁸⁹ Tyto vizuální prvky liturgie nebyly pouze pedagogickými nástroji pro negramotný lid, ale měly hlubší význam liturgického zpřítomnění posvátných událostí. Pomocí těchto dramatických rituů bylo možné účastnit se dějin spásy prostřednictvím vidění. Věřící, kteří přijímali svátosti jen zřídka kvůli přehnané úctě a strachu ze hříchu, měli silnou touhu po vizuální účasti na svatém. Tímto způsobem mohli alespoň očima přijímat spásu, když už ne ústy. Vizuální zbožnost se tak stala mocným hnacím motorem pro vývoj a formování liturgických prostředků, které věřícím umožňovaly prožít a představit si božské jednání.¹⁹⁰

Zdramatizovaná liturgie je v Evropě známá od 10. století, byla uváděna do kontextu především velikonoční liturgie a měla za účel doprovázet bohoslužbu během velkých velikonočních oslav.¹⁹¹ V Českých zemích máme pro teatralizaci liturgie nejvíce dokladů ze 14. století.¹⁹² Prvotním základem liturgických her byly zpívané tropy, které měly za účel melodické zkrášlení bohoslužby.¹⁹³ A protože jsou v křesťanské víře hlavním svátkem Velikonoce, kdy

¹⁸⁸ BÄRSCH 2010, 32.

¹⁸⁹ POLÁČKOVÁ 2018, 54.

¹⁹⁰ BÄRSCH 2010, 32.

¹⁹¹ ULIČNÝ 2012, 7.

¹⁹² POLÁČKOVÁ 2018, 56.

¹⁹³ MÁCHAL 1906, 2.

Kristus třetího dne po uložení do hrobu vstal z mrtvých, zaměřím se na velikonoční hry. Pomocí manipulace s liturgickými předměty docházelo k názornému představování důležitých dějin spásy. Tyto pohyblivé artefakty byly aktivním prvkem sváteční liturgie, kdy docházelo k jejich manipulaci členy kláštera podobně jako s divadelními rekvizitami.¹⁹⁴

Výrazně divadelní byla liturgie Velkého pátku, ve které figurovala zejména forma kříže, ať už to byl fyzický kříž spočívající na oltáři, procesní kříž či kříž ve formě deskového obrazu, sochy, či jinak zpodobněn na liturgických nádobách, na textiliích pokrývající oltáře či církevních ornátech. Dominoval zejména ve velkopátečních obřadech velebení kříže (*adoratio crucis*) a snímání kříže (*depositio crucis*), kdy byl nejprve kříž na oltáři vystaven adoraci věřících a posléze byl slavnostně z oltáře sňat a uložen do tzv. Božího hrobu, do kterého podle evangelia Josef Arimatejský uložit Kristovo mrtvé tělo zabalené do pláten.¹⁹⁵ *Adoratio* bylo spojené s líbáním kříže a symbolizovalo Ukřižování, zatímco *depositio* znamenalo Snímání Krista. Na boží hod velikonoční byl kříž vyňat a pokračovalo se slavností Zmrtvýchvstání.¹⁹⁶

Boží hrob byl ve svatojiřské bazilice zřejmě zřizován při hlavním oltáři, což nebyla nejběžnější praxe. Dle rukopisů zachycujících starší verze velikonočních her (NK VI E 13 a XXIII D 156) sedí anděl zdravící přicházející Marie při hrobu, nicméně v pozdějších (NK VI G 3b) je anděl již uvnitř hrobu. Podoba hrobu musela být značných rozměrů, aby do něj mohl vstoupit anděl a také nějaký otvor, kterým Marie nahlížela dovnitř. Přesnou podobu hrobu spisy nezmiňují, nejvíce pravděpodobné se dle Uličného zdá zakrytí oltáře drahocennými látkami (*kortinami*) zavěšenými na ciboriu, či v tomto případě spíše na nějaké dočasné konstrukci na způsobu stanu (*tentoria*). Poodhrnutím látky by tak anděl mohl s Mariemi komunikovat.¹⁹⁷ Dokážu si představit, že k tomuto účelu sloužila nějaká drahocenná kortina z klášterního pokladu, vyrobená například ze lnu, odkazujíc tak na plátna, do kterých bylo zabaleno tělo Kristovo.¹⁹⁸

Ze svatojiřských rukopisů pocházejících ze 12.–14. století máme záznamy o několika verzích těchto velikonočních her, zejména ale o třech scénách.¹⁹⁹ Každoročně zde byla po několik staletí laickému publiku, které nerozumělo latinským liturgickým obřadům, hudebně divadelní formou předváděna nejdůležitější událost křesťanské víry, zmrtvýchvstání Krista. Jednalo se o příběh, který se dle evangelia sv. Marka stal při návštěvě tří Marií u Kristova hrobu

¹⁹⁴ MUDRA 2011, 14.

¹⁹⁵ POLÁČKOVÁ 2018, 56–57.

¹⁹⁶ MUDRA 2011, 22.

¹⁹⁷ ULIČNÝ 2012, 18, 20–22.

¹⁹⁸ KLÍPA/POLÁČKOVÁ 2019, 130.

¹⁹⁹ https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Liturgick%C3%A9_hry_velikono%C4%8Dn%C3%AD, vyhledáno 27.4.2024.

v Jeruzalémě.²⁰⁰ Vznikla tak jednoduchá slavnost (*ordo* či *officium*) zobrazující scénu Navštívení hrobu (*Visitatio sepulchri*) se třemi Mariemi a andělem u Kristova hrobu, ke které se později připojila scéna cesty apoštolů Petra a Jana k prázdnému hrobu a nakonec motiv zjevení Krista Marii Magdaléně. V Čechách se rozšířila liturgická forma této slavnosti o třech scénách – tzv. svatojiřská – nejrozvinutější a s nejdelší tradicí trvání od 12. století právě v klášteře svatojiřských benediktinek, a zjednodušená slavnost o dvou scénách, užívaná od 14. století například v nedaleké katedrále sv. Víta na Pražském hradě či v klášteře v Roudnici.²⁰¹

Breviář svatojiřského kláštera (NK, sign. VI E 13) pocházející z konce 12. století obsahující rukopis *Ordo ad visitandum sepulchrum* představuje nejstarší doklad inscenování této slavnosti o třech scénách, a to přímo řeholními sestrami. Oproti jiným verzím se ta svatojiřská odlišuje vložením scény zjevení Krista Máří Magdaléně mezi tzv. příhrobní (scéna tří Marií) a tzv. apoštolskou scénu (scéna s apoštolý Petrem a Janem). Tento magdalénský doplněk byl patrně ovlivněn rostoucím středověkým kultem Marie Magdalény, který byl úzce spjat zejména s prostředím ženského kláštera.²⁰²

Slavnost zde začínala dialogem mezi andělem u Kristova hrobu a třemi Mariemi. Marie přicházely pomazat Ježíšovo tělo a ptaly se, kdo jim odvalí kámen blokující hrob. Anděl sedící u hrobu je překvapil otázkou, koho hledají, a následně jim oznámil, že Ježíš vstal z mrtvých, a vyzval je, aby se podívaly na prázdný hrob. Následovala scéna s Máří Magdalenou, která, stále nevěřící slovům anděla, opět zkoumala hrob a hledala Kristovo tělo. V této scéně se jí zjevil Kristus, který je v této verzi jen symbolicky zastoupený chórem a sdělil jí, že se odebere k Pánu, a poslal ji za apoštolý. Tato scéna byla přidána do původní dvoudílné verze pravděpodobně v souvislosti s reformou kláštera, uskutečněnou v době působení abatyše Anežky Přemyslovny (1200–1228). V závěrečné třetí scéně dva apoštolové, Petr a Jan, vyjmuli z hrobu plátna, do kterých bylo Kristovo tělo zabaleno, a běželi je ukázat shromážděným věřícím u schodů, aby jim oznámili, že Ježíš vstal z mrtvých.²⁰³ Lze hypoteticky uvažovat, že tato událost ukazování nalezeného roucha mohla být předváděna za použití liturgických textilií ze svatojiřského pokladu, které symbolizovaly hrobová plátna. Po skončení slavnosti byla plátna pravděpodobně pokládána na oltář sv. Kříže.²⁰⁴ Toto rituální ukazování pláten mělo značný význam zejména pro ty účastníky děje, kteří nespátřili návštěvu Hrobu. Nejbližší diváckou skupinou byli

²⁰⁰ ULIČNÝ 2012, 7.

²⁰¹ KVÍZOVÁ 2007, 631.

²⁰² KVÍZOVÁ 2007, 632.

²⁰³ ULIČNÝ 2012, 8–9.

²⁰⁴ ULIČNÝ 2012, 16 autor tak usuzuje na základě zvyku kanovníků ze sousední katedrály sv. Víta, kteří látky pokládaly buď na oltář sv. Trojice či na oltář sv. Kříže.

právě laici, a tak tento úkon byl tím jediným nejhmotnějším předvedením tématu, že Kristus vstal z mrtvých.²⁰⁵

V první čtvrtině 14. století se má plátno místo na schodišti ukazovat u „železného hrobu“, tedy oltáře sv. Kříže, což je blíže divákům shromážděným v lodi (NK VII G 16). V rukopise NK XIII E 14d je také zaznamenána změna v ukazování plátna nalezeného v Kristově hrobě, kdy látku měla políbit abatyše kláštera. V 15. století se tato schodištní apoštolská scéna opět mění, dle informací z rukopisu NK XIV D 21 mají apoštolové místo plátna ukazovat kříž.²⁰⁶

Zřejmě v průběhu celého 13. století se hra inscenovala takto, ve 14. století se už začíná objevovat zárodek scény s Mastickářem. Za vlády abatyše Kunhuty Přemyslovny (1302–1321) zažil klášter sv. Jiří velký kulturní rozkvět, svatojiřské slavnosti zde byly velmi časté a prošly několika úpravami. Ze svatojiřského procesionálu (NK, sign. VI G 10b) z přelomu 13. a 14. století se dovídáme, že původní verze hry byla na začátku rozšířena o mastickářskou scénu, kdy Marie žádají mastickáře o vonné masti, aby jimi mohly pomazat Kristovo tělo v hrobě.²⁰⁷ Ten jim žádané masti předal v pyxidě, což se mělo odehrávat někde před zraky lidu. Také díky tomu se tato scéna později těšila v Čechách velké popularitě.²⁰⁸

Od 14. století se začal provádět také obřad ukládání kříže (*depositio crucis*) a vyzvedávání kříže (*elevatio crucis*), při němž byl do hrobu uložen a vyzvedáván kříž, zjevně jen v podobě menšího krucifixu. Tyto obřady se odehrávaly bez účasti veřejnosti, symbolizovaly pohřbení a zmrtnýchvstání Krista, na rozdíl od veřejného *Visitatio sepulchri*. Tak je to zaznamenáno v rukopise NK XIII E 14d z doby okolo 1347.²⁰⁹ Dle rubrik rukopisu se děj odehrával tak, že po skončení mše kněží odnesou k hrobu kříž se svícemi a kadidelnicí. Kněz pak podává svátost oltární a položí kříž na rozprostřenou látku v hrobě, okouří ho a pokropí a k čelu hrobu je postavena svíce, která hoří dlouho do noci spolu s ostatními svícemi. Dávalo by smysl, že tato svíce mohla být umístěna ve svícnu, mohl zde tedy hrát roli nějaký svícen z klášterního pokladu, stejně jako zmíněná kadidelnice a kropenka. Dále se v rukopisu píše, že kříž z hrobu vyjmou kněží před zvoněním matutina a tkanina je pak v noci vyzvednuta sestrami. Jaký kříž byl do hrobu ukládán či jak vypadal, spis nezmiňuje. Z textu se pouze dozvídáme, že byl kříž poté vrácen na své místo. Musel tedy být předtím vyjmut z nějakého oltáře, možná hlavního či oltáře sv. Kříže. Pokud se přikloníme k první variantě, pak by se

²⁰⁵ KLÍPA/POLÁČKOVÁ 2019, 131.

²⁰⁶ ULÍČNÝ 2012, 12.

²⁰⁷ KVÍZOVÁ 2007, 632.

²⁰⁸ ULÍČNÝ 2012, 26.

²⁰⁹ ULÍČNÝ 2012, 28.

pravděpodobně jednalo o již zmíněný zázračný krucifix, ze kterého v roce 1252 zázračně kapala krev. Ten se bohužel nedochoval, dle Uličného byl zřejmě zničen během husitských válek, protože po roce 1457 se už objevuje nový svatojiřský krucifix, možná pořízený jako náhradní.²¹⁰ Pacovský nicméně uvádí písemné zmínky o zázračném krucifixu ještě z konce 17. a počátku 19. století.²¹¹ U tohoto nového rustikálnějšího krucifixu předpokládá Ottová pohyblivé paže Krista,²¹² nicméně u starého krucifixu tento doplněk ještě předpokládat nemůžeme. Kladení do hrobu pomocí soch Krista s pohyblivými pažemi bylo praktikováno až ve 14. století (kolem 1350), do té doby bylo od druhé poloviny 10. století zvykem používat kříž ukládaný do niky či truhličky.²¹³ Není vyloučeno, že původní kříž byl tentýž, který předtím drželi kněží na schodišti.²¹⁴ Podobu tohoto kříže bychom si teoreticky mohli představit také ve formě staurotéky s relikvií dřeva sv. Kříže.

Tato kapitola odhalila široké téma dramatizovaných paraliturgických velikonočních her, které se v průběhu středověku odehrávaly v bazilice sv. Jiří. Tyto hry umožňovaly věřícím zapojit se do posvátného dění a přinášely do liturgického prostoru dynamiku a živost, kterou bychom z moderní perspektivy možná nepředpokládali. Ve zmíněných rukopisech byly zaznamenány kříže, textilie, svícny, pyxidy, kadidelnice a kropenky. V tomto světle lze svatojiřský poklad vnímat jednak samozřejmě jako soubor vzácných předmětů, které ale vystupovaly jako aktivní a funkční prvky, oživovaly sváteční liturgii a prohlubovaly tak duchovní zážitek věřících. Takový pohled usnadňuje pochopení, jak tyto předměty přispívaly k bohatství a komplexnosti středověké liturgie, překračujíc rámec statických artefaktů.

²¹⁰ ULIČNÝ 2012, 29–30.

²¹¹ Viz. pozn. 66 – PACOVSKÝ 2022, 96.

²¹² Tomuto tématu se věnuje Michaela OTTTOVÁ, Kristus s pohyblivými pažemi z Litovle – jeho forma a funkce, in: Kristus z Litovle, s. 34.

²¹³ MUDRA 2011, 21–22.

²¹⁴ ULIČNÝ 2012, 30.

5. Katalog

5.1 Relikviář ve tvaru paže sv. Jiří

Ruka sv. Jiří je nejstarším příkladem relikviáře ve tvaru paže na našem území [37]. Forma paže s nataženými prsty je poněkud archaická, jelikož od druhé poloviny 13. století se čím dál častěji setkáváme s pažemi s gestem žehnání.²¹⁵ Uvnitř se nachází napůl seříznutá kost zabalená do vybledlého purpurového hedvábí s plátňovou vazbou. Kost byla rozříznuta druhotně, možná Václavem II., který polovinu kosti oddělil pro zbraslavský klášter, odkud ji mohl Karel IV. přenést na Karlštejn a nechat vložit do rámu Theodorikova obrazu sv. Jiří.²¹⁶ Jelikož obsahuje ostatek hlavního světce kláštera, mohlo by se jednat o původní relikvii darovanou snad bavorským vévodou kolem roku 920.²¹⁷ Stehlíková se domnívá, že relikvii klášteru daroval kníže Vratislav I. roku 921.²¹⁸

Relikviář má čtyřboký architektonický podstavec na nárožích zakončený hranolovými věžičkami s úzkými okny a krytými jehlancovými stříškami. Každá strana je pojednána ve stylu trojúhelníkového průčelí s hrotitým oknem s dvojnásobnou kružbou. Tato okna slouží jako výklenek pro cizelované reliéfní figury světců.²¹⁹ V každém z těchto prořezávaných výklenků najdeme drahokamy lemované postavy sv. Jiří, trůnícího žehnajícího Krista, trůnící Panny Marie s Ježíškem a sv. Ludmily, jejichž jména jsou latinskými majuskulami vyryta vždy na levé nárožní věžičce. Z tohoto altánu na místě střechy vyrůstá předloktí ruky, po celé délce diagonálně prolamované gotických čtyřlístů a trojlístů, po obou stranách lemované drahokamy. Drahokamy jsou osazené též po obvodu horní a dolní části rukávu, na zápěstí je křížek složený z pěti křišťálů.²²⁰ V této zdobné mřížce, skrz níž je ostatek možné vidět, se dle Cibulky projevila „gotická zvědavost“,²²¹ Otavský soudí, že symbolizuje šněrování rytířského oděvu.²²² Uprostřed dlaně se nachází další pravoúhlý otvor pojednaný na způsob trojdílného gotického kružbového okna, pod kterým je opět schránka pro uložení ostatku. Natažené prsty dlaně jsou nepravidelně osázeny pěti drahokamy. Na zadní straně paže je pravděpodobně v 17. století vyrytý nápis BRACHIUM STI GEORGII.²²³ Zlatnický rukopis figur podle Pocheho mínění

²¹⁵ MUDRA 2014, 334.

²¹⁶ STEHLÍKOVÁ 2010, 446.

²¹⁷ OTAVSKÝ 2006, 150.

²¹⁸ STEHLÍKOVÁ 2010, 446.

²¹⁹ PODLAHA/ŠITTLER 1903, 226.

²²⁰ HOMOLKA 1982, 153.

²²¹ CIBULKA 1931, 390.

²²² OTAVSKÝ 2006, 150.

²²³ HOMOLKA 1982, 153.

prozrazuje mistra raznic svatojiřských plenářů. Podobnost vidí hlavně v traktování rouch, které se objevuje i na Korunování Panny Marie na svatojiřském plenáři č. 1.²²⁴ Homolka srovnává trůnící postavu Krista s reliéfy na pečetí Přemysla Otakara II. (1262–1271). Rozkročeného sv. Jiří v brnění byzantského typu zase srovnává s figurou sv. Václava na pečetí Starého Města pražského z doby kolem 1280.²²⁵

Řada badatelů se shoduje, že tento zlacený relikviář vznikl ve zlatnické dílně v břevnovském klášteře, kde jej objednala abatyše Kunhuta.²²⁶ V klášteře sv. Jiří nemáme pro existenci zlatnické dílny žádné doklady. Víme, že svatojiřské benediktinky ovládaly vyšivačské umění a že v tomto odvětví vytvořily spoustu vynikajících děl, lze tu také předpokládat iluminátorskou dílnu, ze které v době panování abatyše Kunhuty vzešlo mnoho rukopisů. Skriptorium zde pravděpodobně též existovalo. Zlatnická dílna ovšem vyžadovala kromě manuální zručnosti i technickou přesnost a sílu, ke které by byli zapotřebí pravděpodobně mužští řemeslníci.²²⁷ Dle Pocheho hypotézy ve stejné době došlo k založení uměleckořemeslných klášterních dílen v Břevnově opatem Bavorem (1290–1332), řádovým nadřízeným abatyše Kunhuty, který zde nechal zhotovit různé berly, pyxidy, relikviáře, kalichy, zvony či kované dveře a mříže.²²⁸ Za možný vzor pro zlatnické práce lze považovat benátskou křišťálovou monstranci a římský slonovinový kříž, které pro tento účel opat zakoupil.²²⁹ Opat Bavor byl jistě významná donátorská osobnost a existenci jakýchsi řemeslných klášterních dílen v Břevnově za jeho působení podporují i jiní autoři,²³⁰ ale jednalo se skutečně o dílnu zlatnickou? Dle pramenů se dílny nacházely ve odděleném domě klášterního areálu a pracoval zde krejčí a jiní řemeslníci.²³¹ Ve stejné době se u kláštera nacházela také dílna zvonáře,²³² ale nevíme, zda tu měli produkci i zlatníci.

Dílo Poche klade do dvacátých let 14. století.²³³ Starší literatura klade relikviář do poloviny 14. století,²³⁴ Otavský s Homolkou práci datují kolem roku 1300 nebo do první čtvrtiny 14. století, přičemž druhý autor se domnívá, že předloktí bylo nahrazeno v druhé

²²⁴ POCHE 1983, 658.

²²⁵ HOMOLKA 1982, 155.

²²⁶ BENEŠOVSKÁ 2003, 156; POCHE 1983, 658.

²²⁷ POCHE 1972, 232.

²²⁸ POCHE 1983, 657.

²²⁹ POCHE 1983, 657.

²³⁰ HOMOLKA 1982, 129–130.

²³¹ Tamtéž; RBM II, č. 2752, str. 1203: Opat Bavor věnoval domu krejčího a jiných řemeslníků 60 stříbrných marek. „*Item pro domo sartorum et aliorum artificum singulis computandis LX mar. arg.*“

²³² STEHLÍKOVÁ 1993, 42.

²³³ POCHE 1983, 657.

²³⁴ LEHNER 1876, 46; PODLAHA/ŠITTLER 1903, 227.

polovině 14. století, Stehlíková práci klade do 70. let 13. století.²³⁵ Monumentální a poněkud hmotné figurální reliéfy s linearizující drapérií stylově odpovídají ještě poklasickému slohu 13. století, zejména pařížskému dvorskému stylu z let 1250–1270. Zejména u postav Panny Marie, sv. Ludmily a Krista je patrný podobný motiv napnutého pláště v oblasti pravého loktu. Dle Mudry toto vynikající dílo nenalezne v našich zemích analogie, a proto uvažuje o možnosti importu díla na objednávku benediktinek ze západních oblastí Île-de-France, Pomázi či Dolního Porýní. Architektonický podstavec porovnává s relikviářem sv. Vereny ze švýcarského Zurzachu (1294), draperii sv. Ludmily má obdobu v postavě madony na relikviáři sv. Romana v Rouenu.²³⁶

Relikviář byl restaurován roku 1961 Jaroslavem Hoffmanem, 1991 Andrejem Šumberou a naposledy roku 2011 Norbertem Riegelem, Petrem Zemanem a Monikou Zemanovou. Hoffman ve stručné restaurátorské zprávě popisuje krátkým odstavcem průběh restaurování několika předmětů ze svatovítského pokladu. U paže sv. Jiří uvádí, že sokl relikviáře je značně deformován, narušena plastika figur, uvolněné kameny na soklu. Střední část relikviáře s mřížkou i dlaň je silně potlučená a proláklá. Má za cíl památku co nejlépe uvést do původního stavu, vyleštit a zajistit proti oxidaci.²³⁷ Šumberova zpráva z roku 1991 je ze všech nejobsáhlejší. Stav před restaurováním popisuje prasklý podstavec, odlomený pilířek mezi Kristem a sv. Jiřím, téměř zcela odlomenou figuru sv. Ludmily. Součástí zprávy je bohatá fotografická dokumentace, která poskytuje velmi zajímavý pohled do vnitřku rozloženého relikviáře. Osazny na podstavci identifikuje jako původní, a to na základě tvarosloví a uchycení nýtkem provlečeným skrz osaznu, který je roztepán a teprve poté fasovány kameny. I v těchto původních osaznách se ale vyskytují novodobější kameny, původních starých kamenů je pravděpodobně velmi málo. Jedna cagle (osazna) vpravo u Krista je novější, jelikož je našroubována. Konstatuje, že kameny na prstech jsou pozdějšího data a tak pravděpodobně byly původně prsty bez výzdoby.²³⁸ Nejmladší restaurátorský zásah vedený Norbertem Riegelem shledal deformovaný prostředníček a perforaci materiálu na dlani, povrch přemětu mírně poškrábaný, místy setřené zlacení a dva chybějící kameny. Dále popisuje způsob sestavení relikviáře – všechny tři části jsou k sobě přišroubovány šrouby. Tento způsob považuje za neestetický ale zároveň potřebný, jelikož vyrobit nové spojení všech částí novými otvory by znamenalo přílišný zásah do památky.²³⁹

²³⁵ OTAVSKÝ 2006, 150; HOMOLKA 1982, 155; STEHLÍKOVÁ 2010, 446.

²³⁶ MUDRA 2014, 334.

²³⁷ HOFFMAN 1961a.

²³⁸ ŠUMBERA 1991.

²³⁹ RIEGEL/ZEMAN/ZEMANOVÁ 2011a.

Při soustředěnějším pohledu na různé fotografie relikviáře jsem postřehla jistý nesoulad mezi postavami na základně. Můžeme vidět, že na starších černobílých reprodukcích je z přední strany paže na podstavci umístěn reliéf sedící Madony a na zadní straně postava sv. Jiří. V této podobě je zachycen i na černobílých fotografiích dokumentujících stav před i po restaurování v restaurátorské zprávě Andreje Šumbery z roku 1991. Ovšem na novějších barevných fotografiích se již na přední straně ruky objevuje postava sv. Jiří a Madona vzadu. V publikaci Dany Stehlíkové (Encyklopedie českého zlatnictví, 2003) je relikviář kresebně zachycen z přední strany ještě s Madonou. V novějších publikacích se sv. Jiří objevuje ale již na přední straně (Karel IV., císař z boží milosti, 2006). Následující fotodokumentace restaurátorského zásahu z roku 2011 (Norbert Riegel) také zachycuje stav památky již před restaurováním s postavou sv. Jiří na přední straně. Zřejmě tedy někdy v průběhu údržby předmětu či jiné prohlídky²⁴⁰ došlo k odlišnému namontování rukávu na základnu s pootočením o 180 stupňů, řekla bych záměrně, aby stála figura sv. Jiří vpředu, když se jedná o relikviář tohoto světce.

5.2 Svatojiřský plenář I

Svatojiřské plenáře jsou dva relikviáře zhotovené pro svatojiřský klášter, odkud byly roku 1782 zakoupeny Svatovítskou kapitulou za 200 zl., od které je do Strahovského kláštera premonstrátů (inv. č. 1310) odkoupil zdejší opat Václav Josef Mayer [38].²⁴¹ První deska měří 65 x 47 x 4 cm a je bohatší výzdoby než plenář druhý. Tvoří jej původní dubová deska, jejíž prkna jsou spojena železnými svorkami. Kovový plášť z tepaného stříbra ryzosti 930/1000 zlaceného v ohni pokrývá tlačený dekor s devíti obdélnými medailony ve třech řadách po třech nad sebou. Prostřední má podobu ostatkově schránky uzavíratelné dvířky, na kterých je reliéf Korunování Panny Marie, které je ikonograficky poměrně vzácné.²⁴² Tato schránka je odnímatelná, má rourku určenou pro závěsný řetízek. Na krku ji mohla nosit svatojiřská abatyše přítomná během královské korunovace. Postavy na Korunování jsou poněkud objemné s bosýma nohama.²⁴³ V sousedních obdélných polích se na každé straně nachází čtyři kvadriloby s tlačenými a prořezávanými reliéfy mariánského cyklu vlevo, a christologického cyklu vpravo. Uprostřed kvadrilobů jsou relikviářové kruhové schránky. Mariánský cyklus zahrnuje reliéfy Zvěstování, Narození Páně, Klanění tří králů a Obětování Krista, christologický

²⁴⁰ Záznam o takovém zásahu se mi nepodařilo dohledat.

²⁴¹ PODLAHA 1903, 390.

²⁴² ŠTURC 2014, 328.

²⁴³ STEHLÍKOVÁ 2010, 453.

cyklus Bičování Krista, Nesení kříže, Ukřižování a Kladení do hrobu.²⁴⁴ V každém rohu plenáře jsou umístěny reliéfy andělů v hrotitém výklenku s kružbami ve tvaru jeptišek osázenými drahokamy. Postavy andělů jsou z jedné shodné raznice vždy ti nad sebou vlevo a vpravo, do plechu jsou přibiti hřebíčky. Gestikulují rukama a hlavy mají natočené dopředu, jsou oděni do dlouhého v pase našaseného pláště, a stylově je lze datovat do konce 13. století.²⁴⁵ Na zbývajících dvou polích jsou uprostřed těchto andělských dvojic pod horský kříšťál vloženy miniatury pergamenu, nahoře zobrazující Nejsvětější Trojici typu *Gnadenstuhl*, dole pak Smrt Panny Marie. Poche je datuje do první čtvrtiny 14. století kvůli jejich tvrdému lineárnímu stylu a nevylučuje, že by se mohlo jednat o vyřiznuté miniatury z jiného rukopisu z kláštera sv. Jiří.²⁴⁶

Na vyobrazení Trůnu Boží milosti se objevují po stranách dvě světice, pravá postava s bílým šátkem kolem krku interpretovaná jako sv. Ludmila a vlevo neznámá světice.²⁴⁷ Starší literaturou byly ženské figury interpretovány jako abatyše Kunhuta vlevo se svou neteří Eliškou Přemyslovnou vpravo (která 1306–1310 též žila v tomto klášteře).²⁴⁸ Petr Kubín míní, že výjevy byly namalovány pro tento plenář roku 1307 již ve formě miniatury za vlády abatyše Kunhuty, a ženskou figuru po levé straně Ukřižovaného vykládá jako sv. Mladu, zakladatelku kláštera.²⁴⁹ S Kubínovou interpretací světice jako Mlady polemizuje Pacovský a zpochybňuje existenci jejího kultu ve středověku. Důvodem jeho pochybností je také umístění této světice po levé straně, tedy na pravé a důležitější straně Ukřižovaného, což se v poměru s tak významnou sveticí jako byla sv. Ludmila jeví jako nepravděpodobné, navíc postava na sobě nemá ani řádové roucho, ale světský zelený oděv s červeným pláštěm. Jako vhodnou náhradu nabízí Máří Magdalenu, která ve středověku byla oblíbenou sveticí v klášteře, často se objevuje na iluminacích svatojiřských rukopisů 14. století a její postava byla také součástí svatojiřských velikonočních paraliturgických her.²⁵⁰ Dana Stehlíková teorii, že by miniatury původně patřily k relikviáři, popírá.²⁵¹ Stejného názoru je Šturm, který obě iluminace datuje do doby kolem roku 1330.²⁵²

²⁴⁴ ŠTURC 2014, 328.

²⁴⁵ POCHE 1972, 228, 231.

²⁴⁶ Tamtéž.

²⁴⁷ ŠTURC 2014, 328.

²⁴⁸ UREŠOVÁ 1993, 125, též v Emma URBÁNKOVÁ / Karel STEJSKAL 1975: *Pasionál Přemyslovný Kunhuty*, 93.

²⁴⁹ KUBÍN 2021, 318; též ROYT 2013, 42–43.

²⁵⁰ PACOVSKÝ 2022, 105–106; Více k těmto velikonočním hrám v předchozí kapitole č. 4: Svatojiřský poklad a paraliturgické hry v bazilice sv. Jiří..

²⁵¹ STEHLÍKOVÁ 2010, 453.

²⁵² ŠTURC 2014, 328.

Ke druhé iluminaci Smrti Panny Marie jsou vloženy relikvie z šatu Panny Marie.²⁵³ Její postava zde spočívá na lůžku, u kterého Kristus přijímá Mariinu duši v podobě dítěte, u lůžka dále klečí andělé a v pozadí je zástup apoštolů. Pod výjevem jsou autentiky s německým nápisem „*von der milch, grab, ober- und unterkleid Maria*“ a „*v. d. h. Blut, H. grab von derner-Cron Christi und Kleid*“.²⁵⁴ Obě miniatury ohraničuje nejprve rám s reliéfním vinným listem, druhý rám posetý drahokamy a třetí rám opět s trojlístky. Stejný vegetabilní motiv se objevuje na vnitřní hraně hlavního rámu relikviáře. Mezi všemi obdélnými poli probíhá podobná páska, tentokrát s čtyřlístkovým motivem, kromě polí s miniaturami. Nejpropracovanější je ústřední děj Korunování Panny Marie, který je umístěn do gotické architektury tvořené z hrotitého oblouku posetého drahokamy, uprostřed dvou věžiček se stříškami.²⁵⁵ V pozadí této skupiny je kosočtvercový vzor.²⁵⁶ Poche upozornil na identický motiv na medailonu Zvěstování opakující se na křížení kamar u pohřební koruny krále zv. Kaše († 1307). Pro tuto bezpochyby dílenskou techniku užívání stejných matric, která umožňovala mechanicky přenášet motivy, svědčí i stejné postavy andělů v rozích. Tlačeným reliéfem je v našem gotickém zlatnictví zdobena také ostatková deska sv. Pěti bratří z pokladu svatoboleslavského kostela (1315).²⁵⁷ Desku ve spodní části doplňuje novodobý pás, který byl k desce přidán kolem roku 1800 předtím, než byla instalována na oltář v kapli sv. Norberta v bazilice Nanebevzetí Panny Marie.²⁵⁸

Poche považuje za jasný předobraz svatojiřských plenářů benátský diptych uherského krále Ondřeje III. (dnes v Bernském muzeu), a poukazuje na vznik obou desek na objednávku abatyše Kunhuty v břevnovských klášterních dílnách založených opatem Bavorem z Nečtin.²⁵⁹ Tuto teorii by podpořil i fakt, že techniku raženého reliéfu používaly spíše činné zlatnické dílny, kde bylo zapotřebí vyřizovat větší množství zakázek.²⁶⁰ Sériové výroby je zřejmě i obvodová ornamentová páska s vinným listem, která je totožná s ornamentem na zlatém ozdobném pásu z pokladu ze Slezské Středy (Národní muzeum ve Vratislavi, inv. č. MNWr. V-2343),²⁶¹ jak si povšimla Stehlíková. Podobnost dotyčná vidí i v medailonu s Ukřižováním s krucifixem v dlani relikviářové paže sv. Ludmily.²⁶² Cibulka se správně domnívá, že byl plenář složen z prvků

²⁵³ Tamtéž.

²⁵⁴ PODLAHA 1903, 388.

²⁵⁵ POCHE 1972, 228.

²⁵⁶ PODLAHA 1903, 388.

²⁵⁷ POCHE 1972, 229.

²⁵⁸ ŠTURC 2014, 328.

²⁵⁹ POCHE 1983, 657.

²⁶⁰ POCHE 1972, 233.

²⁶¹ Srov. Jacek WITECKI: Ozdobný pás (4 fragmenty), in: BENEŠOVSKÁ 2010: Královský sňatek, str. 563. Reliéfní ornamenty na pásu jsou kvůli nepřesnému použití matrice překryté, tento zlatnický polotovar mohl být použit na různé předměty jako obal na knihy, relikviář či jako ozdoba oděvu.

²⁶² STEHLÍKOVÁ 2010, 451.

z různých dob a za umělecky nejcennější část považuje medailony s christologickým cyklem, a to díky plastickému zvládnutí postav, které slohově srovnává s Pasionálem Abatyše Kunhuty. Památku datuje do poloviny 14. století.²⁶³ Šturc zase považuje za kvalitnější kvadriloby mariánské a tuto část řadí do doby po roce 1300, ještě mladší jsou podle něj v rozích plenáře umístěné tlačené reliéfní medailony se symboly evangelistů, kteří jsou stylově podobní medailonům na plenáři Otty Mírného z Braunschweigu (1339, id. č. W 32, Kunstgewerbemuseum v Berlíně) [39]. Vzhledem k různorodému původu všech zlatnických komponentů plenáře je dle autora mínění možné, že některé mohly být součástí již zmíněné nádherné schránky nacházející se od začátku 14. století za hlavním oltářem sv. Jiří.²⁶⁴

Žádný ze svatojiřských plenářů dosud nebyl kompletně restaurován. V souvislosti s přípravou obou předmětů na výstavu Královský sňatek v GHMP (2011) byla v roce 2009 provedena jejich konzervace V. Komňackým, dále J. Kubíček provedl demontáž středových schrán s pergamenovými miniaturami, které byly jako jediné části restaurovány J. Dřevíkovskou a M. Ohlídalovou. Mikroskopický průzkum tkaniny provedla V. Otavská. Byl také proveden gemologický průzkum obou desek J. Hyršlem.²⁶⁵ J. Kubíček při demontáži spodní středové schránky zjistil, že miniatura s vyobrazením Smrti Panny Marie byla v minulosti poškozena proděravěním dvěma otvory vzniklými provrtáním spodní dřevěné desky, patrně se někdo z druhé strany snažil dostat dovnitř plenářové schránky, aby zjistil, zda zde nejsou uloženy nějaké předměty. Pravděpodobně tímto způsobem byly poškozeny i další schránky na desce.²⁶⁶ IR reflektografie prozradila podkresbu provedenou černým inkoustem, kterým je orámován i celý výjev. Podkresba je téměř totožná s výslednou malbou, jedinou malou změnu můžeme vidět v detailu křídla anděla podepírajícího Pannu Marii. Z dolního okraje miniatury se sv. Trojicí je patrné, že byly malby ořezány ostrým nástrojem až po nanesení barevné vrstvy. Na miniatuře s Pannou Marií jsou přichyceny relikvie, které jsou popsány na pergamenových páskách jako vlákna ze spodního a vrchního roucha Panny Marie, krev Krista a mléko Panny Marie.²⁶⁷ Jedná se o fragmenty tkanin nepravidelných tvarů, uchycených na osmi místech různě rozmístěných na pergamenu, většinou jde o fragmenty různých materiálů – plátno, len, bavlna, hedvábí, možná i zbytky hnědých vlasů.²⁶⁸

²⁶³ CIBULKA 1931, 389.

²⁶⁴ ŠTURC 2014, 328.

²⁶⁵ Všechny tyto materiály jsou uloženy v oddělení uměleckých sbírek v Královské kanonii premonstrátů na Strahově.

²⁶⁶ KUBÍČEK/ŠTURC 2009.

²⁶⁷ DŘEVÍKOVSKÁ/OHLÍDALOVÁ 2010.

²⁶⁸ Popis textilií na povrchu miniatury Smrti Panny Marie přináší V. Otavská, v příloze č.1 k restaurátorské zprávě Dřevíkovské/Ohlídalové.

J. Hyršl kameny na obou plenářích identifikoval jako chalcedony, ametysty, safíry, granáty, perly, křišťály a skleněné imitace. Na základě typu osazen odlišil původní a dodatečně zasazené kameny a jako nejstarší, teoreticky i původní kameny považuje křišťálové dublety. Nejmladším doplňkem jsou různobarevná skla s moderním facetovým brusem pravděpodobně z 18. či 19. století, které se objevují nejvíce na spodním novodobém okraji plenáře I. Oproti ostatním kamenům je lze rozpoznat nápadně sytou barvou, nízkým leskem a hojným poškrábáním. Za dodatečné se dají pravděpodobně považovat i granáty, jelikož mají deformované osazny a neodpovídají původnímu symetrickému použití kamenů a barev. Ze současného gemologického pohledu mají kameny použité na plenářích jen velmi nízkou cenu (odhadem na nižší desítky tisíc korun), za nejcennější považuje přírodní perly, které jsou dnes velmi vzácné kvůli jejich prakticky výlučně umělému pěstování. Navzdory tomu je jejich historická hodnota samozřejmě mimořádně vysoká.²⁶⁹

5.3 Svatojiřský plenář II

Stejně jako předchozí plenář je i tento tvořen ze zlaceného tepaného stříbra ryzosti 930/1000, zlacené mědi a dřevěné desky o rozměru 65 x 47 x 4 cm [40]. Výzdobu tvoří patnáct relikviářových schránek zakrytých čočkami z horského křišťálu, jejichž obvod zdobí drahokamy. V hlavní prostřední schráně najdeme dřevo sv. Kříže. Obklopují ji další čtyři stejně velké schrány sestavené do tvaru kříže, jejich obsah tvoří různé relikvie kostí a kamenů. Jedná se o předměty spojené s umučením a zmrtvýchvstáním Ježíše Krista, novozákonních světců, Pannou Marií a sv. Třemi králi. Ve zbylých jamkách jsou umístěny relikvie starokřesťanských mučedníků.²⁷⁰ Deska je zdobena tlačným reliéfem v podobě vlnících se vinných listů,²⁷¹ které jsou podobné rozvilinám na prvním relikviáři.²⁷² Jsou vyřezané do granulovaného plechu. Obvodová lišta je poseta drahokamy v lůžkách tvaru elips a kosočtverců. V rozích jsou tlačené prolamované reliéfy za písarskými pulty sedících evangelistů zobrazených v profilu (kromě Matouše) s jejich symboly a nápisovými páskami, na nichž jsou vyryty iniciály. Evangelisté jsou zobrazeni v dlouhých zřasených pláštích v sedícím postoji na židlích s vysokými opěradly opět až na Matouše, který jako jediný sedí na lavici. Písarské pulty v horních medailonech mají zoomorfní hlavice, dolní mají rostlinné hlavice. Na základě stylu těchto figur datuje Poche

²⁶⁹ HYRŠL 2009, 1–6.

²⁷⁰ ŠTURC 2014, 330.

²⁷¹ HOMOLKA 1982, 152.

²⁷² PODLAHA 1903, 390.

relikviář do první poloviny 14. století.²⁷³ Z pramenů víme, že věřící, kteří se přišli do svatojiřské baziliky poklonit sv. Jiří, sv. Ludmily, sv. Kříži a Panně Marii, obdrželi padesátidenní odpustky.²⁷⁴ I tento relikviář byl druhotně upravován, na přelomu 18. a 19. století došlo k výměně dřevěné desky a k doplnění obvodové měděné pozlacené lišty s medailony píšících evangelistů v rozích. Otázka je jakého jsou původu, dle Stehlíkové snad z některého neznámého evangeliáře či kříže.²⁷⁵

Libor Štunc poprvé přináší kompletní přepis nápisových pásek v jednotlivých relikviářových schránkách.²⁷⁶ V každém otvoru je dle těchto nápisů uloženo několik svatých ostatků. Jedná se o latinské názvy různých světců. Ve třech schránkách jsou relikvie popsány německými nápisy (prostřední schránka druhé řady shora, třetí schránka třetí řady a prostřední schránka čtvrté řady): „*Von den Kleyd unsers H.J.C. vom den Purpur in welcher er verspottet ist. Von den kostbahren Blut unsers J.J.C. von der Saul wo Jesus gegeisiet, von den Rohr mit den er geschlagen, von Tisch des letzten Abendmahls*“, jedná se tedy popis relikvií z oděvu Krista, ve kterém byl vysmíván, krve a sloupu kde byl bičován, z rákosu, kterým byl bit a ze stolu poslední večeře. Následuje schránka s nápisem „*Von den grab Christi. Von Stein, wo Christus im garden gebetet von den orth wo das S. + erfunden ist. Von der Steiner, wo Christus Blutgeschwizet. Von de ort. Wo. C: himelfahrend sein ist, H. Fußstapffen engetrüket*.“ tedy opětovně relikvie spojené s utrpením Ježíše Krista – z hrobu Kristova, z kamene, kde se v zahradě modlil, z místa, kde byl nalezen svatý kříž, z místa odkud na nebesa vstoupil a z posvátných stop jeho nohou. Poslední schránka obsahuje německý nápis „*Von den Haaren, Milch, und gurtl U.L.F. von ober und unterkleyd grab und ohl U.L.F. von Krippel und gaben der H. 3 Konige*“, tedy relikvie vlasů, mléka, opasku, z horního a spodního roucha, hrobu a oleje Panny Marie a z jeslí a darů sv. Tří králů.²⁷⁷ Kameny na tomto plenáři jsou v mnohem lepším stavu, skleněné imitace se vyskytují jen na několika místech, a i kovová výzdoba je zachovalejší.²⁷⁸

²⁷³ POCHE 1972, 227.

²⁷⁴ ŠTURC 2014, 330.

²⁷⁵ STEHLÍKOVÁ 2010, 454.

²⁷⁶ ŠTURC 2009; rukopis přepisu mi byl předložen k nahlédnutí, má jej L. Štunc.

²⁷⁷ ŠTURC 2009.

²⁷⁸ KOMŇACKÝ 2010, 3.

5.4 Relikviář ve tvaru paže sv. Ludmily

Je pravděpodobné, že relikviář objednala abatyše Kunhuta, která vyjmula Ludmiliny ostatky při rekonstrukci jejího oltáře a hrobu v bazilice. Při této příležitosti vystavila ostatky v této nově vytvořené relikviářové paži na oltář k uctívání. Je rovněž možné, že iniciovala i její občasné vystavování na oltáři.²⁷⁹ Dle Podlahy tato paže „*jeví tvary zcela prosté*“. Na čtvercovém podstavci s prolamovanými gotickými trojlisty se tyčí válec, který je z přední strany po celé délce také prolamován řadou čtyřlístů a trojlístů [41]. Uvnitř relikviáře shledal „*silně zahnědlou střední část pravé holenní kosti*“²⁸⁰ což je poněkud pozoruhodné vzhledem k tomu, že se má jednat o relikviář ve tvaru paže. Dílo klade do 15. století. Dle Stehlíkové byl vyroben na počátku 14. století a během třetí čtvrtiny 15. století došlo k doplnění soklu. Relikvie byla vyjmuta z Ludmiliny rakve nejspíše současně s lebkou, která je uložena v relikviářové hermě.²⁸¹ Střední část – rukáv zdobí řada kamenů značících módní gombíky. Na několika prstech lze vidět stopy po odlomených kamenech symbolizujících nejméně dva prsteny. Celkově působí tato relikviářová paže moderněji, než paže sv. Jiří. Uvnitř dlaně je umístěný malý kříž, který dle Stehlíkové odkazuje na zázračný kříž uctíváný v klášteře sv. Jiří a srovnává ho s Ukřižovaným na medailonu Svatojiřského plenáře a na pečetí abatyše Žofie z Pětichvost (1328). Na zadní straně paže je vyryt latinský nápis BRACHIUM S. LUDMILAE M.²⁸² Mudra soudí, že kříž lze zařadit do období od 1330–1380 a že samotný relikviář nelze přesněji datovat než do širokého okruhu 14. až 15. století.²⁸³ Relikviář byl naposledy restaurován roku 1961 Jaroslavem Hoffmanem, který zachycuje válcový rukáv místy potlučený vlivem nárazu. Klade si za cíl relikviář uvést do původní podoby a vysokého lesku, zajistit proti oxidaci.²⁸⁴

5.5 Herma sv. Ludmily

Herma sv. Ludmily je vyrobena ze zlaceného stříbra a je vysoká 34 cm [42]. Hlavu svěťce pokrývá nařasená rouška, která ji spadá na ramena. Na temeni hlavy má zasazené

²⁷⁹ HORNÍČKOVÁ 2009, 68.

²⁸⁰ PODLAHA/ŠITTLER 1903, 227–228.

²⁸¹ STEHLÍKOVÁ 2010, 455.

²⁸² STEHLÍKOVÁ 2012, 56.

²⁸³ MUDRA 2013, 334.

²⁸⁴ HOFFMAN 1961b.

kříšťálové okénko, skrz které je možné spatřit lebku, a kolem něj latinský nápis CAPUT S. LUDMILE. M. Závoj pokračuje pod bradou, kde je nejvíce nařasený, tepaný dolní obvod busty je zdoben rytým vlysem s cikcakovým lístkovým motivem na šrafovaném pozadí, doplněným o pět lůžek s drahokamy.²⁸⁵ Poche ji taktéž považuje za výtvar břečnovské klášterní dílny, objednaný v souvislosti s přestavbou jižní kaple sv. Ludmily za panování abatyše Žofie z Pětichvost (1328–1345). Plně plastická zlatá tvář světice má sice poněkud archaický výraz umocněný černou emailovou výplní v zorničkách světice, což je ale typický rys relikviářových bust této doby.²⁸⁶ Tento doplněk byl tradičně používán k dosažení oživení jinak zcela zlaté tváře světice.²⁸⁷ Bělmo očí je ponecháno stříbrné, žena je vyobrazena ve středním věku s jemnými obličejovými vráskami, relikviář byl vyroben ze tří kusů plechu zfalcovaných v záhybech drapérie. Gotický stříbrný podstavec s nožičkami se nedochoval.²⁸⁸

Starší literatura tuto bustu klade do souvislosti s díly mistra Michelské madony z let 1330–1350, od tohoto názoru se ale upouští.²⁸⁹ Vhodnější analogii k tomuto dílu bychom našli v mladší bustě neznámé světice z Jezeří (1330–1350) s podobným archaickým úsměvem a emailovými očima. Úplně nejbližší srovnání nám ale poskytne busta sv. Erentrudy z roku 1316 pocházející z benediktinského kláštera v Nonnenberku, který měl se svatojiřskými benediktinkami hojné styky.²⁹⁰ Stehlíková dále porovnává profil busty se stříbrnou relikviářovou bustou sv. Jakuba Staršího z cisterciáckého kláštera v Mariensternu (1292). Jako pravděpodobnou donátorku autorka považuje abatyši Kunhutu (1302–1321), spíše než Žofii z Pětichvost,²⁹¹ což by se vzhledem k příhodnému srovnání se zmíněnou bustou sv. Erentrudy zdálo jako pravděpodobnější.²⁹² Royt jako donátora vidí pražského biskupa Jana IV. z Dražic († 1343), který sv. Ludmilu choval ve velké úctě²⁹³ a zasvětil jí kapli na rodovém hradě.²⁹⁴ Ze starší literatury F. J. Lehner klade bustu do doby Karla IV.,²⁹⁵ Podlaha jako dataci uvádí také až druhou polovinu 14. století. Popisuje také tvar lebky, podstatný pro zhotovení busty, jako pravidelný a dochován bez spodní čelisti a obličeje. Identifikuje ji jako dobře zachovalou lebku starší ženské osoby, s lehce nahnědlou barvou kosti. Z té byly v 19. století

²⁸⁵ POCHE 1970, 335.

²⁸⁶ POCHE 1983, 658.

²⁸⁷ BOEHM 2006, 149.

²⁸⁸ STEHLÍKOVÁ 2012, 54.

²⁸⁹ BOEHM 2006, 149.

²⁹⁰ POCHE 1983, 658.

²⁹¹ STEHLÍKOVÁ 2012, 54.

²⁹² MUDRA 2014, 336. Stejného názoru je i KUBÍN 2021, 318.

²⁹³ ROYT 2021, 374.

²⁹⁴ BRAVERMANNOVÁ 2021b, 146.

²⁹⁵ LEHNER 1876.

ostře odříznuty dvě temporální kosti, které byly darovány chrámu sv. Ludmily na Královských Vinohradech.²⁹⁶

Bustu restaurovali Jaroslav Hoffman roku 1961 a naposledy Andrej Šumbera roku 2011.²⁹⁷ Hoffman bustu demontoval, zajímavé je že došlo i k vyjmutí očí, odstranění nečistot a následnému poskládání všech částí do původního stavu. Pět kamenů na spodním lemu identifikuje jako blíže nespecifikované imitace ametystu, chalcedon, imitaci modrého safíru, imitaci zeleného kamene a růžově prosvítající kámen.²⁹⁸ K dalšímu restaurování došlo roku 2011, bylo vedené Norbertem Riegelem a probíhalo od dubna do června tohoto roku. Pozoruhodně na rozdíl od předchozího restaurátora se hned na začátku zprávy uvádí, že bustu nelze demontovat. Pravděpodobně onou demontáží Hoffman zamýšlel rozebrání kamenů a vyjmutí očí. Riegel dokumentuje na povrchu památky prach, tmavé zoxidované vrstvy stříbra a setřené zlacení. Dále deformace a perforace a pár popraskaných kamenů, které byly vyjmuty.²⁹⁹

K bustě náležela stříbrná koruna svatojiřských abatyší, čehož si všimli Antonín Podlaha s Eduardem Šittlerem na základě mědirytu Kašpara Doomse z roku 1637. Svědčí o tom zbylá očka na čele a temeni hlavy, která sloužila k zachycení korunky z její vnitřní strany. Pokud měla Ludmila nasazenou korunu, stávala se z ní kněžna, bez koruny působila jako svatá vdova a mučednice.³⁰⁰ Později relikviářovou hermu sv. Ludmily zdobila vyšíváná korunka z červeného sametu a damašku z druhé poloviny 17. století [43]. Byla zhotovena patrně během přestavby kláštera, ke které dal popud císař Leopold I. Pokrývá ji jemný květinový vzor tvořený mořskými perlami, emailem, leonským předivem, zlacenými flitry, bouillony a barevnými sklíčky.³⁰¹ Tyto aplikace byly patrně původně zdobily neznámý ženský luxusní šat a tato korunka mohla být docela jistě vyrobená přímo v klášteře sv. Jiří.³⁰²

5.6 Berla abatyše Kunhuty

Berla byla v průběhu staletí několikrát značně upravována, z původní berly se zachovaly pouze prstence s nápisy na holi, hlavice byla zhotovena roku 1553 na objednávku abatyše

²⁹⁶ PODLAHA/ŠITTLER 1903, 208–209.

²⁹⁷ Dana STEHLÍKOVÁ v KYZOUROVÁ 2012 zřejmě mylně uvádí rok restaurování 2005, neboť v Oddělení uměleckých sbírek ve Správě pražského hradu, kde je restaurátorská zpráva uložena, je datace 2011. V roce 2005 došlo pouze ke kontrole a jemným úpravám, neboť busta byla téhož roku zapůjčena na výstavu v New Yorku.

²⁹⁸ HOFFMAN 1961c.

²⁹⁹ RIEGEL/ZEMAN/ZEMANOVÁ 2011b.

³⁰⁰ STEHLÍKOVÁ 2010, 456.

³⁰¹ FUČÍKOVÁ 2003, 350.

³⁰² BRAVERMANNOVÁ 2012, 55.

Ludmily Blíživské, která nechala zhotovit i korunu, a samotná stříbrná hůl pochází z roku 1836 [44]. Z původní podoby se tedy zachovaly pouze některé kameny a gotické prstence s vycizelovanými nápisy, na kterých se ve čtyřech řádkách dočteme, že berlu dal zhotovit a daroval roku 1303 král Václav II. své sestře Kunhutě, abatyši kláštera sv. Jiří v prvním roce jejího svěcení (ANNO DOMINI MCCCIII HUNC BACULUM FIERI FECIT WENCESLAUS, II BOHEMIAE ET POLONIAE REX ET DEDIT GERMANI SVAE, DOMINAE CUNIGUNDAE ABATISS MONASTERI I SANCTI GEORIGIE, IN CASTRO PRAGENSI ANNO PRIMO BENEDICTIONIS SVAE).³⁰³ Na stříbrnou dutou hůl je našroubovaná měděná pozlacená hlavice složená ze třech částí – nodu, nástavce a samotné spirály. Vespod je zploštělý nodus, nad ním šestihranný nástavec zdobený kameny v hladkých obrubách, zasazených ve stříbrných listech v polích oddělených kordónovým drátem. Na tento nasedá další šestihranný díl prohnutého střečovitého tvaru. Z něj vyrůstá zakroucená spirála, stejně jako nástavec po obvodu zdobená kordónovým drátem. Na straně hřbetu je šestnáct stříbrných kuliček, na ploše spirály jsou z obou stran osázeny v hladkých obrubách kabošony kamenů (ametysty, křišťály, citríny, karneoly, granáty a skleněné imitace) spočívající na našroubovaných stříbrných listů.³⁰⁴

Hlavní ozdobou hlavice je však stříbrná pozlacená soška sv. Jiří bojujícího s drakem. Stojící světec s knírem je vyobrazen v renesanční zbroji se štítem v levé ruce a stříbrným kopím v pravé. Stojí na základně přišroubované k vnitřní straně spirály. Figura draka je černě smaltovaná, má otevřenou tlamu s vypláznutým červeným jazykem a ušima, křídla spolu s drápy a ocasem jsou zlacená. Rytecky pojednaný ocas nestvůry se nápaditě ovíjí až na druhou stranu spirály, kde obtáčí stříbrnou kuličku. Na vrcholu berly je v lístku vyražena vídeňská značka A v kosočtverci.³⁰⁵ Stehlíková upozornila, že úřad abatyše přijala Kunhuta už 19. září roku 1302 z ruky pražského biskupa Jana IV. z Dražic. Obřadní předání odznaků úřadu (berly, koruny a prstenu), které měl vykonávat papež, však zastal král Václav II. až roku 1303, kdy od benedikce uběhlo minimálně čtvrt roku. V témže roce 26. května byla také korunována královna Eliška Rejčka.³⁰⁶ Berla tedy nebyla vyrobena k příležitosti uvedení Kunhuty do úřadu abatyše, ale je možné, že se s ní chtěla Kunhuta prezentovat jakožto s odznakem svého úřadu během korunovace druhé Václavovy manželky Elišky Rejčky roku 1303.³⁰⁷ O tom, jak vypadala zlatnicky nejnáročnější původní hlavice berly, nemáme žádné zprávy. Homolka soudí,

³⁰³ SOJKA 2012, 144.

³⁰⁴ Tamtéž.

³⁰⁵ Tamtéž.

³⁰⁶ STEHLÍKOVÁ 2010, 474–475.

³⁰⁷ PACOVSKÝ 2022, 60.

že by snad mohlo jít o dílo Václavova zlatníka Gottfrieda, který vyráběl typáře královských pečetí a kterého Václav nazval „*dilectus aurifaber noster*“ (naš milovaný zlatník).³⁰⁸

Berla byla narozdíl od knížecí koruny velmi poškozená ohnutím, takže byla před poslední pražskou korunovací královny Marie Anny na objednávku arcivévodkyně Marie Terezie restaurována pražským zlatníkem a klenotníkem Josefem Friedrichem, který odlil novou stříbrnou hůl. Upomíná na to cizelovaný latinský nápis v prstenci na spodní části berly PARTIUM RENOVATIO ANNO DOMINI MCCCXXXVI OPELLA AURIFLORA PRAGENSIAE JOSEF FRIEDRICH (obnova částí léta páně 1836, zlatnické dílo pražské, Josef Friedrich).³⁰⁹ Jak popisuje K. V. Zap, „*ten však z nevčasné umělecké horlivosti více činil, nežli měl*“ a při restaurování berly „*i starý email na sošce sv. Jiří a na draku setřel*“.³¹⁰ Naposledy ji restauroval Jaroslav Hofman roku 1961. Z krátké restaurátorské zprávy se dovídáme, že figurka sv. Jiří na volutě je odlitá, drak smaltovaný s nezvykle dlouhým ocasem. Hůl je rozebratelná na čtyři části. Hoffmanova zpráva je opět velice stručná a tak se jen dovídáme, že došlo k demontáži a odstranění nečistot. Je tu také vyjmenováno 29 drahokamů, které byly identifikovány jako devět ametystů, deset křišťálů, dvě malé zelené imitace, dva granáty, dva citríny, dva chalcedony a dva karneoly.³¹¹

5.7 Koruna svatojiřských abatyší

Svatojiřské abatyše se již od středověku účastnily korunovací českých královen. První písemnou zmínku o tomto zvyku najdeme roku 1347 v Karlově korunovačním řádu, kdy má být abatyše „*přítomna kvůli svému důstojenství*“. J. F. Hammerschmidt se roku 1715 domníval, že již Karel IV. abatyším svěřil knížecí hodnost a právo nosit knížecí korunu, ovšem první historický doklad pro tuto událost máme až z roku 1527, kdy je poprvé doloženo, že abatyše Barbora během korunovace Anny Jagellonské měla na hlavě vlastní knížecí korunu. Pravděpodobně se jednalo o jednu z oněch tří ztracených pozlacených korun, používaných při infulaci abatyší, již zmíněných v inventáři z roku 1550 (NA, ČDKM IV, kart. 187, č. 7). Jako náhradu nechala vyrobit abatyše Ludmila Blíživská novou korunu, zřejmě užívanou již jako odznak úřadu abatyše. Nejstarší dochovaná korunka pochází z roku 1553 [45].³¹² Je vyrobena

³⁰⁸ HOMOLKA 1982, 155.

³⁰⁹ SOJKA 2012, 144.

³¹⁰ ZAP 1856, 90.

³¹¹ HOFFMAN 1961d.

³¹² PACOVSKÝ 2022.

z pozlaceného stříbra s liliovitými výběžky vedle s jednoduchými listy. Trojlisty jsou osazeny perlami, chryzoly, spinely a tyrkysem, jednoduché listy jsou v dolní části zdobeny perlami. Obroučka koruny je osazena osmnácti kameny (ametysty, citríny, spinely, safíry a perlami) starého brusu dobově odpovídající 16. století, mezi nimi několik doplňků z 19. století, zřejmě pozůstatek Friedrichova restaurování. Uprostřed obroučky se nachází výběžek s červeným spinelem na vrcholu, pod ním opál, diamanty, smaragdy a rubíny. Z vnitřní strany koruny je latinský nápis VIRGO LUDMILLA A. BLYZYW ABBATISSA ME FECIT M. D. LIII (panna abatyše Ludmila z Blíživy dala mě dělati 1553). Objem koruny je vyplněn červeným sametem, který je křížově překryt dracounovou portou. Stejně jako berla byla i koruna od roku 1791 majetkem abatyší Ústavu šlechticů, do roku 1803 byla nicméně nezvěstná, jelikož oba předměty poslední abatyše Barbora Harnachová z Harnachu (1729–1803) ukrývala v naději, že dojde k obnovení kláštera. Její stav nevyžadoval zásadní restaurátorské zásahy, Josef Friedrich jen obnovil zlacení, doplnil pět chybějících kamenů³¹³ a přidal sametovou čapku,³¹⁴ takže koruna je dodneška věrná své původní podobě. Naposledy byla restaurována Marií Štěpánkovou–Moudrou v letech 1971–1974.

5.8 Relikviář betlémských dětí

Tento relikviář z konce 15. století je vysoký 37,5 cm a má podobu křišťálového válce lemovaného stříbrem, podloženého třemi prohnutými tyčinkami, stojícího na kruhové noze podložené prolamovanou lištou s baňkovitým nodem [46]. Byl z klášterního pokladu zakoupen za 18 zlatých. Na vrcholu je kuželovitá stříška lemovaná cimbuřím, zakončená plochým knoflíkem, který měl zřejmě původně ještě křížek. Spoje schrány zdobí rozetky, uvnitř se nachází ostatek mumifikované ručky asi jednoročního dítěte, oděné v barokním šatu. Relikvie je označena nápisem BRACHIUM UNIUS INNOCENTIS BETHLEHEMITICI.³¹⁵ Podlaha uvádí staré inv. č. 37, ale není mi známé současné místo uložení tohoto relikviáře.

³¹³ SOJKA 2012, 144–145.

³¹⁴ JITSCHINSKY 1855, 13.

³¹⁵ PODLAHA/ŠITTLER 1903, 236.

5.9 Relikviář ve formě křišťálové koule na noze s ostatkem sv. Viktorina

Z pokladu kláštera sv. Jiří byl roku 1782 za 8 zlatých zakoupen na noze stojící křišťálový relikviář s relikvií sv. Viktorina z doby kolem roku 1500, nacházející se dnes v pokladu Svatovítském (K 85) [47]. Je vysoký 23,7 cm.³¹⁶ Tvoří jej vespod hladká šestilaločná noha dřívějšího kalicha ze zlaceného stříbra, přecházející uprostřed v prohnutý dřík s krychlovitým nodem, na jehož stranách jsou květinové ozdoby. Na dřík nasedá křišťálová sféra s ostatkem, kterou ze stran objímají zlaté pásky. Takovéto technicky náročné řezané a vrtané koule vyráběli benátská a pařížská brusiči, kteří je pak prodávali zlatníkům k uměleckému zpracování. Na vrcholu koule se nachází zlatá špička s Kristem ukřižovaným na trojlistovém kříži. Šesticentimetrový ostatek žebra sv. Viktorina (303) byl darem Karla IV., který tělo světce přivezl roku 1357 do Čech a jeho ostatky najdeme také ve svatovítském pokladu a v inventáři pokladu karlštejnského.³¹⁷

5.10 Relikviář na noze z ciboria s rytinou mystického zasnoubení sv. Kateřiny

Tento 34 cm vysoký relikviář ze zlaceného stříbra sestává ze dvou částí [48]. Horní část je tvořena pozdně gotickým monile z roku 1513, které stojí na noze bývalého ciboria. Monile je tvořeno z šesti cípů a půlkruhů stejného počtu, které obklopují kruhovou zasklenou schránku, kterou lemují stáčený drát. Uvnitř se nachází drobný ostatek dřeva patrně sv. Kříže. Na vrcholu relikviáře stojí malý krucifix s cizelovanou úpravou. Výběžky horní části zdobí stylizované květy ve středu osázené kameny. Zadní stranu relikviáře zdobí rytina s motivem mystického zasnoubení sv. Kateřiny, vlevo je zachycena postava korunované Madony v bohatém renesančním oděvu s Ježíškem, jehož ručka s prstenem se vztahuje ke sv. Kateřině stojící naproti. Po jejím boku klečí mužská postava oděna v kněžském rouchu. U nohou postav je vyryt erb metropolitní kapituly s datací 1513 a majuskulami FIP³¹⁸. Šestilaločná patka bývalého ciboria je zdobena hrubě vyrytými postavami sedících písčích evangelistů v osmihranných rámech. Páté a šesté pole vyplňují motivy slunce mezi půlměsícem a jitřní hvězdou

³¹⁶ PODLAHA/ŠITTLER 1903, 234.

³¹⁷ STEHLÍKOVÁ 2012, 63.

³¹⁸ Podlaha chybně uvádí iniciály EIP.

s emblémem Ukřižování. Na okraji je vyrytý latinský nápis „*R. 1602 dala jsem já Anna Eslingerová, řeholnice konventu Svatojiřského, udělati toto ciborium ke cti Boží, a darovala jsem je klášteru sv. Jiří.*“ Střed dřívku je zdoben zploštělým nodem se šesti drobnými růžičkami.³¹⁹ Monile bylo původně náprsním šperkem kapitulního kněze, dle iniciál v kapitulním štítu a datace 1513 by se mohlo jednat o Jiřího Plánského z Hradiště († 1525), který byl do úřadu svatojiřského kanovníka jmenován téhož roku. Otázkou zůstává, kdy došlo ke sloučení těchto dvou předmětů do podoby relikviáře. Zajímavostí je, že se na tomto relikviáři objevují dvě nejstarší puncovní značky svatovítského pokladu ve tvaru písmene P (značí Prahu či malostranský cech, užívaný od druhé poloviny 16. století do puncovní reformy roku 1667) a mistrovská značka ve tvaru ryby v kruhu, patřící neznámému zlatníkovi, snad malostranskému Marku Fišerovi. Předmět byl roku 1782 zakoupen ze zrušeného kláštera sv. Jiří a je nyní součástí Svatovítského pokladu (K 45). Restauroval Andrej Šumbera v letech 1989–1990.³²⁰

5.11 Relikviář paže sv. Pavlíny

Sice již barokní a do mnou zkoumaného období již nespádající je paže sv. Pavlíny, také získaná z kláštera sv. Jiří [49]. Zhotovena byla zřejmě v 17. století a podstavec zdobí řada kolmých kanelur, samotná paže je zdobená vegetabilním motivem s prolamovaným pozadím. Podél rukávu je kolmý pás drahokamů, kameny jsou umístěny i po obvodu dlaně. V otevřené dlani s nataženými prsty ozdobenými drahokamy je umístěn monogram IHS, kolem kterého je šest srdcovitých otvorů a pod nimi jedno velké prolomené srdce. Uvnitř se nachází ramenní kost. Zezadu je vyryt latinský nápis BRACHIUM S. PAULINAE M.³²¹ Relikviář se nachází od roku 1782 ve Svatovítském pokladu a má inventární číslo K 83.³²²

³¹⁹ PODLAHA/ŠITTLER 1903, 236.

³²⁰ STEHLÍKOVÁ 2012, 120.

³²¹ PODLAHA/ŠITTLER 1903, 228.

³²² Přehled relikviářů a dalších předmětů ve svatovítském pokladu, vztahujících se k ostatkům svatých. <https://kpmk.eu/kpmkeu/index.php/katedrала/relikviare/179-prehled-relikviaru-a-dalsich-predmetu-ve-svatovitskem-pokladu-vztahujim-se-k-ostatkum-svatych>, vyhledáno 3.6.2024.

6. Závěr

Středověké chrámové pokladnice obsahovaly řadu drahocenných uměleckořemeslných předmětů liturgické povahy. O bohatství chrámového pokladu kláštera sv. Jiří si můžeme udělat představu z dnešního stavu dochovaných předmětů. To, co je dnes z pokladu dochováno, je opravdu jen zlomek toho, co dříve poklad obsahoval. Počátek svatojiřského pokladu lze hledat v samotných počátcích svatojiřské baziliky. Když ji kolem roku 920 založil kníže Vratislav I., mohl darovat kostelu relikvii paže sv. Jiří,³²³ pro kterou později benediktinky nechaly vyhotovit mluvící typ relikviáře padnoucí přímo na tvar ostatku. Příklady mluvících relikviářů bylo možné vidět na svatojiřských příkladech relikviářové busty sv. Ludmily a relikviářové paže sv. Ludmily.

V raném středověku můžeme sledovat ještě raně křesťanský způsob zacházení s ostatky, kdy je tělo světce pohřbeno a na místě hrobu dojde ke zřízení oltáře. Ostatky byly tedy pohřbeny a nemusely být nutně viditelné průhledem. Tento zvyk se mění ve vrcholném středověku, což v našich zemích můžeme sledovat ve 12. a 13. století, kdy jsou hroby světců otevírány a relikvie vyzvedávány, opatřovány skvostnými schránkami a ukládány do chrámových pokladů. Často byly relikvie vkládány i do vnějších desek liturgických knih, které často nesly velmi bohatou výzdobu v podobě drahých kovů a drahokamů a stávaly se tak relikviáři samy o sobě.

Svaté relikvie tvořily nejdůležitější část chrámových pokladnic, nicméně velký podíl pokladu tvořily rozličné liturgické textilie a paramenta. Patřily sem oděvy pro kanovníky, kněze, ale také oltářní plátna, závěsy, ubrusy, mnohdy s nákladnou vyšivací výzdobou, která často zpodobňovala komplikované ikonografické motivy a mnohdy je to činilo předměty cenou srovnatelné se zlatnickými. Vyšívání bylo doménou ženských klášterů a vynikaly v něm i samotné svatojiřské benediktinky, jak bylo možné sledovat již roku 1151 z děkovné zprávy papeže Evžena III., ve které vyzdvihuje krásu skvostných rouch.³²⁴ Tyto drahocenné předměty se však kvůli své křehké povaze snadno podléhající rozkladu dochovaly nejhůře.

Pokladnice také obsahovaly řadu liturgických nádob, konvenčně rozdělovaných na *vasa sacra* a *vasa non sacra*.³²⁵ Do svatých nádob spadal kalich na eucharistické víno, patena na hostie a pyxida na uchovávání konsekrovaných hostií. Do druhé patřily nejen nádoby, ale i další liturgické náčiní a pomůcky, jako je oltářní kříž, svícen, akvamanile a další nádoby na svěcenou vodu. Při liturgických ceremoniích byly také užívány opatské a biskupské insignie. Opati

³²³ STEHLÍKOVÁ 2010, 446

³²⁴ CDB I, č. 167, 171–172.

³²⁵ KLÍPA 2014, 257

významných klášterů a biskupové měli vlastní insignie zahrnující mitry, pontifikální rukavice, berly, prsteny či hřebeny. Všechny tyto zmíněné liturgické předměty nebyly pouze rituálními nástroji, ale i významnými uměleckými díly, které odrážely význam a bohatství jednotlivých chrámů a klášterů ve středověku.

Třetí kapitola se převážně zabývala historickými zprávami, které se dochovaly v dobových pramenech. Například zprávu z roku 1330 o Oldřichu z Paběnic, který od svatojiřského kláštera obdržel značný počet relikvií³²⁶ vidím jako doklad toho, že klášter musel chovat opravdu velké množství svatých ostatků. Dále byl zmíněn klášterní inventář z roku 1550, ve kterém se uvádí, že se v malé klenuté místnosti napravo od chóru v truhle nacházely poprsí sv. Ludmily ze stříbra, zlacená monstrance, relikviář s rukou sv. Jiří a relikviář s rukou sv. Prokopa. Víme také, že v této době v pokladu byly také různé kalichy, svícny, pateny, dva plenáře a spousta liturgických textilií a latinských mešních knih.³²⁷ Také berla abatyše Kunhuty a koruna svatojiřských abatyší zde měly své místo. V souvislosti s tímto inventářem byla také nastolena otázka existence sakristie v bazilice jako místu uchovávání těchto cenností, jejíž existenci však vidím jako nepravděpodobnou. Jako toto místo hypoteticky spatřuji horní patro kaple sv. Ludmily.

Jak vyplývá ze čtvrté kapitoly, jednotlivé drahocenné liturgické předměty mohly být ve středověké bazilice sv. Jiří užívány i během zdramatizovaných liturgických velikonočních slavností. Ať už se jednalo o oltářní plátna, pyxidy, kříž či svícny, při každoročním inscenování biblického příběhu *Visitatio sepulchri* byly předměty herci zakomponovány do dramaturgie těchto her a z drahocenných artefaktů se stávaly aktivní součástí liturgického dění, které věřícím umožňovalo hlouběji prožívat svaté události.³²⁸

Jednotlivé předměty svatojiřského pokladu zahrnují relikviářovou paži sv. Jiří, dva deskové relikviáře, relikviářovou paži sv. Ludmily, relikviářovou hermu sv. Ludmily, berlu abatyše Kunhuty, korunu svatojiřských abatyší, relikviář betlémských dětí, relikviář ve formě kříšťálové koule na noze s ostatkem sv. Viktorina, relikviář na noze z ciboria s rytinou mystického zasnoubení sv. Kateřiny a relikviářovou paži sv. Pavlína. Můžeme vidět, že se jedná převážně o mluvící typy relikviáře s převahou relikviářů ve tvaru paží.

Ačkoli byl klášter sv. Jiří během josefínských reforem církve roku 1782 zrušen, byly jeho cennosti odkoupeny do a přiřazeny k cennostem katedrály sv. Víta, Ústavu šlechtičen a do kláštera premonstrátů na Strahově. Dnes se většina dochovaných předmětů (s výjimkou

³²⁶ HLEDÍKOVÁ 2007, 132; HORNÍČKOVÁ 2009, 57; RBM III, no. 1722, rok 1330, 672–673.

³²⁷ ZDICHYNEC 2015, 105; PACOVSKÝ 2022, 167–168.

³²⁸ ULIČNÝ 2012; KVÍZOVÁ 2007, 631–632; KLÍPA/POLÁČKOVÁ 2019, 131; POLÁČKOVÁ 2018, 54.

plenářových desek, které jsou uloženy ve strahovském klášteře) nachází ve svatovítském pokladu.³²⁹

³²⁹ PODLAHA/ŠITTLER 1903, 153.

7. Seznam použité literatury

ANGENENDT 2010 – Arnold ANGENENDT: Relics and Their Veneration. In: Martina BAGNOLI (ed.): Treasures of Heaven: Saints, Relics, and Devotion in Medieval Europe (kat. výst.). 2010

APPUHN 1984 – Horst APPUHN: Schatzkammern in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Führer zu kirchlichen und weltlichen Kostbarkeiten. Düsseldorf 1984

BAGNOLI 2010 – Martina BAGNOLI: The Stuff of Heaven. Materials and Craftsmanship in Medieval Reliquaries. In: Martina BAGNOLI (ed.): Treasures of Heaven: Saints, Relics, and Devotion in Medieval Europe (kat. výst.). 2010

BÄRSCH 2010 – Jürgen BÄRSCH: Kirchenraum und Kirchenschatz im Horizont des mittelalterlichen Gottesdienstes. Die Liturgie als Sinnträger für Gebrauch und Funktion Gottesdienstlicher Räume und Kunstwerke. In: Ulrike WENDLAND: „...das Heilige sichtbar machen“ Domschätze in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft. Regensburg 2010

BENEŠOVSKÁ 2003 – Klára BENEŠOVSKÁ: Abatyše s korunkou. In: Gabriela BLAŽKOVÁ: Příběh Pražského hradu. Praha 2003

BOEHM 2006 – Barbara D. BOEHM: Relikviářová busta sv. Ludmily. In: Jiří FAJT: Karel IV., císař z Boží milosti. Praha 2006

BORKOVSKÝ 1975 – Ivan BORKOVSKÝ: Svatojiřská bazilika a klášter na Pražském hradě. Praha 1975

BRAUN 1912 – Joseph BRAUN: Handbuch der Paramentik. Freiburg im Breisgau 1912

BRAUN-NIEHR 2010 – Beate BRAUN-NIEHR: Das Buch im Schatz. Im Dienst von Liturgie, Heiligenverehrung und Memoria. In: Ulrike WENDLAND: „...das Heilige sichtbar machen“ Domschätze in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft. Regensburg 2010

BRAVERMANNOVÁ 2001 – Milena BRAVERMANNOVÁ: Hroby, hrobky a pohřebiště českých knížat a králů. Praha 2001

BRAVERMANNOVÁ 2005 – Milena BRAVERMANNOVÁ: Hroby světců českého původu na Pražském hradě. In: Castrum Pragense 7/2. Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I/2. 2005

BRAVERMANNOVÁ 2012 – Milena BRAVERMANNOVÁ: Korunka na hermu sv. Ludmily. In: Ivana KYZOUROVÁ: Svatovítský poklad. Praha 2012

BRAVERMANNOVÁ 2021a – Milena BRAVERMANNOVÁ: Relikviářové tkaniny z hrobu sv. Ludmily. In: Jakub IZDNÝ (ed.): Ludmila. Kněžna a světice. 2021

BRAVERMANNOVÁ 2021b – Milena BRAVERMANNOVÁ: Kult sv. Ludmily ve středověku. In: Jiří MAŘÍK / Martin MUSÍLEK / Petr SOMMER (eds.): Svatá Ludmila. Žena na rozhraní věků. Praha 2021

- CIBULKA 1931 – Josef CIBULKA: Umělecké řemeslo. In: Vojtěch BIRNBAUM (ed.): Dějepis výtvarného umění v Čechách. Praha 1931
- CIBULKA 1936 – Josef CIBULKA: Kostel svatého Jiří na hradě Pražském. Stavební dějiny a průvodce památkami. Praha 1936
- CORDEZ 2020 – Philippe CORDEZ: Treasure, Memory, Nature. Church Objects in the Middle Ages. Londýn 2020
- ČIŽINSKÁ 1999 – Helena ČIŽINSKÁ: Beuronská umělecká škola v opatství svatého Gabriela v Praze. Praha 1999
- EMLER 1874 – Josef EMLER: Fontes rerum Bohemicarum II. Praha 1874
- FOLTÝN 2014 – Dušan FOLTÝN (eds.): Otevři zahradu rajskou. Benediktini v srdci Evropy 800–1300. (kat. výst.). Praha 2014
- FRENCL 1857 – Innocenc Antonín FRENCL: Liturgika, čili, Vysvětlení služeb Božích a obřadů svaté katolické církve. Praha 1857
- FUČÍKOVÁ 2003 – Eliška FUČÍKOVÁ: Leopold I. In: Gabriela BLAŽKOVÁ: Příběh Pražského hradu. Praha 2003
- GANZ 2017 – David GANZ: Der staunende Blick auf die Schatzkunst. In: Nicola GESS (ed.): Staunen als Grenzphänomen. Berlin 2017
- GROTEN 1985 – Manfred GROTEN: Schatzverzeichnisse des Mittelalters. In: Anton LEGNER (ed.): Ornamenta Ecclesiae. Kunst und Künstler der Romanik II. (kat. výst.) Kolín nad Rýnem 1985
- HELMS 2014 – Mary HELMS: Ineffable Illumination. Early Medieval Church Treasure and the Preservation of Heaven's Light. In: Anthropos 2014
- HLEDÍKOVÁ 2007 – Zdenka HLEDÍKOVÁ: Závěť Elišky Přemyslovny. In: Bořivoj NECHVÁTAL (ed.): Královský Vyšehrad 3. Praha 2007
- HOMOLKA 1982 – Jaromír HOMOLKA: Umělecké řemeslo v době posledních Přemyslovců. In: Josef JANÁČEK (ed.): Umění doby posledních Přemyslovců. Roztoky u Prahy 1982
- HORNÍČKOVÁ 2009 – Kateřina HORNÍČKOVÁ: In Heaven and on Earth. Church Treasure in Late Medieval Bohemia (dizertační práce Central European University, Department of Medieval Studies). Budapešť 2009
- HRADILOVÁ 2021 – Denisa HRADILOVÁ: Akvamanile ve sbírce Slezského zemského muzea. In: Časopis Slezského zemského muzea, série B, 70/2021
- HÜLSEN-ESCH 2013 – Andrea von HÜLSEN-ESCH: Zu Funktion und Beständen von kirchlichen Schatzkammern im Mittelalter. In: Albert DAMBLON: Dem Himmel ein bisschen näher – Die Schatzkammer der Münsterkirche in Mönchengladbach (kat. výst.). Mönchengladbach 2013

- JIRÁSKO 1991 – Luděk JIRÁSKO: Církevní řády a kongregace v zemích českých. Praha 1991
- JITSCHINSKY 1855 – Ferdinand JITSCHINSKY: Kurze Darstellung der Gründung und des Bestandes des k.k. thesarianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schlosse. Praha 1855
- KLÍPA 2014 – Jan KLÍPA: Poklady benediktinských klášterů. In: Dušan FOLTÝN (eds.), Otevři zahradu rajskou. Benediktini v srdci Evropy 800–1300. (kat. výst.). Praha 2014
- KLÍPA/POLÁČKOVÁ 2019 – Jan KLÍPA / Eliška POLÁČKOVÁ: Tabulae cum portis, vela, cortinae and sudaria. Remarks on the liminal zones in the liturgical and para-liturgical contexts in the Late Middle Ages. In: Convivium 2019, roč. 6, č. Supplementum
- KODIŠOVÁ 2011 – Lucie KODIŠOVÁ: Zlatnické přírůstky svatovítského chrámového pokladu v době lucemburské (diplomová práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2011
- KOLDA 2019 – Jindřich KOLDA: Benediktinky u sv. Jiří na Pražském hradě v raném novověku (disertační práce na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové). Hradec Králové 2019
- KUBÍK 2014 – Viktor KUBÍK: Knižní kultura a iluminace. In: Dušan FOLTÝN (eds.), Otevři zahradu rajskou. Benediktini v srdci Evropy 800–1300. (kat. výst.). Praha 2014
- KUBÍN 2021 – Petr KUBÍN: Kult svaté Ludmily v době Přemyslovské. In: Jakub IZDNÝ (ed.): Ludmila. Kněžna a světice. 2021
- KVÍZOVÁ 2007 – Kateřina KVÍZOVÁ In: Alena JAKUBCOVÁ: Starší divadlo v českých zemích do konce 18. století. Praha 2007
- KYBALOVÁ 2001 – Ludmila KYBALOVÁ: Dějiny odívání. Středověk. Praha 2001
- LEHNER 1876 – Ferdinand Josef LEHNER: Poklad hlavního chrámu svato-Vítského v Praze. Method 1876
- MÁCHAL 1906 – Jan MÁCHAL: Staročeské velikonoční slavnosti dramatické. Praha 1906
- MARTINEK 2008 – Radek MARTINEK: Historie, pořádání a uchovávání liturgických oděvů – parament. In: Radek MARTINEK (ed.): Záchrana a inventarizace drobných církevních fondů. Archiválie, knihy, notový materiál a liturgické textilie. Olomouc 2008
- MARTINEK 2014 – Radek MARTINEK: Liturgické textilie, jejich uložení a péče o ně ve světle závěrů Tridentského sněmu a církevních dokumentů. Na okraj „preventivního restaurování“ historického textilu. In: Bulletin Moravské galerie v Brně č. 70. Brno 2014
- MARTINEK/JONOVÁ 2020a – Radek MARTINEK / Jitka JONOVÁ (eds.): Ornamenta episcopi. Liturgická roucha olomoucké katedrály. Olomouc 2020
- MARTINEK/JONOVÁ 2020b – Radek MARTINEK / Jitka JONOVÁ (eds.): Liturgické textilie a jejich památková ochrana. Olomouc 2020

MAŠTEROVÁ 2015 – Katarína MAŠTEROVÁ: Bazilika a klášter sv. Jiří na Pražském hradě vo svetle archeologického výskumu (disertační práce na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2015

MERHAUTOVÁ 1966 – Anežka MERHAUTOVÁ: Bazilika sv. Jiří na Pražském hradě. Praha 1966

MODRÁKOVÁ 2008 – Renáta MODRÁKOVÁ: Písemnosti abatyší kláštera sv. Jiří na Pražském hradě ve 13.-14. století. Naznačení úzkých hranic mezi diplomatikou a kodikologií. In: Zdeněk HOJDA / Hana PÁTKOVÁ (ed.): Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním. Praha 2008

MODRÁKOVÁ 2015 – Renáta MODRÁKOVÁ: Středověké rukopisy v soukromém vlastnictví benediktinek z kláštera sv. Jiří na Pražském hradě. In: Jitka RADIMSKÁ (ed.): Knihy v proměnách času. K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. České Budějovice 2015

MUDRA 2011 – Aleš MUDRA: Výtvarná díla v liturgii velkých svátků. In: Helena ZÁPALKOVÁ (ed.): Kristus z Litovle. Restaurování 2007–2010 (kat. výst.). Olomouc 2011

MUDRA 2014 – Aleš MUDRA: Relikviářová paže sv. Jiří a sv. Ludmily, relikviářová busta sv. Ludmily z kláštera sv. Jiří na Pražském hradě. Berla abatyše Kunhuty. In: Dušan FOLTÝN (eds.), Otevři zahradu rajskou: Benediktini v srdci Evropy 800–1300 (kat. výst.). Praha 2014

NEUMANN 1936 – Augustin Alois NEUMANN: Z dějin českých klášterů do válek husitských. Praha 1936

OTAVSKÝ 2006 – Karel OTAVSKÝ: Relikviář ve formě paže. In: Jiří FAJT: Karel IV., císař z Boží milosti. Praha 2006

OTAVSKÝ 2012 – Karel OTAVSKÝ: Relikviářová skříňka. In: Ivana KYZOUROVÁ: Svatovítský poklad. Praha 2012

PACOVSKÝ 2022 – Karel PACOVSKÝ: Život v pražském klášteře sv. Jiří ve středověku (disertační práce na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2022

PODLAHA 1903 – Antonín PODLAHA: Reliquiové desky Strahovské. In: Památky archeologické a místopisné 20/6, 1903

PODLAHA/ŠITTLER 1903 – Antonín PODLAHA / Eduard ŠITTLER: Chrámový poklad u sv. Víta v Praze. Jeho dějiny a popis. Praha 1903

POCHE 1970 – Emanuel POCHE: Katalog uměleckého řemesla In: Jaroslav PEŠINA (ed.), České umění gotické 1350–1420. Praha 1970

POCHE 1971 – Emanuel POCHE: Svatovítský poklad. Praha 1971

POCHE 1972 – Emanuel POCHE: Plenáře svatojiřské. In: Umění 1972/20 č. 3. Praha 1972

POCHE 1983 – Emanuel POCHE: Umělecké řemeslo. In: Emanuel POCHE (ed.): Praha středověká. Praha 1983

POCHE 1984 – Emanuel POCHE: Umělecká řemesla gotické doby. In: Rudolf CHADRABA / Josef KRÁSA (eds.): Dějiny českého výtvarného umění I/2. Praha 1984

POLÁČKOVÁ 2018 – Eliška POLÁČKOVÁ: Několik poznámek k teatralitě (českého) středověku. In: Theatralia 21/2018/1

ROYT 2013 – Jan ROYT: Kult a ikonografie světců uctívaných v benediktinských kláštorech v Čechách. In: Markéta JAROŠOVÁ – Radka LOMNÍČKOVÁ (eds.): Ora et labora. Vybrané kapitoly z dějin a kultury benediktinského řádu. Praha 2013

ROYT 2021 – Jan ROYT: Tvář svaté Ludmily. In: Jakub IZDNÝ (ed.): Ludmila. Kněžna a světice. 2021

SOJKA 2012 – Jaroslav SOJKA: Berla abatyšské kláštera sv. Jiří na Pražském hradě. Koruna abatyšské kláštera sv. Jiří na Pražském hradě. In: Jaroslav SOJKA (ed.): Ferdinand V. Dobrotivý a umění jeho doby. Praha 2012

STEHLÍKOVÁ 1993 – Dana STEHLÍKOVÁ in: Milena BARTLOVÁ (ed.): Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově. Praha 1993

STEHLÍKOVÁ 2003 – Dana STEHLÍKOVÁ: Encyklopedie českého zlatnictví, stříbrnictví a klenotnictví. Praha 2003

STEHLÍKOVÁ 2010 – Dana STEHLÍKOVÁ: Relikviářová paže sv. Jiří. Relikviářová paže sv. Ludmily. Relikviářová busta sv. Ludmily. Svatojiřský plenář č. 1. Svatojiřský plenář č. 2. Berla abatýše Kunhuty Přemyslovny. In: Klára BENEŠOVSKÁ: Královský sňatek: Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310. Praha 2010

STEHLÍKOVÁ 2012 – Dana STEHLÍKOVÁ: Herma sv. Ludmily. Relikviář ve tvaru vztyčené ruky sv. Jiří. Relikviář ve formě křišťálové koule na noze, s ostatkem sv. Viktorina. Relikviář s rytinou mystického zasnoubení sv. Kateřiny, na noze z ciboria. In: Ivana KYZOUROVÁ: Svatovítský poklad. Praha 2012

STEHLÍKOVÁ 2014 – Dana STEHLÍKOVÁ: Prsten zvaný svatého Vojtěcha. In: Dušan FOLTÝN (eds.), Otevři zahradu rajskou: Benediktini v srdci Evropy 800–1300 (kat. výst.). Praha 2014

STEJSKAL 1918 – František STEJSKAL: Sv. Lidmila, její doba a úcta. Praha 1918

ŠITTLER/PODLAHA 1903 – Eduard ŠITTLER / Antonín PODLAHA: Soupis památek historických a uměleckých v království českém od pravěku do počátku XIX. století. Král. hlavní město Praha: Hradčany. II. Poklad Svatovítský a Knihovna kapitulní. Díl první. Praha 1903

ŠTURC 2014 – Libor ŠTURC: Deskový relikviář I a II z benediktinského kláštera sv. Jiří na Pražském hradě. In: Dušan FOLTÝN (eds.), Otevři zahradu rajskou: Benediktini v srdci Evropy 800–1300 (kat. výst.). Praha 2014

ULIČNÝ 2012 – Petr ULIČNÝ: Prostor a rituál. Velikonoční slavnosti v bazilice sv. Jiří na Pražském hradě. In: Studia Mediaevalia Bohemica, 4/2012

UREŠOVÁ 1993 – Libuše UREŠOVÁ: Umělecké řemeslo v klášteře na Strahově. In: František MALEČEK: Strahov Praha. Roztoky u Prahy 1993

VON EUW 1985 – Anton VON EUW: Liturgische Handschriften, Gewänder und Geräte. In: Anton LEGNER (ed.): Ornamenta Ecclesiae. Kunst und Künstler der Romanik I. (kat. výst.) Kolín nad Rýnem 1985

ZAJÍC 2017 – Libor ZAJÍC: Relikvie svatých a jejich kult v českých zemích do husitských válek (diplomová práce na Filosofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně). Brno 2017

ZAP 1857 – Karel Vladislav ZAP: Berla a koruna někdejších abatyší u sv. Jiří na hradě Pražském. In: Památky archeologické III, 1857/2

ZDICHYNEC 2015 – Jan ZDICHYNEC: Ferdinand I. a kláštery v Praze. In: Historie-Otázky-Problémy 2/2015

ŽÁKOVÁ 2018 – Anna ŽÁKOVÁ: Performativnost středověkého rituálu Mandatum u sv. Jiří na Pražském hradě. In: Theatralia 2018

Edice pramenů:

CDB I – Friedrich GUSTAV (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae, č. 167. Praha 1907

RBM III – Josef EMLER (ed.): Testimonium de reliquiis sanctorum ab Andrea jurisperito de Praga collectis. č. 1722, rok 1330. Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III. Praha 1890

Klement BOROVIČ (ed.): Inventarium de rebus Ecclesiae parochialis as S. Gallum Pragae a Joanne Pomuk plebano conscriptum registro cancellariae Aepalis inseritur. 19 Augusti 1390. Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber IV (1390–1397). Praha 1883

Vincenc BRANDL (ed.): Inventář náčiní kostelního, rouch, skvostů a knih velechrámu olomouckého. Method 15 (1889), Method 16 (1890)

Restaurátorské zprávy, nepublikované dokumenty:

DŘEVÍKOVSKÁ/OHLÍDALOVÁ 2010 – Jana DŘEVÍKOVSKÁ / Martina OHLÍDALOVÁ: Průzkum a konzervování dvou miniatur na pergamenu z plenářové desky z kláštera benediktinek sv. Jiří I. Restaurátorské oddělení, Národní knihovna České republiky. Oddělení uměleckých sbírek ve Strahovském klášteře v Praze

HOFFMAN 1961a – Jaroslav Hoffman: Restaurátorská zpráva relikviáře sv. Jiří. Správa Pražského hradu, Oddělení uměleckých sbírek

HOFFMAN 1961b – Jaroslav Hoffman: Restaurátorská zpráva relikviáře sv. Ludmily. Správa Pražského hradu, Oddělení uměleckých sbírek

HOFFMAN 1961c – Jaroslav Hoffman: Restaurátorská zpráva relikviářové busty sv. Ludmily. Správa Pražského hradu, Oddělení uměleckých sbírek

HOFFMAN 1961d – Jaroslav Hoffman: Restaurátorská zpráva berly abatyše Kunhuty. Správa Pražského hradu, Oddělení uměleckých sbírek

HYRŠL 2009 – Jaroslav HYRŠL: Gemmologický posudek na drahokamy Strahovského plenáře I + II. Oddělení uměleckých sbírek ve Strahovském klášteře v Praze

KOMŇACKÝ 2010 – Vladimír KOMŇACKÝ: Čištění dvou svatojiřských plenářů pro účely výstavy “Královský sňatek 1310 Jan Lucemburský a Eliška Přemyslovna”. Zpráva o restaurátorském průzkumu a konzervaci. Oddělení uměleckých sbírek ve Strahovském klášteře v Praze

KUBÍČEK/ŠTURC – Jaroslav KUBÍČEK / Libor Šturc: Protokol o demontáži spodní středové schránky z tzv. Svatojiřského plenáře “A” s miniaturou Ukládání do hrobu. Oddělení uměleckých sbírek ve Strahovském klášteře v Praze

RIEGEL/ZEMAN/ZEMANOVÁ 2011a – Norbert RIEGEL / Petr ZEMAN / Monika ZEMANOVÁ: Restaurátorská zpráva relikviáře sv. Jiří. Správa Pražského hradu, Oddělení uměleckých sbírek

RIEGEL/ZEMAN/ZEMANOVÁ 2011b – Norbert RIEGEL / Petr ZEMAN / Monika ZEMANOVÁ: Restaurátorská zpráva relikviářové busty sv. Ludmily. Správa Pražského hradu, Oddělení uměleckých sbírek

ŠTURC 2009 – Libor ŠTURC: Obsahy schrán relikviářové desky II. Oddělení uměleckých sbírek ve Strahovském klášteře v Praze

ŠUMBERA 1991 – Andrej Šumbera, Restaurátorská zpráva relikviáře sv. Jiří. Správa Pražského hradu, Oddělení uměleckých sbírek

Internetové zdroje:

<https://onlinesammlung.freiburg.de/de/object/515AC98F441BAF32133B8A917584B917>,

vyhledáno 14.4.2024

<https://www.stift-kremsmuenster.at/kultur-tourismus/tassilokelch-und-schaetze>, vyhledáno 17.4.2024

https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Liturgick%C3%A9_hry_velikono%C4%8Dn%C3%AD, vyhledáno 27.4.2024

Přehled relikviářů a dalších předmětů ve svatovítském pokladu, vztahujících se k ostatkům svatých. <https://kpmk.eu/kpmkeu/index.php/katedrala/relikviare/179-prehled-relikviaru-a-dalsich-predmetu-ve-svatovitskem-pokladu-vztahujim-se-k-ostatkum-svatych>, vyhledáno 3.6.2024

Relikviáře uložené v Ostatkové kapli

<https://kpmk.eu/kpmkeu/index.php/katedrala/relikviare/183-relikviare-ulozene-v-ostatkove-kapli#rpozn13>, vyhledáno 3.6.2024

Aquamanile in the Form of Aristotle and Phyllis

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/459202>, vyhledáno 3.7.2024

8. Seznam vyobrazení

- [1] Kostelník s klíči, fol. 33r, kolem 1425, Hausbuch der Mendelschen Zwölfbrüderstiftung, Městská knihovna v Norimberku. Zdroj: <https://www.nuernberger-hausbuecher.de/75-Amb-2-317-33-r>
- [2] Komunální kalich s patenou a dvěma fistulami, 1160/70, Uměleckohistorické muzeum ve Vídni, inv. č. KK 8924. Reprodukce z FOLTÝN 2014, 258
- [3] Tassilův kalich, 768/9, klášterní poklad benediktinského kláštera v Kremsmünsteru. Reprodukce z FOLTÝN 2014, 262
- [4] Pyxida, přelom 12. a 13. století, Svatovítský poklad, inv. č. K 2. Reprodukce z Ivana KYZOUROVÁ: Svatovítský poklad, 48
- [5] Eucharistická holubice, 1. čtvrtina 13. století, katedrální poklad v Salcburku, inv. č. S1. Reprodukce z FOLTÝN 2014, 260
- [6] Akvamanile ve formě Aristotela a Phyllis, konec 14. Století, Metropolitní muzeum v New Yorku. Zdroj: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/459202>
- [7] Akvamanile ve formě koně, 2. polovina 13. století, Sběrka umělecké historie SZM, inv. č. U 148 B. Reprodukce z HRADILOVÁ 2021, 116
- [8] Bronzová mísa s námětem ze Samsonovy legendy, 12. století, Schnütgenovo muzeum v Kolíně nad Rýnem, inv. č. G 584. Reprodukce z Anton LEGNER (ed.): Ornamenta Ecclesiae. Kunst und Künstler der Romanik II., 458
- [9] Kadidelnice, 1. polovina 12. století, Národní Muzeum v Praze, inv. č. H2–1.481/a–b. Reprodukce z FOLTÝN 2014, 295
- [10] Gotzbertova kadidelnice, 1. polovina 12. století, katederální poklad v Trevíru. Reprodukce z FOLTÝN 2014, 262
- [11] Lžíce na kadidlo, 2. polovina 10. století, Národní Muzeum v Praze, inv. č. H1–309402. Reprodukce z FOLTÝN 2014, 296
- [12] B Bronzová situla, 1. čtvrtina 12. století, Diecézní muzeum ve Speyer. Zdroj: <https://www.kornbluthphoto.com/images/SpeyerSitula1.jpg>
- [13] Kříž královny Gisely, po 1006, pokladnice Královské rezidence v Mnichově, inv. č. ResMüSch.8. Zdroj: <https://www.residenz-muenchen.de/DEUTSCH/skammer/bild05.htm>
- [14] Procesní kříž, po polovině 12. století, Lobkowiczské sbírky v Praze. Zdroj: <https://magazin.aktualne.cz/kultura/umeni/foto-nevidane-poklady-benediktinu-otevrel-y-zahradu-rajskou/r~c7e14616697311e4b0c4002590604f2e/>
- [15] Procesní kříž, 1135, klášterní poklad ve Zwiefalten. Zdroj: <https://magazin.aktualne.cz/kultura/umeni/foto-nevidane-poklady-benediktinu-otevrel-y-zahradu-rajskou/r~c7e14616697311e4b0c4002590604f2e/>
- [16] Scheibenkreuz, Mistr Johannes, 1260/70, klášterní poklad augustiniánského kláštera ve Freiburgu, inv. č. MF K 011/M. Zdroj:

<https://onlinesammlung.freiburg.de/index.php/de/object/Scheibenkreuz%20-%20Meister-Johannes%20-%20Scheibenkreuz/515AC98F441BAF32133B8A917584B917>

[17] Tassilovy svícny, 10. století, klášterní poklad benediktinského kláštera v Kremsmünsteru. Zdroj: https://austria-forum.org/af/Bilder_und_Videos/Historische_Bilder_IMAGNO/Kremsm%C3%BCnster/00431520

[18] Noha Milánského svícnu, polovina 12. století, katedrála sv. Víta v Praze, kaple sv. Jana Křtitele (sv. Antonína). Zdroj: https://cs.m.wikipedia.org/wiki/Soubor:Mil%C3%A1nsk%C3%BD_sv%C3%ADcen_-_D._Veselkov%C3%A1_-_03.jpg

[19] Relikviářové busty sv. Petra a Pavla, 11. století, bazilika sv. Jana Lateránského v Římě. Zdroj: https://static.cambridge.org/binary/version/id/urn:cambridge.org:id:binary-alt:20200730101314-24891-mediumThumb-83976fig17_2.jpg?pub-status=live

[20] Relikviářová křišťálová konvice pro část ubrusu od Poslední večeře, 1. polovina 14. století, Svatovítský poklad, inv. č. K 33. Reprodukce z Ivana KYZOUROVÁ: Svatovítský poklad, 52

[21] Relikviář sv. Maura, 1. třetina 13. století, zámek Bečov nad Teplou. Zdroj: <https://www.zamek-becov.cz/cs/becovske-poklady/relikviar-svateho-maura>

[22] Madona, 980, katedrální poklad v Essenu. Zdroj: <https://domschatz-essen.de/der-essener-domschatz/sammlung/goldene-madonna>

[23] Přenosný oltář, 3. třetina 8. století, augustiniánské muzeum ve Freiburgu, inv. č. 12133. Zdroj: <https://onlinesammlung.freiburg.de/de/object/Tragaltar%20-%20Adelhauser-Tragaltar/07A7CDD8476CFA34BE1D02AA80915918>

[24] Zlacené antependium, 1130/40, kostel St. Nikolai v Großcomburgu. Zdroj: <https://www.kloster-grosscomburg.de/erlebnis-kloster/verborgene-schaetze/das-antependium>

[25] Tzv. rožmberské antependium, kolem 1380, Národní Muzeum v Praze, inv. č. H2–60756. Zdroj: <https://www.esbirky.cz/predmet/4574387>

[26] Slonovinové desky Dagulfova žaltáře, 795, Louvre v Paříži, inv. č. MR 370. Zdroj: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010112519>

[27] Vazba Svatovítského evangelistáře ze zlacené mědi s drahokamy, po 1350, Archiv Pražského hradu, sign. Cim 3. Zdroj: <http://sudekproject.cz/s10707n>

[28] Pasionál abatyše Kunhuty, fol. 1v, 1312–1321, Národní knihovna v Praze, sign. NK XIV A 17. Zdroj: https://iispp.npu.cz/mis_public/preview.htm?id=1217951

[29] Sakristánská skříň v sakristii na paramenta, 1591, mědiryt z knihy Jakoba Müllera: Das Kirchen–Geschmuck. Reprodukce z MARTINEK 2014, 157

[30] Kasule, konec 70. let 14. století, Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze. Zdroj: <https://www.upm.cz/broumovska-kasule-zanedlouho-zmizi-v-depozitari-poznejte-ji/>

[31] Kasule, kolem 1380, kostel Panny Marie Sněžné v Rokycanech. Zdroj: https://www.rokycanstipatrioti.cz/images/rokycanske-kasule/DSC_0014.jpg

- [32] Relikviář mitry sv. Eligia, 1378, Národní muzeum v Praze, inv. č. H2–60701. Zdroj: <https://www.cesonline.cz/ar1-ces/cs/csg/?repo=cesrepo&key=46381818704>
- [33] Berla, 1300–1350, Moravská galerie v Brně. Reprodukce z FOLTÝN 2014, 345–346
- [34] Slonovinový hřeben sv. Heriberta, 2. polovina 9. století, Schnütgenovo muzeum v Kolíně nad Rýnem, inv. č. B 100. Reprodukce z FOLTÝN 2014, 278–279
- [35] Prsten zvaný svatovojtěšský, 12.–13. století, Svatovítský poklad, inv. č. K 5. Reprodukce z Ivana KYZOUROVÁ: Svatovítský poklad, 45
- [36] Plán svatojiřského kláštera od Bonifáce Wolhmuta s překladem, 1567, archiv ARÚP. Reprodukce z MAŠTEROVÁ 2015, obrazová hha obr. 5
- [37] Relikviář ve tvaru paže sv. Jiří, 70. léta 13. století, Svatovítský poklad, inv. č. K 19. Reprodukce z Ivana KYZOUROVÁ: Svatovítský poklad, 59
- [38] Svatojiřský plenář I, 1280–1300, doplňky po 1330, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, inv. č. 1310. Reprodukce z FOLTÝN 2014, 329
- [39] Plenář Otty Mírného, 1339, Kunstgewerbemuseum v Berlíně, id. č. W 32. Zdroj: <https://smb.museum-digital.de/object/82229?navlang=de>
- [40] Svatojiřský plenář II, po 1330, doplňky kolem 1800, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, inv. č. 1311. Reprodukce z FOLTÝN 2014, 330
- [41] Relikviář ve tvaru paže sv. Ludmily, 1. čtvrtina 14. století, úprava 3. čtvrtina 15. století, Svatovítský poklad, inv. č. K 22. Reprodukce z Ivana KYZOUROVÁ: Svatovítský poklad, 56
- [42] Relikviářová busta sv. Ludmily, 1. čtvrtina 14. století, Svatovítský poklad, inv. č. K 18. Reprodukce z Ivana KYZOUROVÁ: Svatovítský poklad, 54
- [43] Koruna na bustu sv. Ludmily, 2. polovina 17. století, Svatovítský poklad, inv. č. K 79. Reprodukce z Ivana KYZOUROVÁ: Svatovítský poklad, 55
- [44] Berla abatyše Kunhuty, hlavice 1553, hůl 1836, Svatovítský poklad, inv. č. K 123. Reprodukce z FOLTÝN 2014, 334
- [45] Koruna svatojiřských abatyší, 1553, Svatovítský poklad, inv. č. K 362. Reprodukce z Jaroslav SOJKA (ed.): Ferdinand V. Dobrotivý a umění jeho doby, 145
- [46] Relikviář betlémských dětí, konec 15. století, Svatovítský poklad. Reprodukce z ŠITTLER/PODLAHA 1903, 95
- [47] Relikviář ve formě křišťálové koule na noze s ostatkem sv. Viktorina, kolem 1500, Svatovítský poklad, inv. č. K 85. Reprodukce z Ivana KYZOUROVÁ: Svatovítský poklad, 63
- [48] Relikviář na noze z ciboria s rytinou mystického zasnoubení sv. Kateřiny, monile 1513, ciborium 1607, Svatovítský poklad, inv. č. K 45. Reprodukce z Ivana KYZOUROVÁ: Svatovítský poklad, 120
- [49] Relikviář ve tvaru paže sv. Pavlína, 17. století, Svatovítský poklad, inv. č. K 83. Reprodukce z ŠITTLER/PODLAHA 1903, 90